

TARTALOM

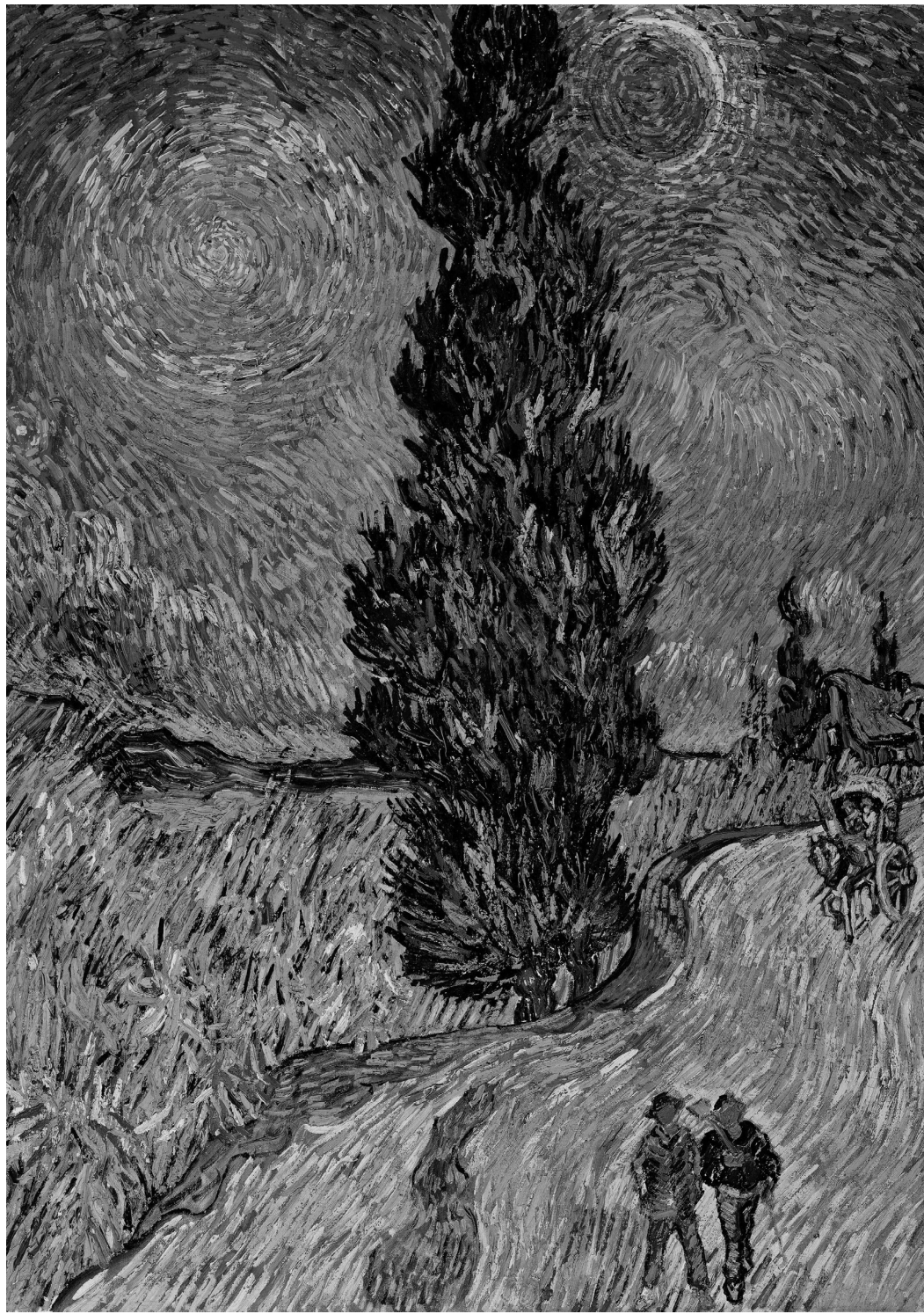

- 3 Taxner-Tóth Ernő: Amikor még úszni lehetett a Principális csatorna vízében (2. rész)
- 13 Németh István Péter: Valentinus napi strófák; Csobánci képeslap; Ligeti képek egy üres padról; Ádventi önarckép
- 17 Hegedűs Imre János: Vendégek a Parnasszusról (Részlet a szerző gróf Mikó Imréről készülő regényéből)
- 24 Kürti László: panasz; tömegszerencsét
- 26 Szuromi Pál: Szunion-fok (A tanárok melletti első egri diáktüntetés rövid krónikája)
- 32 André András: Ha fölszáll, mindig nő; Pillanat, fekvő kutyával; Pillanat, fekvő madárral; Paszuly, álorcában; Szentcsalád, vasárnapokkal
- 35 Balogh István: Retró a gangon; Játszik a gyerek
- 42 Turbók Attila: Gyűrött délibáb; Vers a szőnyegmintákról; Csukott szemmel
- 47 Árkossy István: „Szegény leszek, festő leszek, ember kívánok maradni” (170 éve született Vincent van Gogh)
- 58 Salamon Konrád: Szárszóról és a népi mozgalomról
- 67 Tolla, élőszóval (Beszélgetés Guitman Barnabás történésszel, egyetemi oktatóval)
- 79 Nyilasy Balázs: „Minden mi világos... Minden mi sötét” (Életbizalom s bizonyosságvesztés Petőfi Sándor költészetében és a recepció tükrében)
- 96 Móser Zoltán: Négyszemközt Petőfivel (Illyés Gyula „nézetei”)
- 104 Magyar Zoltán: Petőfi, a visszavárt és visszatérő hős
- 112 Karkó Ádám: Nemzedékünk kényszeressége (Korosztályi hangok Németh Gábor Dávid Lebegő arborétum című verseskötetéhez)
- 114 Halász Péter: Iancu Laura dilemmái (Iancu Laura: Miért csángó, ha magyar? A moldvai magyarság története és elcsángósítása)
- 124 Tóth Kálmán: Sárgamellényben, zseblámpafényben (S. Király Béla: Sárgamellényben)

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga a 170 éve született Vincent van Gogh munkáiból nyújt válogatást, s Árkossy István írását kíséri.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Tördelészerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** A Nemzeti Kulturális és Irodalomért Alapítvány elnöke. **Kiadó és szerkesztőség:** 1078 Budapest, Hernád utca 56/B, Tel.: (06-1) 237-0294; Fax: (06-1) 237-0293; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Petőfi Kulturális Ügynökség, a Magyar Kulturáért Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és a Bethlen Gábor Alapítvány támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2022/1. szám kiadásának biztosítása” szakmai program megvalósítását 2022. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. „A Hitel folyóiratot – mint a civil szférát reprezentáló szakmai sajtóterméket – megjelentető Nemzeti Kulturáért és Irodalomért Alapítvány szakmai programjának és működésének biztosítása” című támogatási cél megvalósítását 2022–2023-ban támogatta: Nemzeti Együttműködési Alap, a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt. és a Miniszterelnökség. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. Nyomta és kötötte: Coradix Kft. HU ISSN 0238-9908. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő) iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár) szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers) leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza) nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő) papp@hitelfolyoirat.hu.

Vincent van Gogh: Falusi út Provence-ban, éjjel, 1890 (olajfestmény, 90,6×72 cm, Kröller-Müller Museum, Otterlo)

Amikor még úszni lehetett a Principális csatorna vizében

(2. rész)

„Ha vissza akarunk emlékezni, [...] gyakran kerülünk abba a helyzetbe, hogy összekeverjük azt, amit másoktól hallottunk, azzal, amit csakugyan magunk szemlélődő tapasztalataiból kiindulva őriztünk meg. Nem is kísérlem meg tehát szétválogatni, ami úgysem sikerülne...” (Goethe: *Költészet és valóság*)

Amíg nagypapa az unokáját sétáltatta a Tabánban vagy a Vérmezőn, senkit nem zavart süketsége, még ha kissé túl hangosan beszélt is az utcán, s hozzá elmaradhatatlan sétabotjával hadonászott. Legföljebb az Auguszt ismeretlen vendégeit a cukrászda szűk terében, de ott szolid úriemberként viselkedett, csak az unokájával törődött. Álmában sem gondolt arra, hogy 1944. március 19. után ez sem marad változatlan. Ezért a megszokott hangerővel zavartalanul közölte – boldog és boldogtalan füle hallatára – véleményét a szobafestőről, a hitlerjáról, a megint elvesztett háborúról. Egészen addig, amíg a Szent János téri lakás fekete telefonkészülékén egy udvarias fiatal hang arra nem kérte a csodálkozó nagymamát, ugyan fáradjon már föl a Várba, ahol a Kormányzó úr kabinetirodájában Elfeledett Nevű százados úr szeretne a kedves méltóságos asszonnyal néhány szót váltani. Ahogy a titkárnő bejelentette, a tiszt fölállt az íróasztalától, kezét csókolt, és bizalmasan azt javasolta a hirtelen megrémülő – egyébként gyanútlan – nagymamának, minél előbb távolítsa el a méltóságos professzor urat a fővárosból. Vigye minél messzebbre, mielőtt a Gestapo fölfigyelne a Krisztinán keresztül-kasul harsogó véleményérré. Mert ha ez megtörténik, ahogy előre látható, sem ő, de még a Kormányzó úr őfőméltósága sem tehet érte semmit.

Eddig nagymama nem sokat törődött a „németekkel”, akik mindig ostobák és nevetségesek voltak azokban a történetekben, amelyeket első unokájának fölolvastott, mielőtt kedvéért alatódalként elénekelte a *Krasznahorka büszke várát*. Annak bús dallamára a kisiú mindig elaludt, és erre egész életében emlékezett. Nagymama a tettek mezejére lépett, és fölhívta édesanyját Várhelyen. Megkérte, ugyan mehessenek már most április elején hozzá nyári látogatásra. Lehet,

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

a szokásosnál tovább kell maradniuk, egészen a háború befejezéséig. De az már nem tarthat sokáig. Dédimama válaszát ugyan nem ismerjük, de nyilván megadta hozzájárulását, mert hamarosan Várhelyen voltak.

Mire dédimama júniusban a felsőrajki temetőbe költözött, már erősen érződött, hogy nagypapa nem találja a helyét. A petróleumlámpa félhomályában nem tudott olvasni, s a ház (abban az értelemben, ahogy Fáy András használta a szót): azaz a család sem volt hozzászokva süketségéhez. Mindenki kerülgette. Sem korábbi munkahelyével, sem barátaival nem érintkezhetett. Nem kellett megtudniuk, hol tartózkodik. A környező birokosok se nagyon mozgolódtak, de különben sem volt a pusztá ismeretségen kívül személyes kapcsolata velük. Egyre öregebnek és fölöslegesebbnek érezte magát. Nagymamának sem volt helye a rég kialakult szokásrendben: egyszerre volt családtag, és napról napra jobban érezte, hogy szívességre szoruló menekült. Fölajánlotta a háztartáshoz nagypapa nyugdíjának a felét. Elfogadták, s visszahallotta a kérdést, mire költi a többit? Igyekezett elfoglaltságot keresni magának. Életében először (de nem utoljára) maga mosta a szennyesüket. Maga hozta föl a kávé (a kisfiú szemében undorítóan sok föllet, s néha vajjal [!] földúsítva) cukorbeteg férjének. A fát és a mosdóvizet azért a cseléd hordta, de a befűtés (soha nem volt elég gyújtós) a nagymamára maradt. Állandóan a sérelmeivel foglalkozott, amit nagypapa következetesen nem akart meghallgatni. Mindketten nehezen viselték a megszokhatatlan körülményeket.

Vajon Véssey László dédapám milyen nyelven beszélt édesanyjával, Langecker Wilhelminával? Hogyan került – ismeretlen helyről – ez a lány a régi somogyi birtokoscsaládba? Nevelőnek jött Magyarországra – mondjuk – Bécsből? Ennek ellentmond, hogy nővére (és házassági tanúja) ugyancsak „jól” ment férjhez a talán még előkelőbb Hertelendy család fiatalember tagjához. Vajon Véssey Lászlóné Nedeczky Emília milyen viszonyban volt anyósával? Míg együtt éltek vele Szőkedencsen, a régi Véssey-kastélyban, született két (korán meghalt fiuk) és öt lányuk. Amikor áttelepültek Várhelyre, Langecker Wilhelmina már nem élt. (Pedig férje, Véssey Márton korai halála miatt egyedül nevelte fel László fiát.) Kihez fordultak nagy terveik megvalósítása érdekében? Talán a dédimama nevelőapjához, Glavina Károly Hollandiában tanult gazdatiszthez? Segített nekik a Somogyban maradt Véssey rokonság? Vajon miért döntöttek úgy dédszüleim, hogy elhagyják szőkedencsi otthonukat, s egy másik vármegyében mindent újrakezdenek? Különösen érdekessé teszi a kérdést, hogy Várhely előbb fölépült, minthogy tűzvész 1893-ban elpusztította Szőkedencs nagy részét. Ez legfőljebb azt tette lehetetlenné, hogy visszaköltözzenek. Azt sem tudjuk pontosan, kettőjük együtt mit és hol örököltek; majd mekkora birtokot szereztek. Mielőtt elszánták magukat az új birtokközpont létesítésére, hogyan osztották meg egymás között a feladatokat? Idáig minden nyitott kérdés, a többi talán elfogadható megállapításnak. Az biztos, hogy Véssey László korai halála után minden elszánt dédanyám kezébe került. És Nedeczky Emilia sikeresen gazdálkodott. A birtok túlélte a Nagy háborút, a forradalmat és ellenforradalmat,

1925-ben a nagyasszony adósságok nélkül adta ki lányai örökségét. Legnagyobb regényíróink nyomán a magyar középbirtokosokat úgy képzeljük el, hogy eltékozzák az „ösi udvarházat”, könnyelműen elkártyázzák a munkátlan életet biztosító birtokaikat. Anyám dédanyámtól az elszántságát, kitartását, kötelességtudatát és a munkabírást örökölte. (Továbbá két monogrammos ezüstkanalat.)

Felsőrajkon birtokot sem Véssey László, sem Nedeczky Emília nem örökölt. A név, amire Várhely utal, a török világban Kanizsa egyik elővára volt. Helyétől nem messze épült a hosszú Principális csatorna itteni szakasza, ami a rajki várat védő mocsarat lecsapolta, s az ösi falutól délre – Pötréte felé – művelhető vagy legalább legelőnek alkalmas területeket hozott létre. (Az akkoriban még gondozott csatornában tanult úszni a falu minden gyereke, húgaim és unokatestvéreim is.) A házaspár meglepő találfékonysággal és szervező képességgel itt alapított magának egy – összefüggő – gazdálkodásra alkalmas mintegy 2500 holdas birtokot. Nem tudom, laktak-e előttük mások itt, és mi történt velük? Hagytak-e hasznos épületeket maguk után? Dédszüleim gazdaságának Felsőrajk falu területén egy szőlőgazdaság és pince is része lett. Központja viszont – a felső- és az alsómajor – a Principális csatorna két partján található földek hasznosítását szolgálta. Lakások épültek a munkavállalóknak (cselédeknek), istállók, ólak, karámok a haszonállatoknak. Színek, szérúk a szerszámoknak és a termésnek, műhely a gépeknek. Pötréte határában fa- és tőzegkitermelésre, valamint vadászatra alkalmas (vizenyős) berek tartozott a birtokhoz – további szántókkal. A hely kiválasztásához a Déli vasút Nagykanizsa–Zalaszentiván (Zalaegerszeg–Szombathely) szárnyvonalának a kiépítése is biztatást adhatott: a sánpár a házaspár újonnan szerzett birtokán vezetett keresztül.

Apám szeretett fényképezni, hogy Várhelyen miért csak a kisfiát és a természetet örökítette meg, az ott élők és épületeik miért nem ragadták meg a figyelmét, az a digitális gépek mai – sokszor fölösleges – használata idején még érthetlenebb, mint a kisfiú gyermekkorában készült családi albumok nézegetésekor. Nálunk sokkal szegényebb családok gondosan őrzik az előttük éltek számos fényképét, míg nekünk e helyett apám kedvenc témája, a balatoni vitorlások sokasága látható az oldalak jelentős részén. Nem tudom, hogy néztek ki dédszüleim, akik az életükhöz kötődő iratokat is úgy kezelték, hogy szinte semmi nem maradt belőlük. Amiért életkörülményeik is felelősek lehetnek. Fölépítettek egy birtokközpontot, egy kis kastélyt kiugró oszlopos tornáccal. Még lakhattam benne, miután oda menekültünk, de mire megöregedtem, minden nyomtalanul eltűnt. Annyira, hogy helyén csak áthatolhatatlan dzsumbuj maradt, és valamelyik cselédház két szobája, amiben egy cigányasszony lakik gyerekeivel és Németországban dolgozó férjével. Körülöttük volt a BIRTOK, de ők ma egy kapavágást sem tesznek ott. A föld nem az övék, persze nem is a mienk – nagyszámú leszármazotté. A Földhivatalban kellene kinyomozni kié lett, ha érdekelne. A történelem azonban olyan, mint a regény vagy a film, noha egy-egy szakasza után ritkán olvassuk, hogy – vége.

Amikor nagymama 1905-ben férjhez ment, az özvegy dédimama még osztatlanul akarta megtartani birtokát. Lányai örökségét csak húszévnyi gazdálkodás

után adta ki. Nagypapa ezután tudós pályája csúcsára ért, csak a kutatásai és az intézete érdekelte. Távol állt tőle, hogy földdel foglalkozzék: felesége örökségét kisbérletbe adta, hogy ezzel segítse Pötréte és Felsőrajk szegényparasztjainak a megélhetését. Ez annyi hasznot hozott neki és családjának, hogy évente kaptak egy – néha két – láda almát. De lehet, hogy az már nem is a kisbérlelőktől jött, hanem fiatalabb lányuk révén, aki beleunván első – rosszul sikerült – házasságába, elvégezte a Kertészeti Egyetemet, és arról álmodott, hogy megvalósítja Kert-Magyarország egy darabkáját. (Álmodozni tőle tanultam, nem anyámtól.) Kipréselte szülei hozzájárulását, és néhány hold földön sok gondosan válogatott almafát ültetett. (Sehol olyan jonatán, aranyparmen vagy citromalma nem termett, mint az ő fáin; ahogy soha nem láttam többé olyan csodás zöldpaprikákat, amit a Principális vízával öntözve ő termelt.) Mire azonban kiderülhetett volna, hogy a kísérlet sikerült-e, beleszeretett egy – már említett – budai mérnökbe, és boldog feleség lett. Várhelyről három gyermekével telepítették ki, miközben hiába várta vissza apjukat a Gulágról. Mérnöki oklevelével – és kertészeti tudásával – favágó munkával kereste kenyerüket.

Kisfiúként – egy évvel halála előtt – még láttam dédimamát, akit mindenki nagyszonyként tisztelt. Akinek inkább a keménységére, sőt önzésére emlékeztek, kivéve a kisfiút, aki fején ma is érezni véli simogatását, de valójában nem tudja földézni kicsike alakját sem. Mosolygós volt vagy szigorú? Mindég feketében járt, vagy csak dédunokája tételezi ezt föl? Inkább emlékszik a lányaira. Közülük is a Várhelyen lakókra meg a nagymamára. Irma és Ilona néni (Thassyné és Pálffyiné) szinte teljesen elsüllyedt a feledés ködében, noha sokkal, de sokkal később e sorok írója az előbbi egyik fiát kérte föl házassági tanújáról. A kisfiú a magányos Vasti nénié (kereszttségben Róza nevet kapta) rezgő ribizli dzsemmel és kompótokkal kényeztetett kedvence volt, amíg annak erre módja volt, aztán segített neki tyúkokat monyozni, majd elvágta a csirkéinek a nyakát, ha a közös szükség úgy hozta. Mici néni (Emília) legalább három változatban maradt fenn tudata peremén: vele szigorú volt, megközelíthetetlen; húgai szerettek, s aztán orvos fiának budai lakásán az ő televíziójukon látta az első műkorcsolya versenyeket, és finom süteményeket kapott.

Várhely legjellegzetesebb, legellentmondásosabb és legizgalmasabb alakja Laci bácsi (Mici néni másik fia). A vénemberré öregedett kisfiú emlékezetében az ő többször lejátszott filmje azzal kezdődik, hogy bricsesz nadrágban és csizmában bedugja bal lábát a kengyelbe, és egyetlen mozdulattal föl pattan Osaka nevű hátsólovára, hogy ellenőrizze a birtok valamelyik távolabbi szögletében a cselédmunkásait. A kezében tartott lovaglópálcájával soha nem ütött, mégis tartottak tőle. Nemcsak azok, akiknek ő adta ki a konvenciót, hanem a falu szegényebbjei, akik csak napszámban dolgoztak – néha – neki. Többen nyíltan gyűlölték, s a közjük sodródott kisfiú jelenlétében – a háborús összeomlás átmeneti idején – ezt nem is titkolták. A konvenció időpontját és a juttatások nagyságát, megszabta a törvény, Laci bácsi, aki adott rá, hogy jó gazda legyen, gondosan vigyázott rá, hogy aki neki dolgozik, valamivel (nem sokkal) többet

kapjon, mint máshol. Beleértve pénzt, gabonát, kukoricát, állattartást és egy kicsike megművelhető földet. Lehet, hogy nem is ellenőrizni ment, hanem híres kocszi- és igáslovait, teheneit vagy éppen disznócsordáját szaporította újabb válogatott példányok vételével. De az is lehet, hogy a közeli Pacsán a holland kereskedőkkel tárgyalt, akiknek különböző vetőmagokat termelt jó áron. A cselédházakban, ahol sokszor megfordultam, soha nem láttam; pedig az övénél modernebb otthonokat akkor kevesen biztosítottak gazdasági cselédeknek. A (száraz falu) téglaházakban minden családnak külön szobája volt, kettőnek egy közös konyhával. A kertésznek és a munkafelügyelő gazdának nagyobb méretű és különbejáratú lakrésze, a gépész úrnak pedig egész kis ház járt. Ő, aki a traktort is kezelte, majdnem úri jelenség volt ebben a szegénységgel átitatott mintagazdaságban.

A hintó – a virágos grupot megkerülve – mindég a kastély elé állt be, s Laci bácsi a kisfiút gyakran maga mellé – vagy a bakra – ültette, hogy elvigye minden munkahelyre, ahol a gazdára, a gépészre vagy kertészre bízta azzal, tanuljon meg mindent, amit lehet, végezzem mindenféle munkát, amire képes. A város öntudatos gyermeke, aki már a harmadik elemet is elvégezte, egy izgalmas, meglepetésekkel és maradandó élményekkel teli új – csupa meglepetés – világba cseppent. A kocsizást nagyon szerette, különösen, ha a gyeplőt is foghatta. Laci bácsi rokonlátogatóba is el-eltvitte. Az ürügy az volt, hogy másodunokatestvére csak három évvel volt idősebb, éppen annyival, hogy egy vérbő úrifíú már rájöjjön arra, amit a kisfiú még nem gyanított, miért érdemes a sikítózó cseléd lányok szoknyája alatt keresgélni. A parádéskocsisok arról beszéltek, hogy ennek az unokatestvérnek az apja is kedveli a parasztlányokat, főleg pedig az asszonyokat, ezért találják mindég egyedül Zsuzska nénit, amikor beállítanak hozzá.

Képzetelem filmjének záró képsora Kanizsán játszódik, ahol aznap éjszaka Laci bácsi aludt az ágyamon. Már felöltözött városi ruhába, nadrággal, félcipővel, már megette az anyám készíttette reggelijét. Aztán csak ült az ágyon, mint akinek nincs sem ereje, sem kedve fölkelni. Miért is nincs? Vajon Zsuzska néni hol töltötte ezt és az előtte levő éjszakákat? Nálunk? Máshol, más rokonnál? Talán gyógyszerész unokahúgánál? Először láttam, hogy a magabiztos, parancsoló uraságnak ismert nagybátyám görcsösen fogja Zsuzska néni gyűrűkkel bőven ellátott kezét. Nem emlékszem, hogy az ő ujjain egyet is láttam volna. Pedig pecsétgyűrűre biztosan szüksége volt, azzal hitelesítette a gondosan becsomagolt vetőmagokat. Ahol a zsinórokat összecsomózták, oda forró viaszt csöppentettek, s abba kellett a pecsétgyűrűt belenyomni. Nyilván a sajátját. Amilyen különc volt, lehet, hogy ujsa helyett mellényzsebben hordta.

Zsuzska néni és anyám előző este hozták ki a kórházból, ahol kikezelték mérgezéséből. Oda Zsuzska néni vitte mentővel, miután a kitelepítési papír átvétele után öngyilkosságot kísérelt meg. Régen szeretők voltak, csak ezt senki nem tudhatta, én sem, aki láthattam volna, de hittem nagymamának, hogy Laci bácsi „született agglégény”. Zsuzska néninek tehát még el kellett válnia

kikapós férjétől. Amíg az orvosok tették életmentő dolgukat, valahogy elintézte, hogy azonnal két megyével távolabbra költözzenek, ahol egy állami gazdaságban Laci bácsit mint diplomás gazdaszt alkalmazni fogják. És ahol laknak majd; ahol összeházasodhatnak. Addig azonban el kellett jutni a kanizsai vasútállomásra, noha taxira sem nekik, sem nekünk nem volt pénzünk, pedig a városban kettő is álldogált az érkező vonatokra várva, ahogy a fiú megfigyelte.

Laci bácsi, mint az öregemberek, többször nekifogott, hogy fölálljon, noha nem tudhatta még, mit szervezett már meg Zsuzska néni, és mit még nem. Talán nem is lehetett egészen magánál, de indulni kellett. Csak nehéz volt Zsuzska néni kezét elengedni, s térdeit kinyújtani. Végül fölállt, és kisleány dőbentelen látta, hogy olyan görbén tartja magát, mint majd ő – túl a nyolcvanon. Laci bácsi ötven körül járt, a kisleány ekkor még csak – illetve már – tizenöt éves, s neki kellett a két bőröndöt kicipelnie a vonathoz. Sok volt a kis csomag, Mária húga is örömmel mozdult, mivel ezen a címen elkéshetett az iskolából. Akárcsak bátyja, aki ezért újabb osztályfőnököt kaphatott. Miközben a bőröndökkel kínlódott, arra gondolt, Laci bácsinak át kell utaznia elveszett birtokán. Zsuzska néni onnan öntudatlan állapotban szállította Kanizsára (27 kilométer). Vajon mi jut eszébe a vonat ablakán kinézve? Szombathelyre kellett eljutniuk, onnan másik vonattal utazhattak Győrbe. Ámbár lehet, hogy rögtön abba a faluba mentek, ahol néhány évig még élni fognak, s ahol a felnőtt fiú soha nem látogatta meg őket. Vigyázatok magatokra – mondta volna nekik búcsúzáskor nagymama, ha már kiszabadult volna a kényszerlakhely fogságából. Zsuzska néni még egy borítékot nyomott a kezembe, adjam át a doktor úrnak, akinek a nevét rég elfelejtettem, pedig talán fociztunk is együtt a kórház csapatában. De ez – szerencsére – nincs rajta a filmen, ami persze csak a fejemben létezik, mert e vállalkozásom távolról sem volt sikeres. A két bőrönd viszont fölkerült a vicinális csomagtartójába. Amikor a vonat kivitte őket a zalai ÁVO látóköréből, egyetlen figyelni kirendelt személyt sem láttam. Csak az egyik épület homlokzatán olvastam: „Az éberség – kötelesség.” Talán addigra már beírt valaki egy zárómondatot a Molnár László feliratú jelentésbe.

Várhelyen a kisleány két vadonatúj élménnyel gyarapodott: a *szükséggel* és a *szabadsággal*.

A *szükséggel*, ami elsősorban megélhetési gondokat jelentette – főleg anyjának. A kisleány első várhelyi reggelén a *szükség* az emeleti (egyetlen) klozetbe kényszerítette – volna –, ám az foglalt volt. Egy darabig toporgott előtte, aztán megtudta, okosabb, ha dolgát az angolkert pottyantós budijában végzi el ő is, mint az ott lakók többsége. Segédeszközként a deszkaülőkén újságdarabok álltak a rendelkezésére. WC-papír a fenti folyosón levő helységben sem volt, valószínűleg nem is lehetett már kapni. Anyja és nagyanyja saját táskáikból vittek magukkal, ha kellett. A vízvezeték, ami csak ide volt bevezetve, ott tartózkodása alatt már nem működött. Az alagsorban sem, ahol utólag fürdőszobát is létesítettek káddal és folyóvíz hiányában fölfűthetetlen hengeralakú kályhával. De minden szobában volt mosdó kancsóval, amibe a vizet az emeletre (a WC

teletöltött vödreivel együtt) eleinte cselédlányok hordtak föl. Ez persze az oroszok bejövetele után az ottlakókra maradt. Az egyik szobában volt ülőkád is, amit később a ház egyik (már csak volt) úrnőjének ő, majd a húgai hordtak tele a lenti konyhából meleg vízzel. Amint említettem már, a villany nem volt bevezetve, petróleumlámpánál kellett olvasni. Undorító feladat volt, a kormos cilindert tisztán tartani, a kanócot egyenesre vágni, a lámpát büdös (mindég mellé csurgó) petróleummal föltölteni. Érkezésükkor tél volt és korán sötétedett. Ilyenkor csak olvasni lehetett, s a kislányok mindég talált regényeket, noha a háznak nem volt könyvtára, és ha semmi érdekes nem került a kezébe, maradt a padlás, ahol rengeteg régi Új Idők hevert. Sajnos, azóta sem találja annak a történetnek a befejezését, amelyben a Délvidéken (talán Szlavóniában) meggyilkolják Kis Károly királyt és Erzsébet királynét. Csak a hintóra emlékszik, amit a fegyveresek megrohantak, mint több később látott filmben.

A Monda utcai házat – ahol otthon érezte magát – jobb módú polgárcsaládoknak építették. Néhány három szoba hallos lakást a tulajdonos eladott, másokat, mint az övét, bérbe lehetett venni. Mindegyikben volt fürdőszoba, konyha gáztűzhellyel, mellette kis cselédszoba. A házban központi fűtés adta a meleget, a csapokból folyó meleg víz töltötte föl a kádat is, amiben naponta fürödtek. Az épületnek a szokásosnál kissé szélesebb zöld előkertje volt, illetve ma is van. Konyhakertet és gyümölcsöst nem telepítettek, pedig a Budagyöngye villanegyednek számított, amit balkonunk (ahol nem állhatott bús donna, mert anyám alapvetően vidám természetű és szőke volt) alatt apám néhány magasra nőtt rózsafaja alkalmazkodott a környék virágos hangulatához. (A szomszédos házakat már a háború vége felé – a kisfiú szeme láttára – építették.) Az itteni modern kényelmi berendezésekből Várhelyen csak a telefon működött, de az is másként, mint otthon: minden kapcsolásért a Központot kellett hívni, ami a rajki postán lehetett. Az oroszok persze ezt a készüléket is elvitték.

A várhelyi ház olyan volt, amilyen a dédszülők gyermekkorában a többi Vésseyké, a Hertelendyeké, a Nedeczkyké (Balatonedericsen vagy Lesencetomajban). A fektetett E alakú várhelyi épületet két rizolit zárta két-két lakószobával. Az alagsorban volt egyfelől a pince, másfelől a konyha, és ott lakott a személyzet. Az emeleti szobák többsége egy folyosóról nyílt. Mások egymásból. A berendezést a 19. század végének divatja határozta meg. A lakótér központjában nem a nappali vagy a dolgozószoba állt, mint a polgári lakásokban, hanem a nagy gonddal és némi művészi képességgel virágmintásra festett mennyezetű nagyebédlő. Hosszú asztallal és két tucat egyforma székkal. Aki vendégségbe jött, nyilván enni is kapott, hiszen többségük hintóval sok kilométerről érkezett. Egyik ajtója szemben volt az oszlopos, fedett tornácéval. E ki- és bejáratból az előreugró teraszra nyílt többszárnyú ajtó. Kilépve kényelmes nádszékek és köztük kisasztalok várták a kávézni, olvasni vagy beszélgetni vágyókat. Itt jöhettek be a rangosabb vendégek, a család inkább a jobb szárnyon található földszinti – vasajtóval zárt – bejáraton közlekedett, ahonnan lépcsők vezettek az emeletre.

Anyám – vagy a nagymama – lánykorában a nagyebédlőben rendezhették a bálokat, bár ezekről soha nem hallottam. Nem volt ágyú, amit kilőve a névnapokat üdvözölték volna, de még kolomp vagy csengő sem az étkezések kezdetének jelzésére. A tálalásra Vasti néni adott utasítás, amikor már mindenki az asztalnál ült. Elkészni nem volt szabad. Érkezésünk előtt a család a kisebbédlőben reggelizett, ebédelt és vacsorázott, ahol megérkezésünk után minket helyeztek el. A nagyebédlő étrendjét jórészt az adta, ami a birtokon megtermett. Són és kávé kivül alighanem csak húst vettek néha boltban. Disznót csak télen vágta, marhát, legföljebb akkor, ha egy borjú eltörte a lábát. De erről csak hallottam: Várhelyen soha nem ettem borjúhúst. (Talán ezért nem hiányoltam a szocializmus építésének időszakában sem.) Az ebéd és vacsora főétele a főzelék volt pirított hagymával vagy burgonyakrokettel, persze leves után és tészta (főleg „köttes”) előtt. Néha csirkét is kaptunk: kézbe vehettem a rántott combot, míg anyám a csontokat tisztogatta, neki a húsos részekből nem nagyon jutott. A nagyebédlőben állítólag étellift is volt valamikor, de én már nyomát sem láttam. „Békében” nem volt rá szükség, az ételt a cselédlányok (ha jól emlékszem, talán hárman – vagy négyen? – voltak) az alagsori konyhából fölhordták, a használt tányérokat és evőeszközöket levitték, majd terítéshez újra fölhozták. Az asztalt jó előre megterítették (az ezüst a keredencfiókban lakott, hogy a dicsőséges vörös hadseregnek keresnie se kelljen), az evőeszközt, a tányérokat és tálakat a konyhában mosták el. A szakácsnő csak főzött, a többi feladatot a lányok végezték. A ház bútorainak egy részén látszott, hogy évtizedek alatt egyszer-kétszer áthúzhatták, javították, talán néhol cserélték is azokat, az én összbenyomásom mégis a kopottság, régimódiság volt. Vendégek a nyomasztó közéleti légkörben már nem nagyon jöttek. Egyszer nagyhangú német tiszték mulattak több szobában, mielőtt kimeneteltek a közeli frontra meghalni vagy fogságba esni. Sok bort fogyasztottak, de viszonylag kevés kárt okoztak. Előttük 1886 óta talán senki nem dorbézolt a „kastélyban”. Legalábbis én senkiről, akit ismertem, ezt nem tételeztem föl. Lám, olyan fontos dolgokra sem emlékszem, volt-e a háznak saját pálinkája? Talán, de soha senkit nem láttam azt kóstolni, pedig az egyik kocsis azt mondta, kapott egy üveggel az uraságtól, amikor fájt a toroka. Bor viszont mindig volt az asztalon, Laci bácsi töltött néha magának. Anyámat is kínálta, de a szoptatás miatt ő nem ivott bort. Inkább sok teát, ahogy én is megszoktam. Persze nem angol teát, ahogy otthon, hanem azt, amit helyben szedett és szárított gyümölcsök leforrázásával készítettek. De az is lehet, hogy planta teát ivott, amire azért emlékszem, mert a hiányok egyik jelzője volt, s anyám sokat szidta.

Aztán április elsején – húsvét vasárnapján – a nagyebédlőben fölszolgált ünnepi ebéd után megjöttek az első oroszok. (Ha igaz, rántott bárányszeleteket kaptunk, de mivel messze környéken sehol nem tartottak juhokat, inkább pulykamell lehetett.) A „oroszok” között jó néhány mongol arcú és néhány csodált lovastudású kozák volt – vörös betétes, fekete kereszttel díszített kucsmában. Nem olyan lecsatolósban, mint a többiek. Az első hullám csak az órákat és

a (vadász)fegyvereket vitte el. No, meg nagypapa díszmagyarjának életlen kardját. A második, a harmadik és a többi aztán elvitt mindent, ami mozdítható volt. Vagy legalább kiszórta a szekrények és fiókok haszontalannak minősített tartalmát. Magukkal vitték az állatállomány nagy részét is. De csak egyszer dorbézoltak ott részegek, mert várható érkezésük előtt Laci bácsi – közreműködéssel – a Principálisba engedte a pincében tárolt összes bort. (A csatorna tehát működött! A konyhában is.) Ámbár nagypapa burzsujnak (jobfoje máty!) nézett ki, életben maradt. A részeg felszabadító csak körbelötte – szemünk láttára.

Várhelyen olyan *szabad* voltam, mint sem az előtt, sem az óta soha. Iskolában nem jártam, anyám inkább kishúgommal volt elfoglalva, a többieknek megvolt a maguk feladata. Fegyelem? Vigyázok magamra. Vigyáztam. Igaz, a Principális jege egyszer beszakadt alattunk, miközben csecsemő húgommal a karjaiban csúszkáltam rajta. Bepisilt, mentegetőztem, amikor csurom vizesen eljutottam a házig, és nem sikerült észrevétlenül maradnom.

Az angolkertben szabadon lejátszom az összes regénytörténetet, amivel tele volt a fejem. A velem egyidős cselédgyerekek ebben nem vettek részt, pedig több tucatnyian voltak, de az olvasmányaimra nem jutott idejük. Rosszalkodásra – varjak leszedésére a nyárfákról és megsütésére (tollastól) rögtön alatta – ráérték. A famászásban sokkal jobbak voltak nálam, a tollasok sütésénél ugyanolyan tanácstalannak bizonyultak, mint én. A kerítésen kívüli cselédlakásokban laktak, s anyáiktól gyakran én is kaptam valami különlegességet, olyasmit a kastélyban nem készítettek. Mik lehetett ezek? Nem emlékszem.

A konyhakert majd csak nyáron lett fontos, amikor megjelent az eper, a málna, majd sorra a többi gyümölcs. A sertéstelep arról nevezetes, hogy ott nem tudtam visszafajtani fölkavarodott gyomromat, és vadul hánytam, miután végignéztem egy miskárolást. Nem tudom, mi kavart föl, mert később a csirkék nyakából spriccelő vér nem zavart. A kislának kellett azokat elválni, mert erre érzékeny lelkű, kiszolgáláshoz szokott nagynéném nem vállalkoztak. Enni meg kellett: mindég éhesek voltunk. Mindenekelőtt azonban fölfedeztem az istállók világát, az ott tartott, lovak, marhák minden titkát. Amit ezzel kapcsolatban lehetett, ápriliséig kipróbáltam – a trágyahordástól a lovaglásig. Közepesen fejlett, kövérkés fiúgyerek létemre megtanultam lovakat befogni és hajtani, szántottam velük – az ezzel megbízott béres felügyeletével, aki minden fordulónál közbelépett és beigazította az ekét. Senki nem szólított úrfinak. Nem is éreztem, milyen lehetne az. Egy addig teljesen ismeretlen világ tárult föl előttem.

Az oroszokkal minden megváltozott. Május végén néhány hétre korlátozták a szabadságomat: a falusi iskola összevont osztályában bizonyítványt kellett szereznem arról, hogy elvégeztem a negyedik elemi. Júniusban Pestre vonatoztunk anyámmal, a tetején is utaztak, de nekünk volt ülőhelyünk oda-vissza. Kiderült, otthonunkba végleg és kimozdíthatatlanul beköltözött a háztulajdonos, akít kibombáztak. Szeptemberben még reménykedtem, hogy továbbra is szabad maradok. Ám október közepén be kellett ülnöm a nagykanizsai Piarista Gimnázium első osztályának egyik padjába. Szigorú paptanárok követelték

meg a leckéket. Csupa idegen közé kerültem, akik kigúnyolták minden mondatomat, mert „e” hangjaim elárulták, hogy az alsóbbrendű pestiek közé tartozom. De ez már egy másik fejezete az életemnek.

Egy vezér gyermekkorra, írta Jean Paul Sartre, aki – szovjet zsoldon – a világ szellemi vezérének képzelte magát. Semmiben sem szeretnék vele azonosulni. Inkább anyit még, amíg a kitelepítés borzalma le nem csapott az ott élőkre, Kanizsáról el-elvevontoztam Felsőrajkra. Télen csúszkáltunk a Principálison, nyáron fürödtünk benne. Mások állítólag ehető halat is fogtak benne. Nekem soha nem sikerült. Azt az élményt, hogy győztes is lehetek valamiben, először majd néhány év múlva – kisgimnazistaként – a kanizsai úszóversenyeken tapasztalom.

Vincent van Gogh: Olajfák, 1889 (olajfestmény, 72,6×91,4 cm, Museum of Modern Art, New York)

Németh István Péter

Valentinus napi strófák

1

Árnya hullt csak tóba,
de tükrét azóta
kendőd fodrozza ekképp
hinaraknál szebben.
Hajad selyme lebben.
Az évszakok valcerét
vezényli – nyár, ősz, tél:
visszakerengőzzél –
s gyönggyel szór malomkerék.

2

Ezüsthasú halak
bálterme víz alatt,
egük a kendőd árnya,
legyezőjük csak ma
fehér hattyú talpa,
úsznak farsangolásba.
Egy fáradt vadliba
fejét tollaiba
a parton hajtja hátra.

3

Megmarad mennyboltnak
iszapban alvóknak,
bár jönnek mázsás jegek,
a mínuszokon túl
fölébe homorul
(mutat csillag-képeket
váltva Holddal s fénnel
Napot, amint kél fel)
egy léknyi kendő-eged.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER (1960) az ELTE magyar-könyvtár szakán végzett. Tapolcán él. Legutóbbi kötete: *Petőfi közelében* (2023).

4

Elzubogott, de víz
volt ezüst vértem is,
sodrony-ingemet szőtte
békalencséből, így
óvott ez időkig.
Gyolcsolódnék kendődbe
már. S megbocsássad, hogy
boldog épp most vagyok
csókodban felejtődve.

5

(ima)

Balatonból bolygott
sügerek, domolykók,
naphalak, veresszárnyúk,
szál gém sem állingál
sápadt fűzfáinknál,
sehol egy kormorán; úgy
a tópart köveit,
merre itt lépte vitt,
gyerünk, egyre imádjuk!

Csobánci képeslap

Harangszóval ereszkedve a köd
ázott szalmabálákra hömpölyög;
nehéz mentaillat sodródik
az autóbusz-fordulóig;
derékig homályban a berek;
vetkőznek füzek és égerek;
a katángos árok megett
akác szór arany pénzeket;
hegynek föl, uttalan útra,
kifosztott szőlősor futna;
ökörnyálnak, ördögcérnának is ide
kellene még mindent kötöznie –
ám ellebegnek szem elől ezalatt
mint paplanernyők, a várfalak.

Ligeti képek egy üres padról

1

Mint borissza, ki szédül s lábát asztal
alatti keresztfába akasztja,
gyökere a járdakő
alá kúszva nő.

Két törzse is örvend, hogy kései
rózsáktól bevárta lépteid,
s őszbe pirult lombjával a sápadott
ecetfa behinti majd az üres padot.

2

Amerre sétálsz a magasból
lecsupálódott ágak árnya
hajlik az őszi ligetben
a néptelen út kanyarára.

Hullt levelekből talpad alá
egy-egy tigrissárga elvértve tapad,
ám a kerítés rácsainál már annál
többen a szellőre is szökni kész vadak.

3

Nem bántam, téli törzseikről, hogy ott
az én szemembe is fútt szilánknyi kérget
a tavaszi szellő, nyárra lombosodott
minden ligeti platán s a ciprusi léggyökéret
most sem botlatja sétád, hol újra kiszáradt
őszi ágak árnya simálja e padon pilládat.

4

Minden őszben még megadatott
csupált ágakról rebbent varjak
alatt ne csak kórusuk örvényét halljad,
rozsdás lomb cimbalmozta e padot.

A bedesz-kázott szökőkutat míg le
nem szállt ónszürke köddel az este
tűnt vízszugárkák magasán a cinke
párja után sírva körülrepdeste.

Hidd, szomorú ebben már semmi sincsen:
üres az út, és a piros padhoz ki odaintsen
nem akad egy hajléktalan részeg, se Isten.

Ám nyomodba pergett falevelek
látni is engedik gyöngykavicságy felett
a ligeten túli angyalt mint forgószelet.

5

Nem árvul el őszi lomb s téli égbolt alatt
se az a zápor, hó és fény verte üres pad,
amelyre bár egyszer is csak
vártalak.

Ádventi önarckép

(Arcimboldo-omázs)

Ökörnyál lebben – öszülő hajam.
Hopp, már a homlokomra is tapadt.
Szemem kökénye mézesülne ha csak
szálat látna sáfrányból az ég alatt,
sietne feléd cinege-szötte cipőm,
füzeken függött végig a nyárban
akárha babiloni vizeknél a hárfá.
Vállamra ködből terült nyirkos kabátka
minden gombja mosolygó csipkebogyó.
Illatát, érzed-e, előre küldte a hó,
s fénymaszk mögé a szél arcomba fútt.
Kezemben szisszen a száradott héjakút.

Vendégek a Parnasszusról

(Részlet a szerző gróf Mikó Imréről készülő regényéből)

Lindner Márton, mindenki kedves Marcija magas, nyúlánk fiatalember volt, szőke haját félrefésülve viselte, kék szeme ragyogásától és az arca derűs mosolyától világos lett a helyiség, ahová belépett. Szerették a nők, becsülték a barátai, s a Mikó família minden tagja úgy ölelte meg, mintha családtag volna.

Őt hívatta a gróf.

– Eredj, Marci kedves, siess Biasini úr gyorskocsi tulajdonos házához, tudtommal Jókai, a nagy író ma délután érkezik feleségével Kolozsvárra, itt szállt meg annak idején Petőfi és Szendrey Júlia is, mondd meg neki, hogy a kapum, ajtóm nyitva áll, érezze s élvezze nálam az erdélyi emberek vendégszeretetét, tessék a névjegyem, add át neki. Azért küldelek tégedet, mert Jókai is kékszemű dalia, akárcsak te, híres a kedvességéről, könnyen szót fogtok érteni.

A hintó mindig készenlétben állt a Mikó-villa hátsó udvarán, felpattant Marci a kocsis mellé, s elrobogott. Éppen akkor hordta fel a személyzet a vendégek csomagjait, amikor megérkezett Biasini szállójába, Jókai és a felesége a hallban állva húsítót fogyasztottak.

Nem volt félszeg fiú Marci, éppen eleget forgolódott a csinos kolozsvári lányok, asszonyok társaságában, de most mégis elpirult, amikor kezét csókolt Laborfalvi Rózának. A híres színésznő kisugárzó ereje letarolta, alig tudta eldadogni a meghívást. Nem az asszony szépsége bűvölte el, hanem valami más, amit nehéz megnevezni. Méltóságos volt Laborfalvi Róza, de nem büszke, két nagy szemében nyitottság lakott, de szája zárt és szigorú volt, arckifejezése dinamikus, változó, fejtartását királynőknek lehetett volna tanítani, termete, alakja nyúlánk, mint egy ázsiai tigrisé, jobbát úgy emelte kézcsókra, mintha szál virágot lengetne, s alig láthatóan biccentett a fejével, végül Marci vállára tette a bal kezét, jobb keze ujjbegyeivel alig érintve, anyásan megsimogatta az arcát.

HEGEDŰS IMRE JÁNOS (1941) Székelyhidegkúton született író, irodalomtörténész. Benedek Elek monográfusa. 1984-ben Ausztriába emigrált. 2018-ban a „Művészi pálya elismerése” díjban részesült. Jelenleg Budapesten él, szabadfoglalkozású prózaíró. Legutóbbi kötete: *A vér színe* (2021).

Ebbe a némajátékba avatkozott bele Jókai, aki már számtalanszor tapasztalta, hogy felesége előtt megbénulnak a férfiak:

– Köszönjük a meghívást, de mondja meg a gróf úrnak, ma este színházba megyünk, a feleségem a *Koldusnő* drámában játszik főszerepet. Tudjuk mi Pesten, hogy Mikó Imre gróf úr élteti a kolozsvári színházat, jó és stílusos lenne ott találkozni vele. Az első felvonás utáni szünetben megbeszéljük, miképpen osztjuk be azt a kevés időt, amit Kolozsváron töltünk.

Meghajolt Marci, talán túlságosan is mélyre hajolt, életében először találkozott írófejedelemmel és a színi mesterség királynőjével, visszaszáguldott a gazdájához, és elmondta, mit üzent Jókai. Találkozzanak a színházban.

– Akkor hát, oda rohanj, Marci, a teátrumba, és mondd meg Kaczvinszky igazgató úrnak, hogy az én páholyom mellett helyezze el a vendégeket, legyenek a szomszédjaim, közel van az a színpadhoz, a feleség könnyen át tud sétálni onnan, ha játszik a darabban.

Gyűlt a közönség. Még soha ilyen gyorsan nem telt meg a nézőtér, hisz végigfutott a városon a hír, a nagy magyar író felesége, Laborfalvi Róza játszik, ezt az alkalmat nem lehet elszalasztani.

Tizenegy éves lányával, Máriával és tízéves fiával, Ádámmal elsőik között jelent meg a gróf a páholyában. Egészen kicsi koruktól jártak gyermekei színházba, koraérettek voltak, nem létezett számukra tiltott darab. Nyílt a szomszéd páholy ajtaja, belépett Jókai és Laborfalvi Róza. A színházigazgató ragaszkodott ehhez az előjátékhoz, együtt kell látnia Kolozsvár közönségének a művészpárt még az előadás előtt. Mikó Imre, a gróf felállt, kihajolt a karzat fölé, és a szomszéd páholy felé fordulva, tapsolni kezdett. Robbant a karzaton, a földszinten, a páholyokban a taps, zúgott a terem a hurrá felkiáltásoktól, az éljenzésektől, alig akart lecsendesedni a tömeg.

Jókai Mór kék, jóságos szemében könnyek csillogtak. Kis szünet következett, mert a művésznőnek az öltözőbe kellett sietnie, hogy színpadi jelmezébe bújjon, de nagy volt a rutinja, gyorsan ment, hamarosan felhúzták a függönyt, kezdődött az előadás. A figyelem megoszlott. A közönség áhítattal nézte kedvenc íróját a páholyban és a dívát, a primadonnát a színpadon. A végén színpadra követelték Jókait is, fogta, szorította a felesége kezét, a tapsvihar nem akart megszűnni.

A gróf, az igazgató kíséretében, az öltözőbe ment, s megismételte szíves kérését: legyenek az első este az ő vendégei.

– Köszönjük, gróf úr. Elfogadjuk. Erdély híres a vendégfogadó szeretetéről – mondta Jókai.

Két hintó állt elő, s trappoltak sebesen a Külső-Szén utcába, a Mikó-villába. A beszélgetés merevsége hamar feloldódott, miután leültek a terített asztal mellé.

– Nem hagyná el ezt a nagyságosuramozást, kedves Jókai úr – mondta a gróf.
– Bizonyára ön is tudja, valamikor, nem is olyan rég Festetics gróf levett kappal szaladt Kazinczy elé, s amikor emiatt barátai megrótták, azt mondta,

ő a fejedelem, ő a király, én csak gróf vagyok. Nem szólítana engem egyszerűen Imrének? Még az Imrust is elfogadom, ez volt a nevem gyermekkoromban. Az urambátyám is helyénvaló lenne, könnyű kiszámítani, húsz évvel vagyok idősebb. S akkor te öcsémuram lehetnél. Mit szólsz hozzá? Hagyományos megszólítások ezek Erdélyben.

– Szívesen, hisz ismeri a múltam, tudja, hogy demokrata vagyok. Elfogadom az öcsémuramozást, de szólíthat egyszerűen Móricnak.

Ritkán köttetik ilyen gyors barátság. Sok mindent tudtak már egymásról, de az intuíció, az empátia, a rokonszenv mindennél tartósabb kötőanyag, hamarosan úgy folyt, csordogált a beszélgetés, mintha évtizedek óta ismerték volna egymást. Meghitt, intim beszélgetés volt ez hármásban, még a cselédség is távol maradt a házigazda kérésére. Ettek, ittak, koccintottak. Asztalukhoz egyetlen személy közeledett, Marci, a szépfíú, mindent behordott, töltögetett is, és amikor nem volt más dolga, úgy ült le az asztalhoz, mint családtag. Ehhez szoktatta őt a Mikó család szelleme, szokásrendje.

– Milyen a mi városunk, Móric? – kérdezte a gróf. – Bizonyára feltételezed rólunk, hogy mi imádjuk Kolozsvárt, szemünk fényénél jobban vigyázunk rá, építjük, szépítjük, gazdagítjuk. Valaha Gyulafehérvár volt Erdély fővárosa, de most már ez a Szamos parti gyöngyszem lett az. Mi grádicsoknak nevezzük azokat a lépéseket, tetteket, amelyekkel Mátyás király szülővárosát fölvirágoztatjuk. Nem fennhéjázva, nem harsogva, nem dicsekedve, hanem hangyaszorgalommal, szerényen, sokszor névtelenségbe burkolózva. A szolgálat és a nemes szolgaság nem különbözik a szótáramban, büszkén vallom, hogy *servus humillimus* vagyok.

– Én mindig az emberektől kapok jelzést, bárhová utazom. Már a postakocsiban, a megállóban, az utcán feltűnt az emberek nyílt, egyenes pillantása, a büszke, de góg nélküli tekintet, a nemes lélekből sugárzó jóság és szerénység. A színházközönség ovációja csak ráadás volt, meggyőződésem, hogy szívükből jött a hála és az öröm.

– Csakis a szívükből. Biztos vagyok abban, hogy Róza asszony tudja, az ő templomában, mármint a teátrumban lehull az emberekről az álarc, amit máskor, máshol hordanak, megszűnik a külső és belső világ közötti különbség, mindenki azonos lesz önmagával.

– Okos ember kegyelmed, gróf úr – szólta Róza asszony. – A színi mesterség nagy titka valóban az, hogy egy-két órára megfeledkezünk a külső világról, megszabadít minket a napi nyugóktól, gondoktól, megváltozunk, másak leszünk, pszichénk egy magasabb szférába emelkedik, ahol mindenki egyenlő.

– Talán ez a legfontosabb – szólta Jókai. – A szabadság. Az egyenlőség. Az entuziazmus az a lelkiállapot, amelyben legjobb tulajdonságaink szabadulnak fel. Mint a nemesérc a föld gyomrából, felszínre kerül a jóság, a szelídség, de robban a harag is az elvetemültség, a gonoszság ellen. Tapasztaltam, ördög és angyal lakik bennünk, birkóznak egymással, sok mindentől függ, melyik győz, a színház kaszaverem az ördögnek, elíziumi mező az angyalnak.

- Gyorspostán hozattam meg legfrissebb könyvedet, Móric - mondta a gróf.
- Abban hatalmas harc tombol az elvetemültség és a becsület között. Még soha nem azonosítottam magam irodalmi hőssel, most sem tettem azt, de bizsergető izgalommal szegődtem a magyar nábob, Kárpáthy János nyomába, s kívántam, óhajtottam a győzelmét, fölemelkedését, éjszaka sem tudtam letenni a könyvet, egy szuszra olvastam el.

- Ennek végtelenül örvendek. Én nem vagyok realista, a francia romantikusok a mestereim, de a magyar vidéki nemesség földhözragadtságát, műveletlenségét meg kellett írni.

- Hát pontosan ez ellen harcolok én, csak más eszközökkel. Nagy, nagyon nagy szükség van, főleg Erdélyben, a kiművelt főkre. A te kezdedben író toll, penna, én a történelem és a tudomány nimfáinak hódolok, Klió és Uránia sügnak nekem, lefordítom beszédüket ékes magyar nyelvre, tudományos intézmények, iskolák, egyetemek menthetik meg itt a magyarságot. Ha nem sikerült megvalósítani negyvennyolcban az Uniót, megtesszük apró lépésekkel, araszolgatva, a szorgalom szürke szamarán kocogva.

- Úgy tudjuk, a színháznak is ön a mecénása - mondta Laborfalvi Róza. - Szárnyaim nőttek, amikor kedves férjemmel az imént arról elmélkedtek, hogy az entuziazmus állapotában szabadulnak fel lelkünkben a jó, a pozitív energiák. Nem csoda, a színpad a világ tükre.

- Gyenge a szó, nagyságos asszonyom, ha azt mondjuk, mecénás. Harccal, szívós küzdelemmel mentettük meg a Kolozsvári Nemzeti Színházat. A forradalom után a város katonai parancsnoksága elkönfiskálta a tulajdonjogot, német társulatnak adtak bérbe, német színészek dicsőítették Haynaut a magyar nyelv templomában. Ezt a jogot kellett visszaszerezni, ami kilincseléssel, ajtózással, folyamodványokkal részben sikerült, újból a székely-magyar nemzet lett a tulajdonos. De óriási volt az anyagi válság. Gyűjtéseket hirdettünk, felhívásokat fogalmaztunk meg, részvényeket bocsájtottunk ki, rangos családokat győztünk meg arról, hogy béreljék ki a páholyokat. És megváltoztattuk a műsortervünket, kiváló külföldi és hazai szerzők munkáit állítottuk színpadra. Mint az Országos Színházi Bizottság elnöke, kötelességemet teljesítettem, de a szívem is ezért a szent templomért dobogott mindig. Ismétlem, *servus humillimus* vagyok.

- Sokat hallottam én erről a küzdelemről, urambátyám - szólt Jókai -, de ne szerénykedj, te mentetted meg a kolozsvári színházat, a sír széléről hoztad vissza. Beszéltünk már ma este az erdélyi emberek karakán természetéről, ez a székely konokság vitt téged erre a harcmezőre is. De hát miért e különbség? Miért van az, urambátyám, hogy itt, a Magyarhon keleti szférájában emelkedettebb a lélek, ismeretlen a lehajtott fő, különösen a székelyek híresek arról, hogy nem tűrik a jármot a nyakukon.

- Sok oka lehet ennek. Azt te is tudod, öcsémuram, hogy a határőri szolgálat miatt szabadok voltak, nem volt mindenhol jobbágyosság.

- Mintha a feleségem alaptermészetében is érezném azt.

- Mi beszélsz? A te feleséged székely? Most hallom először.

- Az ám! Nem is akármilyen székely, lófő ivadék. Az édesapja, Benke József a háromszéki Kálnokon született, és azonos azzal a Benke Józseffel, aki engem bujdosásom napjaiban Tardonán táplált, segített, gyámolított.

- Csupa meglepetések halma ez a mai este! Ki hallott Tardonáról? Hol van ez a Tardona?

- A Bükk hegység lábainál, Isten háta mögött. Nem jutott el oda az osztrák titkosrendőrség kopója, így életben maradtam.

- S ott, a Bükk hegység mögött akadt egy székely, aki hónod alá nyúlt? Egy székely vándorszínésznek köszönhetjük a nagy Jókait?

- Írva és mondva: így igaz.

- Ezek szerint te a jótevőd lányát vetted feleségül. De miért nem köztudott ez?

- Azért, mert azokban a forró napokban nem volt tanácsos bizalmaskodni. Börtönnel büntették, akik a bujdosókat támogatták, mentették. Hétpécsetes titok alá rejtettük, így kerültük el a hatalom öklét. A te druzsád, Madách Imre amiatt ült egy évet, mert Kossuth titkárát, Rákóczy Jánost rejtegette a házában.

- De várj csak! Azt mondtad az előbb, Kálnok? Ott született az apósod? Hisz az nincs messze az én szülőfalumtól, Zabolától. Róza asszony! Az édesapja révén mi földiek vagyunk. Úgy látszik, nem csak a vak véletlen és a szerencse hozott össze minket ma este. Büszke vagyok arra, hogy a nagy magyar író felesége, aki egyúttal országos hírű drámai színésznő, Laborfalvi Róza - székely. De hát honnan akkor a Laborfalvi? Háromszéken, a Feketeügy völgyében van egy falu, Szentivánlaborfalva. Annak a nevét vette fel?

- Nem. Családunk nemesi előneve volt a Laborfalvi. S a Rózáért választottam a Judit helyett, mert mélyebb tónusú, szebben hangzik, jobban rezonál a Laborfalvival. Ezt az ön erdélyi füle bizonyára érzi.

- Persze, hogy érzem. Főleg hallom. Az ön története, asszonyom, olyan izgalmas, regényt lehetne írni arról.

- Túl fiatal vagyok, de eljöhet még az az idő is.

- Említetted, Móric, a romantikát - fordult a gróf Jókaihoz. - Hát az bizony mély gyökeret eresztett magyar földben. Nem vagyok irodalmár, mégis közlöm veled, hogy egy tragikus sorsú férfi, aki a bányaipar erdélyi meghonosításán fáradozott, szabad óráiban az eposz műfajával küszködött. Debreczeni Mártonnak hívták, két évvel ezelőtt halt meg, nyomor és betegség miatt viszonylag korán. Én néztem át a hagyatékát, *A kióvi csata* munkája nagyon emlékeztet Vörösmarty *Zalán futására*, de a honfoglalás egészen más mozzanatát dolgozta fel. Boldog lennék, ha belepillantanál, amíg itt vagy Kolozsváron, s ha javasolod, szívesen megjelentetem.

- Örömmel, bátyámuram. Mindenre gondoltam, csak arra nem, hogy távol az irodalmi központtól, Pesttől romantikus eposzba botlom.

- Akkor legyen gondunk Debreczeni Márton munkájára holnap este. Úgy határoztam, Móric, hogy meghívok ide mindenkit, akinek köze van művészethez, tudományhoz, irodalomhoz. Az én házam gyülekező hely, áldott feleségem halála óta csak így bírom elviselni a magányt. Itt osztjuk meg gondjainkat,

itt szövünk terveket, alapítunk szervezeteket, tudósok, költők, írók, szerkesztők a vendégeim, s ha te is akarod, Móric, és Róza asszonynak sincs kifogása ellene, Kolozsvár szellemi krémjével találkozhattok: Kőváry László, Gyulai Pál, Kriza János, Jakab Elek.

– Ezer örömmel! Erdély bércei elbűvöltek, jöjjenek hát a szellemi csúcok.

Szervezéssel telt el a következő nap. Küldöncök indultak levelekkel, szíves meghívókat kézbesítettek, legyenek Mikó Imre gróf vendégei, mert Jókai van itt, a híres író, Petőfi egykori barátja, és a felesége, Laborfalvi Róza, a drámai színésznő, ritka alkalom velük találkozni.

S jöttek is rendre. Brassai Sámuel túl volt már az ötvenedik életévén, de még tele energiákkal, újíító gondolatokkal, Kriza János a legszebb férfikorban, negyvenkét évesen, Kőváry László harminc valahány, Jakab Elek ugyancsak, szép akarások feszítették a melleket, verset, prózát, tudományos értekezést írtak, szerkesztői álmokat dédelgettek, s abban is egyek voltak, hogy szinte mindnyájan részt vettek a negyvennyolcas forradalomban, többen börtönbüntetést is szenvedtek.

Jókaihoz méltó társaság ülte körbe az asztalt a házigazda nagy örömeire. Megmozdult a személyzet is, díszes vacsora, jó borok, pompás pogácsák, sütemények.

De vigyázni kellett, mert a két országra, Magyarországra és Erdélyre sötét önkényuralom telepedett, Bach belügyminiszter rendőrei, kopói, besúgóí figyeltek meg minden gyanús személyt, s írták a jelentéseket, a cenzorok vagy visszadobták, vagy megcsonkították az írásokat, tilos volt a csoportosulás, a felvonulás, s itt, a szorgalom bajnokának a lakásán mégis fény, láng gyulladt, szabadon, bátran beszéltek, mert bíztak egymásban, mindenki hozott egy magot, egy ideát, foglalkozni kell a történelemmel, mondták, amely népnek nincs igaz történelme, az nem is létezik, össze kell gyűjteni a parasztok szellemi kincseit, a meséket, a dalokat, a balladákat, szép magyar nyelvünk kutatása és csiszolása éppen ennyire fontos, lapot, újságot kell alapítani, rendbe kell tenni a gazdaságot, főleg az agráriumot, mert a jólét egészséges gondolatokat szül, de a szegénység sorvasztja az agyat, a lelket, bánat, keserűség, bú nem vezet sehová, sőt aláássa a jövő reménységét.

Itt, a remény szónál, fogalomnál időztek, cím rangjára emelkedett, a *Remény* évkönyv első kötete 1839-ben jelent meg Kolozsvárott, az utolsó 1841-ben, tehetséges szerkesztőjét, Szentiváni Mihályt „Erdély Petőfijének” nevezték, s valóban a népdalok tónusát keresgélték a szerzők, a népies költészet előkészítőinek számítottak. Szentiváni korán meghalt, de a kör tagjai a Mikó-szalont látogatták, s különböző irányokba indultak el, történészek, néprajzkutatók, levéltárosok, szociográfusok, jogászok lettek.

A házigazda szíve legnagyobb ügyével hozakodott elő, megemlítette, a forradalom előtt, még 1844-ben erdélyi főurak gazdasági egyesületet alapítottak, azt kell föltámasztani. És a tervek között ott van még az akadémia, az egyetem létesítése...

Csak néhány perc maradt arra, hogy a Jókai házaspár további útjára gondoljanak, azt megbeszéljék. Mikó Imre javasolta is szaporán, kísérfje el őket Kőváry László, senki nem ismeri jobban a magyar történelmet, a magyar földrajzot, meg tudja szólaltatni még a köveket is.

- Ezer örömmel! Néhány nap múlva nekivágunk a Feleki-tetőnek, onnan Torda, Felvinc, Nagyenyed - mondta Kőváry.

- Jaj, csak azt ne - kiáltott a gróf ijedten. - Aki nem látta, nem hiszi el azt a barbárságot, amit a mócok az én szent városommal és kollégiumommal elkövettek. Alig négy év telt el azóta, éppen csak megindult az építkezés, a helyreállítás. Nagyenyed még mindig a kísértetek városa.

- Annál inkább látnom kell - szölt Jókai. - A démonok az én munkáimban gyakran bukkannak fel, látni akarom a pusztító lábuk nyomait.

Már éjfél ütött az óra, de még nem értek a végére, akkor kérte meg a gróf a társaság egyetlen női tagját, olvasson fel néhány oldalt Debreczeni Márton *A kióvi csata* eposzából.

- Az én kiváló gazdatisztem, Alsórákosi Kovács Zsigmond szép, kalligrafikus betűkkel lemásolta az egész szöveget, első látásra olvasható.

És megszöfalt Laborfalvi gyönyörű alt hangja. Két fejezetet olvasott fel. A hexameter sorok ritmusa átütött az élő beszéd ritmusán, ódon hangulatot keltett.

Rendhagyó lelki állapotot idézett elő Debreczeni munkája! Kuriózum volt azt hallgatni Kolozsvárott, a nagy irodalmi és tudományos organizátor házában, hogy miképpen gyözködi Uldár, a kabarok fejedelme Oleg kióvi fejedelmet, akadályozza meg a magyarok átkelését Kióvnál.

- Vállalom a mű kiadatását - mondta lelkesen Mikó Imre.

Azzal a boldog érzéssel oszlott szét a társaság, hogy gazdagodtak, hogy bővült a horizontjuk, hogy megérintette őket a szabadság illúziója, hogy mégiscsak lesz erejük és bátorságuk rést ütni azon a börtönfalón, amit a Habsburgok építettek köréjük.

Kürti László

panasz

az orvos a lelki hátterekről beszél,
pedig a kardiológushoz jöttem.
ki hitte, hogy a kapcsolatok mérgezőbbek,
mint sok évnyi masszív alkohol? az ultrahang
sem mutatott semmit, ahogy a múlt héten,
csuklóm miatt a röntgen. labor – és évente
egy teljes vizsgálat, ennyi kijár – negyvenöt
koptatott évem, ha jó belegondolok, csupa talány...
de újabban valami rág, emészt, gyilkol, tönkretesz,
el sem hiszem, ahogy az égi jelek között már megint
egy újabb rettenet aláz. rohanok vakon,
mert kit érdekelnek a jelek, eddig minden büntetlenül
magához közel engedett, nem érkezett –
ha megérdemeltem volna sem – jelentős pofon.
most pedig minden szisszenés, szemvillanás,
mint akit ráncigálnak drótokon,
és ha kicsit is szabálytalankodom, végem.
megdörzsölöm a szemem: álmodom?
napról napra, hogy ennyi programozott
gyalázat érjen... isten citeráz, játszadozik
a kimacskásodott húrokon. földrengés utáni
katasztrófaövezet: seggemtől a torkomig és tovább,
a teljes csakrarendszerem a fejtetőmig ég, lobog.
az ekg hiába mutatja, hogy minden rendben,
az öregúr szarik a műszerekre, szívdokikra,
kizárólag fájdalmaimmal vagyok rokon. ez még az élet
vagy már az utóéletem? – ha előbbi, szerencsétlen
flótásként átbukdácsolom az érkező éveket,
ha utóbbi, akkor köszönet és hála,
negyvenegynehány évesen indulok a halálba,
és kijelenthetem: szerencsém volt! – nem nyomta
főműsoridőben fejemet mázsás, szörnyű mennybolt,
nem voltam mások terhére egyetlen senki,

KÜRTI LÁSZLÓ (1976) Mátészalkán élő költő, gimnáziumi tanár. Utóbbi verseskötete: *Apajegyek* (Kalligram, 2022).

most magaméra kellene, míg lehet téged is szeretni.
feleség, gyerekem egy volt, halandó szerelmek,
újabbán kételkedem, pedig villognak, mint pikkely
a halon, a hegek. a szívdoki röhögve mondja:
„semmi sem halálos”, de én meg csak folyton
panaszaimban végrendelkezem.

tömegszerencsét

(valami rettenetről)

akik kiestek, már nem ülhetnek vissza
többé. akik nincsenek bekötve, repülnek
a szélvédőn keresztül. szállnak,
akár rongy a szélben, nylonzacskók
az égig. akik a mezőkre vágódnak,
felülről szagolják az ibolyát.
akik földet sem érnek, nem vágódnak
be sehová. szárnyat növeszt, akit nem
támogat hatalom, nem siratnak el otthon
sem, de megértek a nyárvégi szüretre.
akik a kocsiban maradnak, negyven-
éves korukra kiégnek a gépjárműveikkel
együtt. akik a híd alatt várják ki a porvihar
végét, mentőt és tűzoltókat, talán soha
többé nem hajtanak már fel a sztrádára.

Szunion-fok

A tanárok melletti első egri diáktüntetés rövid krónikája

– Idejét se tudom már, mikor voltam nővel... – mormolta *doktorfarkas*, és beleszívott mentolos Fecskéjébe. Közlése nem annyira panasz, inkább mélabús tünődés volt, ám túlzott bizalmasságától mi, Karesz, Dani, Bogocska meg én megborzongtunk. Egyrészt szembesültünk a kérdéssel, hogy *no, és mi vajon mikor?* másrészt *doktorfarkastól* ily mértékű beavatásra még nem számíthattunk.

Éjfél is elmúlt, a híd alatt ültünk, fázósan gémeredve Dani viharkabátján, s olykor mi is beleszívunk *doktorfarkas*, vagyis a tanár úr tovább adott Fecskéjébe. Tanár úr biológiát tanított nálunk, a Mekkseyben, s neve elé az állatorvosin elvégzett egy év ragasztotta oda a doktort.

Fenti tünődése különben egy felbújtó, ha úgy tetszik, egy bűnsegédi bűnrészes szájából hangzott el. Közös történetünk egy hónapja kezdődött, amikor Karesz hülye ötletére, hogy játsszunk amúri partizánost, éjjel áthágtunk a kolesz kerítésén. A partizános szerint négyen négyfelé rohantunk (*tör előre a hadsereg...*), hogy negyedóra múlva fojtott hurrá! hurrá! kiáltásokkal *a várost elfoglalja sok amúri partizán*, vagyis megütközzünk a minaret előtt.

A minaretnél futottunk bele *doktorfarkasba*. Meglepetésünkre a doktor nem adott fel minket, ám ennek zálogaként azt követelte, hogy szökjünk ki éjszánkánként, és kóboroljunk vele a vár tövében, a patakparton s mindenféle mellékutakon. És meséljünk neki a rozgonyis lányokról, barátainkról, a koleszról – akár életünk legapróbb titkairól is. Szociológia, mondta *doktorfarkas*, egyszer megírlak benneteket. S mi már negyedszer kóboroltunk és virrasztottunk vele, a kollégiumból való kicsapatás állandó és biztos veszélyével.

Igen, kérdezhetsz, hogy miért hagytuk zsarolni magunkat, s a pontos választ magam sem tudom. Persze vonzott a kaland, a helyzet különössége, de emellett tanárainkkal és szüleinkkel szemben még olyan megbűvöltségben, a kötelező tiszteletnek még olyan, önként is vállalt függőségében éltünk, amely mellett elképzelhetetlen volt, hogy feladjuk őket. Magunk közt azért ez olykor másképp hangzott.

SZUROMI PÁL (1947) Békés városában élő író, pszichiáter. Legutóbbi kötete a Vörösmarty Társaságnál megjelent *Anyánk kertje* (2022).

- Ez egy perverz disznó! - fakadt ki már nem először Karesz, hazafelé baktatva, roskadozva az álmoságtól. - Szociológia!... És hogyhogy nincs neki nője? Csak nem olyan ez is?!

Hogy milyen az *olyan*, elméletben tudtuk, de elméletünk doktorfarkasra nem illett rá.

- Öregem - így Bogocska -, a nőre költeni kell! Különösen az elején. Tudjátok, mennyi egy feles Mecseki, mennyi egy tripliszek, egy császárkörte? Egy vacsora a Vadászbán, a Vörös Sünben?

Ezeket Bogocska se tudta, de éreztük, hogy roppant dimenziókat idéz meg élénk, és elhallgattunk.

Másnap pedig beesett, vagyis feldúltan a katedra előtt landolt Berci bácsi, földrajztanárunk. Olajos kezekkel, olajos nadrágban, alaposan lekésve az órát a most is bedöglött mopedje miatt.

- Hallották már tőlem az urak azt a keserű, ám eredeti mondást a Berváról? - Berci bácsi már vagy tízszer elmondta.

- NEM! SOHA! Hogy van az, tanár úr?

S tanár úr, egy önérzetes mártír hangján: - *Nem tudsz káromkodni? Tartsál Berva mopedet!*

Válaszul az osztály, Karinthy szellemében is, fuldokolva röhögött, s a dörzsöltek arra is ügyeltek, hogy a röhögés monotóniáját és barbár erejét az együttérzés - a nohát! úristen! de sajnáljuk! - részvételi felhangjaival modulálják.

- Kellene a tanár úrnak egy Jáwa!

- Egy állat ötszázas!

- Jáwa, fiam?! tanár vagyok én, nem egy krózus, még új Bervára se telik.

A szünetben összeverődöttünk a kosárpalánknál.

- Te, ezek ennyire csórók? - fakadt ki kétkedő és naiv sajnálkozással Dani. - Se nőre, se Bervára nem futja?

Azt hiszem, ekkor kezdett megfogamzani, mocoogni agyunk mélyén egy homályos szándék, hogy tennünk kell valamit! De mi az ördögöt, hiszen pénzt *rendes úton* nem szerezhettünk, nekik meg arra lenne szükségük.

Ideológiailag Bogocska volt a legolvasottabb, ő a kötelezőn túl is olvasott Marxot, s most állította, hogy a marxizmusban, ha rejtve is, de ott van, hogy noha a munkásoké meg a parasztoké a hatalom, az értelmiséget - ergo a tanárt is - munkája után megilleti a bére, a méltó munkabér.

- Ha csak nem elhajló, vagy nem frakciózik - fontoskodott Karesz. - Szóval normális tanárnak normális munkabér! - szögezte le szabatosan. - Az ideológia útján kell keresnünk a deus ex machinát!

Még nem tudtuk, hol és hogyan kerül utunkba a várt isteni beavatkozás, de az szerencsére sokáig nem váratott magára. Másnap, művészettörténet-órán Gódor tanár úr a Parthenonról s a görög életérzésről magyarázott, s hogy milyen misztikus, mégis valóságos erőt jelenthetett a görögök számára a tenger. „Egyik kartársam, aki még a háború előtt ott járt - s képzeljék, fiúk, tán a legszebb

helyen, a Szunion-foknál alkonyatkor láthatta a tengert! – ő mondta, hogy nincs a világon ehhez fogható látvány, ennél igazóbb csoda!... – Tanár úr hangja egy pillanatra itt elhomályosult, s a különben kemény férfi a tábla felé fordult.

– Tanár úr, utazzon el ahhoz a Szunionhoz! – kiáltotta valamelyikünk.

– Még szép! Tanár úrnak mindenképp látnia kell!

Szerettük az „öreget”, pár évvel járt a pályája vége előtt, s most mindannyiunkat megsuhintott, tizenhét-tizennyolc éves kamaszokat, az élet mulandósága.

– Sokba lenne az, fiúk. – Majd teltebb hangon, mint aki megtalálta a maga igazolását: – Meg hát nehéz is utazni manapság. (Ezerkilencszázhatvanegyvet írtunk.) Várjuk ki..., talán nem soká...

– Tanár úr, ha majd lehet, mi összedobjuk!

Egyszerre hurrogtuk le ezt a tapintatlan ajánlatot.

– Jól van, fiúk – próbálta tanárunk is elütni a nyers jóindulatot –, de akkor együtt megyünk, együtt járunk csodájára annak a görög naplementének!

Délután, amikor újra összejöttünk, már forrt bennünk a „világmegváltó” szándék, az a mindenre elszánt erő, ami más körülmények közt (és más időkben) a rebellis Rákóczit, a nagyratörő korzikait vagy a Pilvax-beli fiatalokat tüzelte harcra. A tűz, mely bennünk támadt, hasonló vállalkozásra serkentett minket is. Pénzt tehát nem szerezhettünk, de jobb fizetést ezeknek a kis pénzből tengődő (Dani: csóró) tanároknak tán igen.

– Frankón, ha minden a Párt kezében van, adjon a Párt több dohányt nekik! Tőlük kérünk több fizetést!

– Kérünk? Követelünk! – überelt Karesz.

Így aztán minden világos lett: a Párthoz fordulunk, ha nálunk az a legfőbb hatalom, vagyis mindannyiunk öre és boldogítója (mekkora marhák voltunk!). Karesz nagybátyja a városi pártbizottság portása volt, az ő segítségével terveztük eljuttatni „követelésünket” a helyi első titkárhoz.

– De ez nem egy „sima posta”, öregem, nem egy közönséges irat, firkálmány (ha ugyan közönséges irat, pláne firkálmány csak úgy érkezhethet a magas Pártbizottsághoz) – erről tudnia kell a közvéleménynek, a város dolgozó népének, szóval mindenkinek, aki csak utunkba esik, amíg mi a pártbizottsághoz menetelünk.

Mivel a „dolgozó nép” piaci napon van jelen legnagyobb létszámban, megmozdulásunkat péntekre tettük.

Elhagynám most, hogyan szereztünk alkalmas rudakat (seprőnyelek voltak) s hozzá két lepedőt, amiket akkorára vágunk, hogy a rudakhoz kötözve két karunkkal még ki tudjuk feszíteni azokat. A lepedőkre festett jelszavakkal eléggé bajban voltunk. Mi legyen a vásznakon? Elég-e, hogy *Több pénzt a tanároknak!*, vagy ennél rafináltabb, dörzsöltebb szöveg kell? Ilyen szálnalmas mondatok keringtek, mint *Munkát, kenyeret / tanároknak eleget!*, s *Nagyobb bért a tanároknak, örömeire diákoknak* – szóval fájdalmasan gügyék. Az még elment volna, hogy *Két forint a meleg lángos / tanároknak pénzt, de már most!*, ám sejtettük, hogy ennek ötvenhatos áthallásáért a rendőrök pofán is verhetnek. – Lazább helyzetben

Bogocska ötlete nyer, miszerint *Tanítani akkor öröm, ha megvan a napi söröm!*, de a helyzet komolyabb volt, semhogy elhülyéskedhettük volna.

Végül eldőlt, hogy én a LEGYEN PÉNZ ÉS LEGYEN BÉKE, TANÁRAINK ÖRÖMÉRE! kissé sután patetikus jelszavával menetelek, melynek értelmét a többiek tömör jelszava erősíti föl: TÖBB PÉNZT A TANÁROKNAK!

Reggel nyolckor (ahogy Bogocska mondaná: már *zenitjén* állt) zsidongott, örvénylett a piac, s mi nagy embersűrűben találtuk magunkat. Már korábban kinéztük a malom melletti teret, előttünk zöldséges kofákkal s két oldalt egy lángossütővel meg egy talponállóval. (A malom oldaláról már lemeszelték a hazafias fogamzásra szólító jelmondatot, miszerint: LÁNYNAK SZÜLNI DICSŐSÉG, ASZSZONYNAK KÖTELESSÉG! – a vörös csillag alá nemrég föl kent szavak most a világ proletárjait biztatták egyesülésre.)

A malom mellett krumpliszásók feküdtek rakásban, Karesz, mint köztünk legmagasabb, ezekre mászott föl, amíg mi hárman odalenn igyekeztünk helyet szorítani magunknak. Karesz még kereste a megszólítást (no, ezt megbeszélhettük volna), amikor teljes hangerővel elkiáltotta magát.

– *Polgártársak!* („történelmi”, de idegen volt ettől a helytől), majd: – *Elváltársak!* (Karesz itt elszégyellte magát), s – *Kedves piaci árusok!* (végül megtalálta:) – *Emberek!* (de nem bírta a pátosznak ellenállni) – *Emberek, egri honfitársaim!*

Most nyitottuk szét a lepedőket.

Előbb ránk se hederítettek, ám Karesz tovább emelte a hangját, mi pedig lobogtattuk a vásznainkat.

– Emberek! Egri dolgozó emberek! Azért jöttünk ide, hogy önök is megtudják, hogy mi, akik diákok vagyunk, elmondjuk maguknak, hogy a tanáraink milyen keveset keresnek. Olyan keveset, hogy szinte nélkülöznek! Nem telik nekik... (no, *mire?* mordult fel váratlanul Bogocska, aki ebben a pillanatban felfogta a teret betöltő látványt. *Motorra, külföldi útra, nőre?*) Nem telik nekik rendes napi életre – haladt előre Karesz a programbeszédében. Hangján éreztük, hogy kijózanodóban van ő is: áradt a piaci szegénység szaga, s az elnyűtt ruhák, elnyűtt arcok, fakó szvetterek, foltozott lajbik, gumicsizmás melósok látványa hirtelen arcul ütött minket.

Sokáig nemigen fogták föl, míg Karesz kétszer el nem ismételte, hogy mit akarunk, miközben mi – a jelszavakra mutogatva – szenvedélyesen lobogtattuk azokat.

A piac zsvajából mondatok formálódtak.

– Mi bajotok van?! – kiáltott fel egy borostás rakodó.

– Azt mondja, *több pénzt a tanároknak!*

– Tán ők küldtek ide?!

Egy idős asszony: – Milyen édes pofák, milyen bátrak! Anyukátok tanár?

A közeli embergyűrű lassan felfigyelt ránk.

– Helyettük jöttetek?! Miért nem ők?

– Le vagytok fizetve? Nem kell órára menni?

– Mi közünk ehhez, hapsikám?!

- No, húzzatok el, mielőtt elsírom magam!

Karez - még mindig a krumplis zsákokon - nem adta fel, és odalenn mi hárman, mást már nem tehattunk, mi is rásegítettünk.

- Önök a közvélemény, önök a nép, és szeretnénk, ha elsőként önök is megtudnák az igazságot, mielőtt innen a pártbizottságra megyünk.

Hirtelen döbönt csend támadt. S ebben a fagyos dermedésben hozzánk furakodott egy esernyős öregember. Az ernyő fogantyújával keményen Karez lábára ütött, és ránk kiáltott: - Fiúk, tűnés innen! gyorsan, mielőtt baj lesz!

De már ha akartunk volna se tűnhettünk el, mert a piac túloldalán feltűnt két járőr, olyan Stan és Pan-szerű figurák, és elszántan nyomultak felénk. Karez leugrott a zsákról, és velünk együtt várta, hogy mi lesz.

- No, lássuk, mi történik?! Gyülekezési engedély, igazolvány?... Halljuk a tényállást!

A „tényállást” Karez mondta el, s hogy mit keresünk itt. A rendőrök persze nem hitték, mert ahogy a kövér (Pan) mondta, ekkora baromsággal még életében nem találkozott, hogy a gyerek követelőzzön a tanárjáért. „Mintha a rabok tüntetnének a smasszerokért.”

- Tüntetni volt kedvetek?

- Tüntetni, igen! - kapott a szón hirtelen Karez.

A tüntetés szóra „Stan” fejében azonnal robbant a bomba, és visszakézből késlekedés nélkül vágta szájba Karez, kinek az orrából és a szája szélén szivárogni kezdett a vér.

- Kérem, ne verje azért, mert egy jó ügyért tüntetünk! - kelt Karez védelmére Dani, és „Stan”, ha már benne volt, egy kemény ütéssel őt is helyben hagyta.

A rendőrségen nem tudtak mit kezdeni velünk. A kapitány meg volt győződve, hogy egy rafinált konspirációval áll szemben, ahol a tanárok között (és mögöttük még ki tudja, hol, őrnagy elvtárs!) kell keresni a felbújtókat, akár egy nagyobb összeesküvés góciát. Ugyanis mindkét, logikusnak látszó lehetőség hihetetlen volt. Egy: hogy ekkora balfácánok legyünk, kettő: hogy a tanárok példátlan aljassággal minket küldjenek ki maguk helyett. Minden tanárunkat behívták, amíg mi az előzetesben dekkoltunk, s ők nem csak hogy nem tudtak semmiről (honnan is tudhattak volna), de olyan erővel látszott rajtuk a félsz, hogy tagadásuk az őrnagy számára abszolút hitelesnek tűnt. Végül ott álltunk ismét az őrnagy előtt, aki, hogy megfejtse ezt a zavaros rejtvényt, még egyszer nekirugaszkodott

- Utoljára kérdem, mit akartatok?! Ki tervelte ki, és mi volt az igazi szándék? Ki áll mögöttetek? Ha szépen énekeltek, mehettek haza, nem lesz bántódásotok.

Mire Dani: - Csak szerettünk volna segíteni. Szerettük volna, hogy kicsivel jobb legyen a világ.

„Pan”, aki a zárkából átkísért minket, s most egész hájas gömbölyűségével kitöltötte a kapitány mögötti sarkot, megszólalt:

- Csak szimplán hülyék ezek, őrnagy elvtárs, hülye balfácánok. Ki kell a búsba rúgni őket!

Mint annyiszor az életben, most is a „legkisebb beosztott” mondta ki az igazságot, s a főnök hajlott azt elfogadni.

Nemsoká szabadok voltunk.

A kollégiumból azonnal kivágtak minket, de a gimnáziumból – előbb magunk se hittük –, a gimnáziumból nem. A gimiben persze rögtön elterjedt a hír, s olyan színes részletekkel, mintha az egész iskola szemtanúnk lett volna azon a piaci napon.

Különben csak kevesen álltak szóba velünk, s ők is inkább a fogdán töltött napokat firtatták, míg a többiek előtt egy fura lököttység léghőre lengett bennünket körül. Ezek kerültek minket, ők, Bogocska szerint (aki szerette az irodalmi hasonlatokat) *mord lelkiünket csak a távolból, merengve szimatolták.*

A tanárok is érzékelték ezt, és igyekeztek tapintatos távolságot tartani velünk. Moys Klára magyartanárnőnknek is ki kellett lesnie az alkalmas pillanatot, hogy az első napon bevonja Kareszt egy félreeső zugba, s a magával hozott fiolából anyai gyöngédséggel borogatást rakjon a srác még alig lappadó sebére.

– S az hogy volt, fiam, az a kétsoros jelszó azon a vásznon? *Legyen pénz és legyen béke / tanáraink öröme!*”... Bizony, ez harmatgyöngye! De legalább magyaros felező nyolcas, annak még elmegy.

Vincent van Gogh: Lázár feltámasztása, 1890 (olajfestmény, 35,5×49,5 cm, Van Gogh Museum, Amsterdam)

André András

Ha fölszáll, mindig nő

Ha valaki látna...

S mindhiába, hogy szinte magad sem tudod; szád sarkának szegletében egy mosoly-csíra kurta íve, mely befele nyílik...

Borzas hajnalban, hunyorogva nézel ki a langyos szobából – a megáradt nyirok híg tejében megfanyarodik az utcalámpák fénye, s hirtelen elvásik ínyed. Visszabújsz az ágyba (de inkább ugrasz), és arra gondolsz: ha most kilépnél az otthon-űrbe, épp fagypont-fölötti vízpor hullna fejedre, a réteges, alvó mennyek árnyain is átütő csillag-permet.

A takaró alatt mohón magadba szívod az őszi dzsungel illatát...

Majd halkan szüremlik-serked növények beszéde, hallást élesítve...

Ám a kopott nappalokon is alig feslik át az akáclevél-halacsckák sárga teste. Hatalmas tarka lepkék szívják a megmaradt nedvet a szőlővesszőkből – vagy az is lehet, *csak* kései szüretelő, kik, mi okból, nem tudható, szinte moccanatlan állnak, és nem is látszanak, épphogy színes kesztyűik derengnek: szóval mindez nem tudható...

De ha fölszáll a köd (s bár nincs az a huncut aranykor, melynek emlékéért előbújna akár egy szál fázós napsugár is, hogy citeráljon rajta pislogás), a szürkeséghez képest máris márgaszínben izzik az árokpart-fővény!

És látszik, nagyon is jól, a fű még mindig nő...

Pillanat, fekvő kutyával

Már rég nem Anubisz isten, ám mulandóságról,
örökkévalóságról aligha tudhat kevesebbet (többet
talán), mint mi, akik nem is sejtünk kutyául.
Éber pózában lánravert, törpe Szfinxként vésődik belém,
bár a feje nem emberi, s a teste sem oroszlános,
repülni pedig végképp elfelejtett.

Pedig *már* itt van,
mégis borzongató mitológiák távolában.
S teste szobrában dobog a szíve...

Fölemelt fejjel, moccanatlan néz, kövületté-*alvadt, kegyetlen,*
állati figyelemmel (ebben az ember *jobb*); kipányvázta
úgy kéttucat méter távolságra, tekintetének végére, amit
észrevett, s ártatlan-gyilkos tekintettel tartja szemmel –
agyában egy program kódjának *visszfénye,*
izzó folt a célkereszt középpontjában.

Pillanat, fekvő madárral

Bocsik Balázsnak

Egy veréb teste,

kinyílt legyező,
a felszállás pillanatában üthették el,
vagy épp előtte, s a hengerlő prés,
teste tollas párnájából szétcsapta szárnyait.

Repül mindegyre napnyugatnak.

Paszuly, álorcában

Hajnalkát futtattam (inalt is!) az akácfára...

Jön János, mosolyog. „Az mi lesz?
Ágak közül szeded majd a babot?”

Elképzelem, ahogy tartja a vödört,
s megzaporozom csont-nélküli
találatokkal *kosarát*.
Tán jó étvágyat is kívánnék a
finomságos zeneleveshez.

Szentcsalád, vasárnapokkal

A hétvégi angyalok napoznak,
a prédikátor újságot olvas,
Varga *Mária* nokedlit szaggat,
s úgy hüppög, beléfájdul toroka.

Retro a gangon

Jaroslav úr, az ismert cseh író, valamint a prágai kocsmák és sörözők beavatott ismerője hosszabb, kényszerű ágyban fekvés után jobblétre szenderül. Eme kényszerű állapotváltozása után egy ingó lajtorján találja magát, s arra eszmél, hogy felhők között mászik-mászik, egyre fölfelé. Erőlködik szegény, nehéz a kapaszkodás, meg rettenetesen meg is szomjazik, nyelve ragad szájjpadlásához. Ám megsegíti őt az Úristen, mert mielőtt teljesen kimerülne, gyöngyházfényű csapóajtóhoz vezet sorsa, az égi kiskapuhoz. Átlépi a küszöböt, mert a titkos, égi művészbejárónak is van küszöbje, s a Menny tornácán találja magát. Olyan ez éppen, mint gazdag falusi parasztház oszlopos gangja. Középen díszes kapu, egyes faragóember munkája, rajta virágok, báránycák, pufók angyalkák, kígyóként tekergőző indák, fölülről tekint égre-földre a háromszögbe foglalt Mindent Látó Szem. A bejárat mellett portásfülke, benne Szent Péter, az égi bebocsátó. A tornác előtt elhunytak, legyilkoltak, hősi halottak, sok-sok balkáni csaták és az ukrán-orsz utközetek áldozatainak végláthatatlan tömege. Várják bebocsátásukat. S ezek a bekíváncozók ott a tornác előtt zúgolódnak, olyan az egész, mint a tenger morajlása nagy vihar előtt. Idegesíti a morajlás az Úristent, nagyon.

Ahogy Jaroslav úr belép a csapóajtón, előtte terem egy ártatlanul mosolygó, katonasapkás, kövérkés, számára felettébb ismerősnek tűnő alak.

- Üdv néked, húsz korsók vitéze! Végre valaki, akivel komolyan lehet beszélni!
- Nahát! - csodálkozik el Jaroslav úr, szája meg füleig szalad. - Te itt?

A kövérkés ragyogó pofával szalutál:

- Infanterist Josef Švejek, szolgálatra jelentkezem, egyéves önkéntes uram!

- Mi a fene van e fura sarkában a világnak, hogy ilyen nagy benne a lökdősődés? - tudakolja Jaroslav úr, az író, a prágai sörözők és kocsmák egyik legbeavatottabb ismerője.

- Bonyodalom - hunyorog Švejek, és a tornác előtti tömegre mutat. - Mennének befelé, de Szent Péter nem nyit kaput.

- Kik ezek? - kérdi Švejket az író.

- A harmadik balkáni és a szűk három évtizeddel későbbi orosz-ukrán háborúk hősi halottjai, eltűntjei, de leginkább az áldozatai. Majdnem mindannyian szlávok. Ők vannak legtöbben, és többnyire lyukas a fültövük. Képzeld, ezek szétlőtték az ukrán városok többségét, amazok meg Szarajevót. Én megmondtam már annak idején, hogy oda kárnak ment el császár-királyunk nagybácsikája. Őt is szétlőtték. Vagy hatot eresztettek a hasába!

Jaroslav úr meglepődik.

- Harmadik balkáni háború? Hát nem kettő volt?

Švejk vigyorog.

- Én mindig mondogattam, három az igazság! De senki nem hitt nekem, csak az az úr a bolondokházában, aki Szent Cirillnek és Metódnak vallotta magát, hogy dupla menázsit kapjon. Életem legszebb időszaka volt az, amikor éppen ott múltam az időt. Viszont a sok nyughatatlannak ott lent, a hegyek között, szúrta az abrak a seggét, s a második évezred végén kreáltak még egy balkáni zivatart. A harmadikat. Mert soha nem férnek a bőrükbe. Emezek meg a harmadik évezred elején estek egymásnak. Fura és rettentően véres csatákat vívnak egymás ellen ezek a cirillek, proxyháborúnak becézik.

Jaroslav úr csodálkozik.

- A második évezred végén? A harmadik évezred elején? Jó sokáig mászhattam én azon az örökkévalóság fene hosszú létráján! Nem is csoda, hogy ennyire megszomjaztam. Švejk, igyunk meg egy-két korsó sört valahol!

- Itt nem lehet inni. Még vizet sem.

- Milyen összefércelt világ ez?

- Az Úristen úgy segít rajtunk, hogy nem szomjazunk meg.

- Én mindig szomjas vagyok - deklarálja az író, aki törzsvendége volt minden rendes prágai sörözőnek.

S támad ekkor nagy zúgás a Mennyek kapuja előtt, megérkezik a Mindenható személyes követe, arkangyal Gábriel. Leeresztvén fénylő szárnyait hátára pakolja őket, és az íróhoz fordul:

- Ön Jaroslav Hašek, a nagy cseh író?

- Én vagyok.

- Mentsen meg bennünket! - csuklik el hangja a főangyalnak.

- Én? - képed el húsz korsók vitéze.

- Ön. Mert itt már az Úristen tudománya is csődöt mondott - azzal a portásfülkére mutat.

Jaroslav úr most néz be a csöpp ablakon, s látja ott Szent Péter urat magába roskadtnak.

Arkangyal Gábriel fátyolos hangon magyarázni kezd:

- Hosszú idő óta nem szólal már meg, az Istennek sem. Ül csak, ül, se lát, se hall, orra padlóig lóg, olykor-olykor nagyokat csuklik. A Mindenható azt hiszi, a Menny kulcsa sincs már az övében.

Jaroslav úr agyán átvillan, amikor az Állatok Világának volt szerkesztője, akkor teremtésben konkurált az Úrral is, aztán nagypéntek éjjelén egy prágai

kuplerájban az asztal alá itta feldkurát úr Otto Katzot, aki akkortájt éppen új hite vértanújának készült. Ezekkel és más hasonló cselekedeteivel megbocsáthatatlan halálos bűnöket követhetett el, idő előtt biztosan ezekért tétette le vele a kanalat Mindenhatónk.

Arkangyal Gábiel az Úr segedelmével megfejtí írónk gondolatát.

- Nyugodjon meg, uram! Hogy ki a bűnös, azt az Úristen maga dönti el. Megkísértéseiről nem ön krétáz, hanem mi, idefönt.

- Az mindjárt más. Mit tehetnék én, gyarló, kiszáradt porszem, amire az égiek nem képesek?

- A dolog nyitja infanterist Josef Švejek kezében lehet - motyogja az Úr angyala.

- De szépen beszél rólam, arkangyal úr! - lelkendezik a derék katona.

- Ön megfejtethetné e titkot - bizonytalankodik a főangyal.

- Ezért boldogítottak meg engem? Ezért szippantott magához az Ég? - szűkül szeme Jaroslav úrnak. - És szomjazhatom majd az örökkévalóság végéig?

Arkangyal Gábiel zavarában torkát köszörüli.

- Az Úristen útjai és cselekedetei kiszámíthatatlanok.

- Közhelyek, ócska panelek még itt is! - fakad ki az író, aztán a mellette álló alak felé fordul.

A derék katona ott áll rendületlenül Jaroslav úr jobbján, áhítatosan hallgatja az arkangyali száj által történő isteni megnyilatkozást Szent Péter úr különleges átváltozásáról, majd rejtélyesen így szól:

- Ja, uraim, a máriás, ha kettesben művelik, komolyabb dolog, mint bármi a világmindenségben!

S a derék katona elbeszéli szépen, hogy ideérkezésekor Szent Péter őt nem bocsátotta be a Mennyeknek díszes kapuján, mondván, te nem vagy Isten teremtménye, hanem egy részeges pennarágó csökött agyának szüleménye, lehet, nincs is nálunk a helyed, ki kell ezt nekünk alaposan vizsgálni.

- S amíg eldőltné, mi az eljárás az ilyen kétes személyekkel szemben, mint én vagyok, itt üldögéltem a portásfülke előtt. Szünnap lehetett, mert senki nem kért bebocsáttatást. Mi ketten, Szent Péter úr és én, elkezdtünk szépen máriásozni. Egész idő alatt, míg tartott a játék, Szent Péter úr azt hajtogatta, ő az első mindenek felett. De én mindent megjátszottam, ő mindenbe belebukott. Végül tán még az üdvösséget is elnyertem volna tőle, de minthogy semmije sincsen, adóssága fejében zálogba adta nekem övéről a Szent Kapukulcsot! - s a derék katona zsebére csap, jelezvén, ott lapul a kincse.

- A kártyaparti óta nem nyitható a Mennyeknek kapuja, mert Szent Péter úr nem rendezte mindmáig tartozását.

Arkangyal Gábiel nagyot sóhajt.

- Švejek bebocsáttatásáról még mindig nincsen döntés, hja, Isten malmai bizony lassan örölnék! Míg el nem dől megteremtésének a sorsa, a Mindenható nem parancsolhat neki.

Jaroslav úr, az író, előbb átkozni akarja nyakába szakadt balsorsát infanterist Josef Švejek miatt. Majdnem kiszalad agyara mellől, kellett nekem ilyen hülye

regényhőst kreálnom, aki ártatlanul bámul mindenki szemébe, mintha kettőig sem tudna számolni, közben pompásan csal a kártyán! De nyelvébe harap, mielőtt száját megnyitná. Hosszasan hümmög, állát sejtelmesen simogatja, s végül imigyen szól:

- Arkangyal uram! Ez nehéz eset. Amint látom, Szent Péter úr, ahogy Jurajda szakácsunk mondta volt a mentálisan összerokadt alakokról, a *gaki* állapotába esett. Most nézi a köldökét, mint a keleti bölcsek, s eltarthat még hosszú ideig, amíg megvilágosodik elméje.

- Segítsen rajtunk, író úr, az Ég is és a Föld is hálás lesz önnek ezért! Láthatja, a Mindenható Úristen is tehetetlen, mert talán nem ő teremtette Švejkot.

- Ja! - zengi Jaroslav úr, húsz korsók rendületlen vitéze. - De én isten nem vagyok. Parancsolni sem tudok. Švejk úr szuverén alak.

Arkangyal Gábrriel arca görcsbe rándul. Egész testét kínok kínja emésztheti.

Az Állatok Világa volt szerkesztője, aki egykor konkurált a Teremtővel is, mert borostyán foglalatban világra segítette Khun mérnök bolháját, megsajnálja a remegő szárnyú főangyal:

- Arkangyal úr Gábrriel! Megmondhatja az Úristennek, hogy minden tőlem telhetőt megteszek, segítek megoldani ezt a felettébb komplikált helyzetet, amely azzal fenyeget, hogy felborulhat minden, amiről eddig azt hittük, hogy a legjobban és a legpontosabban megalkotta teremtéskor Mennyei Atyánk.

Azzal Švejk úr felé fordul, és felemeli hangját:

- Önnek, infanterist úr, tökéletesen igaza van. A máriás, ha kettesben mívelik, a legfelsőbb szintű cselekvés a Mindenségben. A művészetek művészete.

Jaroslav úr kisasztalt kér a tornácra, mellé meg két széket.

Kívánsága az Úrnak nem jelent akadályt.

- No, ülünk neki, Švejk úr! - szól az író, zsebéből kártyát vesz elő.

Míg a derék katona a lapokat keveri, Jaroslav úr az arkangyalra kacsint:

- E gordiuszi csomót én megoldom! A dolog számomra most már rettentően egyszerű. Szent Kapuőr úr nem csalhatott, azt hiszem, kezdőként nem is tudott, így Švejk úr előnye tetemesre nőtt. Viszont én éppen úgy csalhatok a kártyán, mint a derék katona, s egyszer biztosan elnyerhetem tőle a Szent Kapukulcsot. Akkor majd visszaszolgáltatom Szent Péter úrnak, akinek azonnal megszűnik a csuklása, és minden hibátlanul működhet újra, mint a teremtés kezdetétől e speciálisan avasított hájjal megkent kutyamosó megjelenéséig.

- Ön zseniális ember! - lelkenedik az Úr angyala.

- No igen! - emeli magasra ujját Jaroslav úr. - De hát ez hosszan tartó, nehéz, idegeket megviselő, felőrlő folyamat lesz. Addig is ideteremthetne az Úristen egy jó korsó sört a prágai Szent Vencel sörözőből!

Be sem fejezi mondatát az író, máris ott áll előtte hatalmas, gyöngyöző korsóban a habzó árpalé, Szent Gambrinus igazi remeke. De azonnal látja Jaroslav úr azt is, hogy nem jól van így:

- Švejk úrnak is egyet!

Az író, aki néha egyéves önkéntes képében egzisztál, látja, ez így már jobb.

Az Úristen hatalma nagy.

Aztán elkezdődik a viadal, az ádáz csata, a kettesben máriás. És folyik mind a mai napig, és ki tudja még meddig, mert hát, mint tudvalevő, ez a játék a legnagyobb, legfontosabb és legfenségesebb dolog a Mindenségben.

Ha az Úristen unja már az egészet, elküldi arkangyalát, nézné meg, mi újság a Mennyeknek kapuja előtt. Gábrriel úr még kibicelni sem tud, s ha halkan meg is kérdezi Jaroslav úrtól, író úr, hol tartunk már, mikor nyitjuk a kaput, azt feleli erre a prágai sörözők beavatott ismerője, ne zavarjon pitiáner dolgokkal, kérem, számtalanszor kinyilatkoztattam már, hogy ez a legkomplikáltabb ügy, amely a teremtés kezdete óta létrejött.

Arkangyal úr Gábrriel lendíteni próbál a dolgon:

- Az Úr úgy véli, ön, mint Švejk úr teremtő atyja, megparancsolhatja neki, hogy szolgáltatassa vissza Szent Portás úrnak a kulcsát!

Az író erre dühös képet vág:

- Mondtam már elégszer, hogy Švejk úr szuverén alak! Döntéseit én nem befolyásolhatom. Abban tökéletesen igaza van neki, hogy nem szolgáltatja vissza a kártyaadósság tisztázásáig a zálogot. Mi történne, ha visszaadná Szent Péter úr dereka díszét törlesztés nélkül, s megtudnák az esetet a máriásozók lent a földön? Egy világ dőlne bennük össze. Hogyan hihetnének ezután az Ég igazságosságában? Ezt nem akarhatja az Úristen!

Jaroslav úr arca azonban kissé megenyhül, huncutkásan mosolyog, és úgy súgja a főangyalnak:

- Én vezetek most. Lehet, nemsokára győzők. Dolgozom rajta erősen.

Még kacsint is az Úr szárnyas hírnöke felé, jelezvén, csak semmi pánik!

- Bízbanak bennem, én lépten-nyomon átejem Švejket! Igen gyenge már a koncentrációja. De könyörgöm, ne zavarjanak minket! Ám esedezve kérjük a Mennyei Seregek Urát, teremtsen ide nekünk két jó korsó sört.

- Nekem baksört! - kiáltja infanterist Josef Švejk, a derék katona. - Meg kortyocská sligovicát mellé!

S így lőn.

Mert az Úristen igazán hatalmas.

Játszik a gyerek

Bernát nyolcéves fia egy napon akváriummal állított haza. Csinos darabja lett szobájának, néha még az atya is be-bekukucskált fia birodalmába, s percekig elnézte a halacsák kergetőzését. Arany és jáspis színek villantak föl a karcsú testecskekről, megnyugtatólag hatott Bernátra is a néhány perces báméskodás.

Estefelé, amikor hazaért, rápillantott az asztalkára, észlelte, két halacska lakik a szobaasztal tavában. Reggel, amikor elhagyta a házat, nem látott egyet sem, biztosan elbújtak, gondolta.

Egy éjjel Bernát nehéz álomból szabadult.

Holdfényel telt vízi világban úszkált, mintha halacska lett volna maga is, körbelejtette a vízinövényeket, élvezte uszonyai különös mozgását. A farok játéka irányított is, meg a gyorsulást is segítette. Ha nem vigyázott, üvegfalba ütközött. Ez meg is esett vele párszor. Hátúszója testhelyzetét szabályozta, páros mellúszói irányítottak. Különösen tetszett neki a vertikális mozgás. Hasúszói és farok alatti úszói erősítették a mellúszók tevékenységét.

A felhőtlen úszkálás közben apró lökést érzett a testén. Kissé ügyetlenül fordult, nem láthatta, mi zavarta meg apró boldogságát.

Báméskodott, aztán úszkálni kezdett. Kerülte a növényeket.

Nem történt semmi.

A Hold még mindig bevilágolta az akvárium nagyobb részét.

Bernát közelebb merészkedett a vízi csillaghoz. Nem rezdült egyetlen részecskeje sem a zöld ágacskanak, amelyet majdnem megérintett fejével. Került egyet, teste simította az edény üvegfalát.

A Hold kilépett az ablakból. Homályossá vált a vízi világ.

A fenéken ülő sötétzöld kagylótutajból kivágódott egy matt, barna nyíl, amely néha aranyosan megcsillant, és megérintette hasi úszója alatt a testét. Fájdalom csapott, mint áram a testébe. Nagyot lökött a farkával. Szinte kilőtt a teste. Bernát az üvegfalba ütközött, megszédült csöppet. Itt utolérte ellenfele, ismét harapott. Érezte, egész darabot mart ki végbélnyílása környékéről.

A felszín felé iramodott volna, de támadója újra hasába akaszkodott, nem eresztette el, a csimpaszkodó terhet is cipelnie kellett. Ereje fogytán, nem menekülhetek, rángatózott Bernát.

Ellenfele habzsolta a férfi húsát.

Bernát ordítani akart, de a víz alatt nem jött hang a torkából. Kopoltyúi leálltak. Azt még látta, hogy a kagylótutaj mellett ért üvegfeneket. Jé, olyan, mint a kőrözsa a cseréptetőn!

Támadója jókorát harapott húsából.

Bernát erre fölébredt.

Hangosan zihált. Mellette alvó felesége azonnal felé tapogatott.

- Mi van veled, Bernát?
- Alighanem rosszat álmodtam.
- Kérsz egy pohár vizet?
- Nem.
- Akkor aludjunk még. Pihenjünk kicsikét.

Néhány perc múltán Bernát meglökte az asszony vállát.

- Mit akarsz?
- Fájdalmaim vannak. Hátul nagyon sajog.

Villanyt gyújtott az asszony. Megkerülte a hitvesi ágyat, kitakarta a férjét, és hangosan fölsikoltott.

- Mi van? – kérdezte ijedten Bernát.
- Csupa vér minden! És vérzik a feneked!

A mentőorvos bepakolta a szerencsétlen embert. Szirénázva rohantak a kórházba.

Bernát vérátömlesztést kapott.

- Szerencséje van! – nyugtatta páciensét a sebészfőorvos. – Rengeteg vért veszített, az utolsó pillanatban pótoltuk önnél a hiányzó mennyiséget.

Felesége a folyosón sírdogált, aztán őt is megnyugtatták.

- Hazamegyek – mondta megkönnyebbülve az asszony. – Ki kell mosnom a véres ágyneműt és a pizsamát.

Az orvosi konzílium kutyaharapásra gondolt először, aztán elvetették ezt az eszmét.

- Hiányzik a jobb farpofájának a fele. Nagyon friss a seb. Este, lefekvéskor még teljesen ép volt ez az ember. S a harapásnyomok, ha egyáltalán azok, nézék, uraim, milyen állatfogakkal estek?

Hazaért a gyerek az iskolából.

Ledobta táskáját a padlóra, az asztal lába mellett landolt, kinyílt a fedele, kicsúsztak belőle a könyvek és a füzetek. A kölyök másik kezében apró nejlonzacskót markolt, vízzel félig, benne sötét halacska. Az akváriumba döntötte a vizet és lakóját.

- Te mit csinálsz? – kérdezte az anyja.
- Játsszom, anya.
- Mit játszol, kisfiam?
- Gladiátort, anya.
- Az akváriumban?
- Igen. Hoztam az új ellenfelet.
- Minden nap hozol egyet?
- Tegnap nem volt nyitva a bolt. De ma újra beszereztem egy pompás harcost.

Elalvás előtt nézem őket. Nagyon érdekes és izgalmas. Harcolnak egymás ellen a halak. Mint a gladiátorok az ókori Rómában. Életre-halálra.

Turbók Attila

Gyűrött délibáb

Tudtuk, egy napon megérkeznek hozzánk,
sejtettük azt is, átrobognak rajtunk,

de nem hittük, a ligetes határszél
évekig lesz pokluk szállásvidéke.

Gázoltak lejtőn, taposott vetésen,
utak bogánca sebezte a lábuk,

álmodtak szellős, nőillatú várost,
leányok keblén biberéző napfényt,

Seherezádé ezeregy éjét is
berlini nimfák táncára cserélték.

Már tudják, gyűrött délibáb az álmuk,
tengődnek tornyos, kényes városokban,

csupán a délkör változott, a háttér,
lézengők itt is, végleg számkivetve.

*

Mi más a tenger? Mély zsebek dagálya.
Ringatja hasznát túltömött hajókon,

s a jövevények jönnek, mint a birkák,
a renyhe kéz, a satnya öl helyébe,

lapul kezükben cinkos álsegítség,
bankkártya, térkép, talmi adományok.

A gyarmattartó tempó üt ma vissza,
az ostor rojtja foszlik büntudattá.

TURBÓK ATTILA (1943) költő, újságíró. Utóbbi kötete: *Elsüllyedt tanú* (válogatott és új versek, Hét Krajcár Kiadó, 2021).

Tudják-e mindezt, értik-e a népek?
A Rajna partján, a Loire völgyében?

Vagy jól van így, ha lángot vet a vakság?
Mást zagyvál a bérenc, mást suttog a nép?

Vers a szőnyegmintákról

Ha mi szeretnénk menni otthonukba,
bakancssal lépve szent szegélyeikre,

ha pucér lányok combja ingerelné
padlóig hajló ájtatos imájuk,

méltán kérdeznék felbőszült dühükben,
késsel pótolva szavak csorba élet:

*„Mi dolgotok itt? Kotródjatok innen!
A szőnyegminták tiszteletre méltók!”*

Szerencsénk van, ha nem nyomják a fegyvert
halántékunkhoz, csupán elzavarnak.

Kitéphetnék a nyelvünket a szánkából,
az újbeszédhez nincs rá semmi szükség,

az életük (kívülről tarka szóttas)
vak indulatok kék spirituszlángja,

törkés repül a fények fókuszába,
de az övék! Maguknak teremtették.

Meglepő-e, ha védik, őrzik, óvják?
Szenvedélyük, vallásuk szigorával.

Távol tartják Mekkától, Medinától
az Európát előzőnlő hordát.

Csukott szemmel

Padon ülök, napfénybe mártom
arcom, szemem, ocsúdva látom,

behúzva függönyét a fénynek,
a csillanások színt cserélnek.

A zöld, a kék, a sárga, barna
mint mozgókép vetül a falra,

a szemhéjfalra, csak az látja,
e benső tájat az csodálja,

akiben még az idegszálak
teret hagytak az ámulásnak.

Reszket, remeg, csordul tolongva
hasáb, fonál, gömbféle forma,

a könnycsepp fátyola mögötti
vaktérben elkezd felpörögni

a színek robbanómotorja,
mintha pillám rezgése volna.

Oktondi vakká kéne lennem,
e csillogást ne érzékeljem,

hasábos kristály, sárga tűzgömb
bíbor mezőben leng alatt s fönt,

reszketnek ringó, furcsa ábrák,
csak a csukott szeműek látják,

odább, a sárgatesthomályban
megannyi fénylő lázadás van,

soha nem látott hadsereggel
döndül a színvilág s a rendjel

váll-lapjukon briliáns-gazdag,
itt nem halnak, csak sokasodnak.

Hajlonganak arany spirálok,
szétszálazod s elhűlve látod,

miként olvad, zúdul csobogva
káprázattá az Arany Horda.

*

Most, hogy tudom, műtetre várok,
pókhálózódó szürke hályog

borít szememre hamuleplet,
képzelem magam kisgyerekeknek.

Megszólítom homályba omló
arcom mögött a fénypazarló

kölyköt, egykoron arra gondolt,
ujjai közt szunnyad az újhold,

feje alatt a kicsiny párna
gyulladni kész, imbolygó máglya,

ám átlát rémisztő meséken,
eltűnt apját sejtí az égen,

felhő alakban eljön hozzá,
langy záporral fúzi szorossá

kötésüket, a nyúhetetlent,
a mégis-mégse lehetetlent.

Így lesz kerek a fénylegenda,
egyszeri sors, való furfangja,

környülállások, késztetések,
édes élet, sanyarú élet!

A hízó hold, az ég pocakja,
elém tülekszik, megmutatja,

mi lett volna a teljes élet,
megtorpanások, szédülések

helyett remények, álmok gyára,
szándékok ívelt szivárványa,

édes szabadság-visszavétel,
gyötrelmes-hősi elégtétel,

és méltóság, az emberarcú,
ösztökélő örök sarkantyú.

*

Elránkosodva, búcsúzól
az arcom éjbe, úrbe zordul,

az eltúnt idő lábnyomában
tócsák tükrén topog a lábam,

felismernek az egykor voltak,
fényszívűek, felhőbe bújtak,

rendeznek népes búcsúestélyt,
köszöntenek sorra, egyenként,

végül a fények pörgő tánca
átrendeződik gyorsulásba,

az éles színek elmaradnak,
bezárul minden tükrös ablak,

a test megnyúlt, feszes rakéta,
átszikkázik a sztratoszféra

alagútján, átsüt a fényen,
a végtelen igézetében

hamu lesz újra, lét paránya,
egy arc emléke, kihunyt máglya.

Árkossy István

„Szegény leszek, festő leszek, ember kívánok maradni”

170 éve született Vincent van Gogh

„Ez az ember vagy őrült volt, vagy megelőzött mindenkit, de nem tartom kizártnak, hogy mindkettő igaz”.
(Pissarro)

„A szerelem valami pozitív, valami erős, valami olyannyira valóságos dolog, hogy az, aki szeret, épp úgy képtelen ezt az érzést megölni magában, mint amennyire lehetetlen dolog saját életünkre törni, [...] a magam részéről nem hiszem, hogy az ilyenféle emberek közé tartoznék.”

És mégis. Bár Vincent e sorai Theo öccséhez 1881-ben írt levelében akkor vetültek papírra, amikor a frissen megözvegyült Kee Voss unokatestvérébe lett reménytelenül szerelmes, ám kilenc évvel később, személyes sorsának fatális érzelmi gyötrődései közepette az Auvers-sur-Oise-i búzatáblában július 27-én mégis megdőrrént kezében az önmaga ellen fordított fegyver. Aztán a Sotheby’s 2019-es aukcióján százhatvanezer euróért gazdára talált a baleset helyszínén hetven évvel később megtalált, hosszú ideig titokban őrzött, és csak nemrégiben a nyilvánosság elé kerülő hét milliméteres, rozsdamarta belga Lefauchaux típusú revolver, amelyből nagy valószínűséggel a tragikus lövés elcsattant. Jóllehet a kutatások azóta olyan feltételezéssel is előálltak, hogy a gyilkos eszköz nem is a festő kezében volt, hanem a réten fegyverrel játszadozó két suhanc közül az egyik, a fiatal René Secrétan szerencsétlen pillanatban húzta meg a ravaszt, így vált a mozdulat végzetessé, ami két nap múlva a festészettörténet harminchét éves ikonikus személyiségének életébe került. Ennek ellenére még ma is népszerű helyzetkép az öngyilkosság-verzió, ezt az áldozat orvosilag dokumentált labilis egészségi állapota is indokolta, meg az, hogy a család vérvonalán előfordult a depresszió, a skizofrénia, az alkoholizmus. A Saint-Rémy-de-Provence-i orvosok megállapítása szerint epilepszia, szifilisz, paranoid pszichózis és mentális zavarként akár agykárosodással járó porfíria is jelen

ÁRKOSSY ISTVÁN (1943) festőművész, grafikus. 1967-től két évtizeden át a kolozsvári *Utunk* című irodalmi hetilap szerkesztője volt. Budapesten él. Legutóbbi kötete: *A lélegző vonal*. Művészeti írások (Magyar Napló Kiadó, 2021).

lehetett a festőnél. Nem újdonság ez, már Platón említést tett az alkotó szellemű művészi teremtés archetípusainál fellelhető tudatállapot módosulásairól, ami a szorongással, hallucinációval, delíriummal járó kreatív örület szindrómája, vagy akár a bipolaritása is lehet, s mindez Vincent lelki összeomlásában szintén közrejátszhatott. A végzetes történések összefüggésében említhető még, hogy Theo (Theodorus) nevű öccse, aki kitartóan finanszírozta a nélkülözésekben megroppant bátyja anyagi szükségleteit, maga is szorult helyzetbe kerülve váratlanul felmondta az addig havi rendszerességgel folyósított apanázst, ezzel tovább nehezítve a mindennapi megélhetés és az alkotómunka anyagi igényeit épphogy fedező költségek rendezésének esélyét.

„[...] gyakran előnt a búskomorság, mégpedig nagy erővel. Minél normálisabb leszek egészségileg, annál hidegebben és logikusabban gondolkodom munkámról, hogy gyártom a képeket, amelyek sokba kerülnek, és nem hoznak be semmit. Még az előállítási költséget sem. Ezt mindinkább örülségnek látom, teljes oktalanságnak. Ilyenkor aztán szomorú vagyok, és a legrosszabb, hogy az én koromban már nagyon nehéz valami újat kezdeni. [...] Az, hogy sem kereskedésre, sem tanulásra nem voltam alkalmas, még nem bizonyítja, hogy festőnek nem felelek meg. Ellenkezőleg. Ha arra lettem volna alkalmas, hogy lelkész vagy kereskedő legyek, akkor valóban nem lennék alkalmas festőnek vagy rajzolónak. [...] Ami a munkát illeti, amióta figyelek rá, egyre tisztábban látom, hogy kivitelében kissé szegényes. Ez nyugtalanítana, ha nem vettem volna észre nagyon sok, nekem szimpatikus művész első munkáiban ugyanezt, amit az erőfeszítés természetes következményének tartok; enélkül nem győzhetők le az első nehézségek.”

Vincent van Gogh alig tíz esztendő alatt példaértékű akaraterővel létrehozott közel nyolcszáz festményből, valamint ugyanannyi rajzból, tanulmányból álló, világszenzációvá érett, és ma már csillagászati árakban mérhető életműve meg-rázó példája annak, ahogy a művész a rendeltetés parancsát megszállottsággal követve saját cselekedeteinek oltárán miként vált önnön lényének áldozatává, mert hivatásának elsőprő ereje kivérezte őt, és a szellem szárnyalásával, csapongásával elérhető új világteremtés lehetőségéért cserébe idejekorán megfosztotta földi életétől.

Hollandus létére első kapcsolatát a művészetekkel kiváló francia és angol nyelvtudásának köszönhette, ezért is dolgozhatott Londonban és Párizsban hat esztendeig a neves művészeti Goupil & Cie Galériában. Ám Vincent nonkonformista lélek. Zaklatott személyisége hosszú távon merev rendszerekhez alkalmazkodni képtelen, ezért az idő előrehaladtával saját szellemi- és tudathatárait áttörve, erőteljesen törekedett érzelmei érvényesülésének szabad utat nyitni. Hazautazott. Apja példáját követve lelkészi pályára lépett, hogy a perifériára sodródott, megtört embereken segíthessen, ám számára még a Biblia szöveg-magyarázata is bizonyos kötöttséget jelentett, ezért teológiai tanulmányait várat-

lanul abbahagyta. Öt testvére közül Theóval tartott életre szóló, igen szoros kapcsolatot, ő lévén az a családból, aki föltétlen bízott értékteremtő erejében. Erre a fennmaradt hatszázötvenkét, példátlan jelentőséggel bíró Vincent-levél a bizonyosság, ami nemcsak prózai-epikai és művészetfilozófiai tartalma miatt, valamint életének nyomon követhetősége szempontjából jelentős, de a festés mesterségének általa keresett, meglelt és alkalmazott módszertanára is utal, a küzdelmesen kiérlelt színkezelésnek, a tartalom és forma rendszereinek számára egyre letisztultabb dimenziókban feltárulkozó extatikus útjain.

Mindig voltak olyan műteremtők, akik gazdag, írásos képtörténetet hagytak az utókorra, míg mások vagy nem tápláltak különösebb vonzalmat ez iránt, vagy a sorshelyzet nem kényszerítette őket rá. Ám ha létezik hiteles dokumentum, az teljesebbé teheti a munka háttérében fellelhető ismereteket, történjen konkrét tárgyakra való utalással vagy az alkotó lelkiállapotának olyan jegyzett lázgörbéjeként, amiből a mű és teremtője társkapcsolatának diagramja még tisztábban körvonalazódik. Vincent levélsorai szívszorító képet nyújtanak a magányos sorsú festő gyötrelmeiről. Papírra vetett gondolatai sodró vallomások az élet megpróbáltatásairól olyan lélek részéről, aki a mélyenszántó önkritikát sem nélkülözte, mert önvádló alkat volt, kételyek közt csapongó, ámde mégis bizakodó, és aki az irodalom műfajában szintén maradandót hozott létre: leírt képeket eszmerendszeréről, egész szellemi univerzumáról. Márpedig ezt nem a későbbi nyilvánosság szórakoztatására tette, hanem mert kálváriájának fojtogató szorításai közt a leírt szó volt az egyetlen biztos szál emberi kapcsolattartásában. Szüleivel fellobbanó gyakori konfliktusai miatt hamar idegen lett otthona, ezért dacból sem használta többé a Van Gogh nevet művei jegyzésekor, azokat vagy egyáltalán nem, vagy egyszerűen csak *Vincent* szignóval látta el, így is érzékeltetvén eltávolodását bigott kispolgári családjától. A szűkösség soha nem korlátozta és nem törte meg művészi ambícióit. Úgy érezte: a folyamatos nélkülözés számára a Rendeltetés akaratából lett sorstársaként egyszer s mindenkorra kijelölve. Valloniában, a dél-belgiumi Borinage füstös szénbányáiban talált rá igazi művész-önmagára, fekete arcok között, fekete szénnel megrajzolt bányász emberekről készült tanulmányaiban azonosulva a nyomorúsággal; ami attól fogva számára az élet valódi arca és álarca lett. Kenyéren és vízen élt. Adakozott, mint Szent Márton, viskóban élt, mint Szent Ferenc. Renyhe kiábrándulások helyett inkább a tevékeny melankóliát választotta.

„Az élet senki számára nem hosszú, s csak arról van szó, hogy valamit kezdjünk vele. [...] Érzem, hogy a munkám a nép szívében gyökerezik, hogy a legszegényebb emberek közt kell élnem ahhoz, hogy mélyen behatoljak az életbe, és sok nehézséggel és fáradsággal kell előre jutnom. Nem is tudok elképzelni más utat, és nem kívánom, hogy fáradság és gond nélkül éljek, csak dolgozhassam, és olyanok részéről, mint te is (vagyis: Theo. Á. I.), számíthassak rokonszenvre. Nem lenne helyes, ha megkísérelnék magasabb társadalmi helyzetet biztosítani magamnak, vagy ha jellememen sokat változtatnék. Még rengeteget kell átélnem,

rengeteget tanulnom addig, amíg érett leszek. Ez idő és munka kérdése. [...] Egyszer már beszéltél arról, hogy én mindig elszigetelt maradok. Ezt nem hiszem. Határozottan tévedsz. Magam részéről nem szándékom, hogy akár elképzeléseimben, akár életemben kevésbé szenvedélyes legyek, mint amilyen vagyok. Betörhetem a fejem, olykor tévedhetek, lehet, hogy sokszor nincs is igazam – rendben van –, de alapjában véve mégsem tévedek. [...] Mondom neked, én tudatosan választom a kutyaautat, kutya leszek, szegény leszek, festő leszek, ember kívánok maradni, természetes ember... Érzem, hogy e pillanatban annyi eltítkolt könnyem van sok dolog miatt, mint Mantegna egyik alakjának. [...] Nem ismerem, Theo, a jövőt. De jól ismerem az örök törvényt, hogy minden megváltozik. Minél aktívabbak vagyunk, annál jobb, és nekem inkább a kudarckell, minthogy henyéljek. [...] Szóval dolgoztass, hogy produkálhassak, és hagyj, hogy önmagam maradhassak hibáimmal és erényeimmel együtt. A pénz tőled van, amit számomra megszerezned, tudom, elég sok fáradságodba kerül. De ez feljogosít, hogy munkám eredményeit felerészben magadénak tulajdonítsd. [...] S ha nem önteném ki néha a szívemet, azt hiszem, felrobbanna, mint egy gőzkazán.”

Mintha meghallotta volna a sors szavának vészterhes sürgetését, Vincent erőltetett munkába kényszerítette dolgozó napjait. Nemcsak azt kellett tekintetbe vennie, hogy viszonylag későn kezdett el a rajzolni, hanem tán azt is megsejtette, hogy nemigen számíthat hosszú életre. Elejétől fogva tisztában volt művészi-szakmai felkészültségének hézagos pontjaival, ám még ha olykor csapongó logikával is, de látomásai prizmáján áttekintve próbálta határozottan körvonalazni önmaga számára kitűzött céljait. Kezdetben Édesanyja sógorához, a sötét tónusok nagyhírű zsánerképfestőjéhez, Anton Mauve hágai műtermébe járt modelltanulmányokat készíteni. Ámde a klasszikus görög emlékek hideg gipszalakzatai csak még jobban felingerelték, saját mintapéldányát szó szerint összetörte, így tanítójával is kenyértörésre került a sor. Érezte, hogy a világ igazsága már nem a múlt merev hagyományainak folyamatos újra élesztésében rejtezik, nem a holt szépségek eszmei illúzióinak feltámasztásában, hanem a jelen lélegző valóságának dolgozó, megviselt, izzadságtól sem mentes arcaiban: az élő és szenvedő emberi alakokban.

„Mauve rossz néven vette, mikor azt mondtam magamról, hogy „művész vagyok”, pedig ezt nem vonom vissza, hiszen ez annyit jelent: folyvást keresni anélkül, hogy a tökéletest megtalálnánk. [...] Nem azért rajzoló, hogy az embereket untassam, hanem hogy megörvendeztessem és figyelmessé tegyem olyan dolgokra, amelyek figyelemre érdemesek, de amelyeket nem mindenki vesz észre. Nem megy a fejembe, Theo, hogy olyan szörnyeteg lennék, durva és udvariatlan, hogy megérdemelném kizárásomat az emberi társadalomból. [...] Éppen tegnap fejeztem be egy rajzot, amivel részt veszek az esti tagozat pályázatán. Ez Germanicusnak egy alakja, amelyet te is ismersz. Biztosra veszem,

hogyan az utolsó leszek, mert a többiek rajzai mind egyformák, míg az enyém teljesen különbözik tőlük. Azt a rajzot, amit majd a legjobbnak minősítenek, láttam, amikor készült, korrekt, de 'halott', és ilyen itt minden rajz. [...] Természetesen azt én is jól tudom, hogy a nagy mesterek, különösen már érett periódusukban, képesek voltak a rajz pontos kidolgozása mellett az életszerűséget is megtartani. Ez olyan dolog, amit én egyelőre nem tudok. Egyet azonban tudok: közvetíteni azt a mély érzelmi benyomást, amit látok. Nem lehet mindig teljes pontossággal – helyesebben soha nem is lehet pontosan – közölni a látottakat, mert a természetet az ember saját temperamentumán keresztül szemléli. [...] Vágyam az, hogy megtanuljak olyan pontatlanságokat, olyan szabálytalanságokat, olyan átalakításokat, a valóság olyan megváltoztatását, amely, ha úgy akarják, akár hazugság is lehet. Nos igen, de igazabb az, mint a szó szerinti valóság.”

Egy alkotói pálya alakulásában komoly jelentősége lehet az istenített mestereknek, a népszerűség Akropoliszán fénylő ideálok csodálatra érdemes munkásságának, hiszen gyakorta éppen a műveikkel kiváltott sokkoló élmény készítet sarjadzó tehetséget a művészet univerzumába belépni. Vincent vidéki, falusi környezetben eltöltött ifjú évei idején, csaknem remete magányában, nemigen találkozhatott még ezzel a vonzó kísértéssel. Ámde Borinage bányavilágának nyomasztó szegényképe után, Hága, Antwerpen és Párizs élménydús, pezsgő nagyvárosi élete a szín pompás impresszionizmus itt-ott bár megtépázott, ámde mégis magasba emelt zászlajával, felkavaró és ellentmondásos képet tárt elé az élő valóságról. Ebben a Janus-arcú közegben formálódott a festő sajátos szemléletmódja, a számára elfogadható és a számára kerülendő stílusmeghatározók tudatosan formált példatárával. Mauve műterme után, még egyszer, a Cormon-féle történelmi ábrázolások akadémiai ihletettséggű festőműhelyébe járt el szerencsét próbálni, majd miután ott is minden idegenül hatott számára, úgy döntött: saját sorsútjára lép. Az akadémizmust és az eklekticizmust nem fogadta el; megérezte, a valóságot megérintő, mélyen barázdált gondolatai saját pályát jelöltek ki számára. És ez lett az az idő, amikor elméleti tervei már jóval megelőzték a megvalósulás gyakorlatát, ám ennek a felemáságnak felismerése nem hogy gátolta volna fejlődésében, hanem ellenkezőleg: lelkének és akaratának kiváló hajtóerőjeként működött tovább.

1886–88 között Párizs és a Montmartre lüktetése nem maradt nyomtalan, hiszen ekkoriban született mintegy kétszázharminc képe. Éber figyelmét a divatos japán művészet tiszta rajzalapú szemléletmódja sem kerülhette el. Abszinttal telített, kifogyhatatlan poharak csörömpölése mellett forró vitapillanatok teremtették meg személyes kapcsolatát korának olyan jeleseivel, mint Toulouse-Lautrec, Monet, Pissarro, Bernard, Signac, Sisley vagy Degas. Az impresszionizmus világos, üde színvilága volt talán az egyetlen a pointillizmus már-már tudományosan szemlélt, racionális háttérű felismerése mellett, ami igazán magával ragadta Vincent minden újra nyitott képzeletét. Az impresszionizmus, amely igen hamar laza formajátékokká minősült át, de végül mégis

csak térdre kényszerítette az akadémizmust, jóllehet azzal összehasonlítva, nála a tartalom jelenlétének csaknem teljes hiánya a legszembetűnőbb. Az impresszió felületességének könnyed képi szemfényvesztései alapjaiban álltak szemben Vincent személyiségének drámai sorsvalóságával. Zaklatott, magányosan túlhajszolt lénye riadtan próbált bár szerelmi kikötőbe elmenekülni, amikor egy Christine (Sien) nevezetű prostituálttal élt együtt, ő modellje is lett, ám hamar rádöbbsent, hogy festői elhivatottságában a magány ösvényén kell tovább haladnia, így útjaik elváltak. A végzetet megszólítva, a hála érzésével fogalmazta meg mennyire boldog, amiért harminc esztendő már eltölthetett ezen a földön, ami egyúttal arra kötelezi, hogy érzékelhető nyomot hagyjon maga után a létben. A szüntelen munka mellett ismerte fel: minden fajta törekvés értelmetlen és fölösleges a valóság pontos lemásolására, az újat-nem-teremtés fékezőerővel hat tudatára, erős hiányérzetet vált ki, ez pedig még inkább a személyes karizma infúziójával áthatott megoldások irányába ösztönözte őt.

„Az ember rendszerint azzal kezdi, hogy eredménytelenül kínlódik a természet utánzásával, és minden fonákul megy. Aztán azzal végzi, hogy csendben palettájából merít, és a természet megegyezik azzal, ami belőle következik. Ez a két ellentétes dolog azonban nem áll meg egymás nélkül. Robotolni kell, még ha hiábavalónak tűnik is, mert ez az, ami a természet alapos ismeretéhez elvezet. [...] Ha az ember a realizmust a szó szoros értelmében veszi – vagyis precíz rajz és lokálszínek –, akkor mégis csak kell lennie valami másnak is, mint ez...”

Vincent mindenekelőtt az emberábrázolásban látta és találta meg az életábrázolás legfőbb irányát, képi műformáját. Már a korai korszaka főművének tekintett *Krumplievők* című kompozíciójának öt alakjához is mintegy negyven tanulmány kapcsolható. A lélektani mélyábrázolás igényéről soha nem mondott le. Még 1885-ből létezik két, megjelenítésében és méretében is csaknem azonos portréja ugyanarról a személyről, mindkettő *Parasztasszony fehér főkötővel* címmel. Az egyik művét aláírta, a másikat nem. A merev akadémizmus korában döbbenetesen hat magyarázata, miután hittel azt vallotta, hogy csak az olyan mű érdemli meg a szignót, amit teljességében áthat a szubjektivitás jegyeivel felfűtött lélekábrázolás ereje.

„Számomra először a figura jön, mert nélküle a többi nem tudom megérteni. Az alak vezet engem más dolgok megértéséhez. De azért elismerem, hogy vannak olyanok, akiket teljesen és ellenállhatatlanul magával ragad a táj, mint Daubignyt, Harpignies-t, Ruysdaelt és még másokat. Munkájuk tökéletes, mert kielégíti őket az ég és a föld, egy víztócsa és egy bokor. Roppant érdekesnek találok azt a kijelentést, amit Israels mondott Dupré tájképére: „Egészen olyan, mint egy figurális kép. [...] Véleményem szerint egy parasztlány, a széltől és a naptól finom árnyalatokat kapott fakult, foltozott szoknyájában és kabátjában szebb, mint egy dáma. De ha egy úri ruhát adunk rá, igazi valója elvész. Egy

paraszt pedig, kint a földeken a maga póriás ruhájában szebb, mint amikor vásárnap városi ruhában bemegy a templomba. Ezért mondom, hogy nincs igaza annak, aki a parasztképeknek konvencionális könnyedséget ad. Ha egy ilyen képek szalonfüst és krumpligőz szaga van, jó – az nem egészségtelen. Ha egy istállóban trágya szaga van, az jó – azért istálló. Ha egy földnek érett ganéj szaga van – az egészséges, különösen a városi ember számára. Az ilyen képek hasznosak. Ne parfümözzük a parasztképeket.”

És 1888 februárjában Vincent számára a szüntelen kutakodás új, meghatározó jelentőségű életállomása következett el: Arles. Dél-Franciaországban ismét ráta-
lált önmagára. A fény hazájának harsogó tavaszi színei páratlan aurájukkal ragyogták körül. Odamaradt a nagyvárosok füstös, költséges, elfecsérelt pillanatokba fojtott zsi-
bongása. Helyette természetközelség, friss fuvallatok, tavaszi virágzás, szirmok lágy fehérjei és a komplementer színek felfokozott ereje egybefonva, mindez egy megviselt ember számára az újjászületés illúziójának a szimbóluma lett. És történt ez éppen a szimbolizmus hőskorában, a sötét, nyomasztó háttérérzetek kísértései közepette. De az alkotókedv nála töretlen. Számára az élet és a teremtés fogalma azonos jelentőségű. Málhával felpakol-
tan, napról napra fáradhatatlanul járta be Provence kies vidékeit, kitartóan to-
vább lépve témáról témára, képről képre, remekműről remekműre. Vincent gyorskezü volt. Tudta, hogyan kell megragadni a tünékeny pillanatot. A tempó mindig inspirálta, okulván abból is, hogy a japán művek szintén gyorsan szü-
lettek kellő tudás és gyakorlat háttérével. A táj, a tér kitérülése és a flóra mindent eluraló varázsa haragoszöld ciprusaival, arany színekben hullámzó gabonaföldjeivel, mediterrán kék egével meghatározó módon vonult be Vincent képi tárgykörebe. Nem véletlenül lett ő az, aki az íriszek és a napraforgók köz-
napi fogalmát szokványos rendjükből egyszer s mindenkorra világhírnévre emelte. Ámde közben kísértette a magány; azt igen nehezen viselte. Szétszórt-
sága, visszatérő idegrohamai megterhelték idegrendszerét, gondolatai zártsá-
gából némileg csak a Theóval folytatott levelezés felszabadító érzése oldotta fel. Ekkor fogalmazódott meg benne annak igénye, hogy festőként, festő mellett teljenek alkotó napjai, s szerény műtermében vendégül lásson hozzá hasonló elhivatottsággal felkent szellemtársat, akit a teremtés kényszere felelősség-
tudatos ambíciókkal sarkal. Paul Gauguin szemelte ki, művészetét csodálta, és akinek műveit több-kevesebb sikerrel Theo öccse forgalmazta. Gauguinnek ezt írta:

„Értesíteni akarom, hogy itt, Arles-ban kibéreltem egy négyszobás házat. Azt hiszem kitűnő lenne, ha találnék egy magamfajta festőt, akinek kedve van a Délt kiaknázni, és aki megelégszik azzal, hogy úgy éljen, mint én, remeteként – el-
megy tizennégy naponként bordélyházba, de különben a munkájának él, és nem hajlandó elfecsérelni idejét. Mert szenvedek attól az egyedüllétől, amiben vagyok. Gyakran gondoltam már arra, hogy egészen nyíltan beszélek erről a kérdé-
sről

Önnel. Azt kell tudja, hogy öcsém és én nagyra értékeljük képeit, és szívből kívánjuk, hogy bár lenne itt egy kis nyugalma. [...] De bármint legyen is, ha testvérem mindkettőnknek 250 frankot küld, eljönne-e? Mindenben megosztoznánk... Viszonzásként minden hónapban egy képet küldene az öcsémnek, míg a többivel azt csinál, amit akar. Kiállítást rendezhetünk Marseille-ben, és ezzel nemcsak a magunk, hanem a többi impresszionista útját is egyengetnénk. Persze, bizonyos útiköltség felmerül, aztán ágyat is venni kell. Ezeket a kiadásokat szintén képekkel egyenlítjük ki.”

Némi huzavona után végül Gauguin kötélnek állt. Bár elsősorban tán nem is a meghívás kedvéért tett eleget a kérésnek, hanem inkább a Theóval való további kereskedelmi kapcsolatok sikeres megóvásáért mondott igent. Mert Vincent személyiségétől bevallottan kissé tartózkodott. Van Gogh halála utáni nyilatkozatai alapján tudjuk, hogy társának labilis személyisége már előre aggasztotta, s mint az a drámai összetűzésekből (fül-levágásból) később kiderült, nem alaptalanul. De a hollandus szárnyalt, reményektől fűtve lelkesen várta vendégét. Féltucat – azóta Vincent-védjeggyé minősült – napraforgós csendélettel díszítette szobája falait, amelyek fénylő okkersárgákban világítottak kékeszöldes alapokon; a vásznakat narancssárga, keskeny lécpántok keretezték. De állítólag a festő koloritja idővel veszített intenzitásából. Florent Fels francia műkritikus, aki a Vincent halála utáni évben, 1891-ben született, említést tett róla, hogy egykor egészen másak voltak Van Gogh eredeti sárgái: „Húsz évvel ezelőtt Theodore Duret ebédlőjében felakasztottuk Madame Roulin portréját. A kép viritó krómsárgája kilyukasztotta a falat, olyan volt, mint egy csillogó ékszer.” Persze, az könnyen meglehet, hogy állandó pénzsűkében az alkotó olcsóbb festékeket is használt, krómsárgával, berlini késsel, schweinfurti zölddel és kárminnal dolgozott, amik idővel besötétedtek, a velük elegyített színek pedig némileg erejüket veszítették. És mégis, mindennek ellenére milyen megragadóan foszforeszkál ma a vincenti színvilág!

Noha folyt az intenzív munka, a Gauguinnal kirobbant viták mindennaposakká lettek. Ennek ok-okozati összefüggései több szálon felismerhetők, miután temperamentumuk, világ- és művészetfilozófiai szemléletük, formateremtő nézeteik között jelentős eltérések mutatkoztak. Ismeretes, hogy az ábrázoló művészetekben a virágmotívumok olykor másodlagos jelentéstartalommal is felruháztak, legyen szó liliomról, nárciszról vagy akár pálmaágról. Van Gogh napraforgóival személyes szimbolikát teremtett rá jellemző, nyughatatlan ecsetvonás-zuhatagban; ezzel szemben Gauguin látványvilága a képi nyugalom, a statikusság színtere, ahol az Idő a főszereplő, a tartalom pedig a klasszikus perspektíva eszköztárának kiiktatásával a primitív művészetek piktográfiájába hull vissza. Az összebékíthetetlen tudatosan egymásnak feszülő társkapcsolata született meg. Ha pedig ideig-óráig mégis nyugalom szállta meg őket, azt többnyire egy közelgő viharelőtti csendként élték meg. Erre Gauguin később így emlékezett:

„Teljesen idegenül éreztem magam Arles-ban, olyan kicsinek és szegényesnek tűnt számomra minden, a vidék is, az emberek is. Vincent és én általában nagyon kevés dologban egyeztünk meg, mindenekelőtt a festészetet illetően. Végül azt mondtam neki: 'Főnök, igaza van', csak, hogy nyugalmam legyen. A képeimet nagyon szerette, de amikor festettem őket, mindig úgy találta, hogy hol itt, hol ott nincs igazam. Ő romantikus, én inkább a primitívekhez vonzódok. [...] Valami harc féle volt előkészületben kettőnk között... Már rögtön kezdetben, mindenütt és mindenben rendtelenséget találtam, ami megborzasztott. A festőláda alig volt elégséges a szétlapított, soha be nem zárt tubusok részére. [...] Minden erőlködésem ellenére sem sikerült logikát kihámoznom ebből a zavaros fejből kritikai nézeteit illetően, és soha nem tudta megmagyarázni azt az ellentmondást, ami festésze és nézetei között volt. Így, például határtalanul csodálta Meissonniert, és mélyen gyűlölte Ingres-t. Degas kétségbe ejtette, és Cezanne szerinte giccsőr volt. Sírt, ha Monticellire gondolt. Dühös volt amiatt, hogy el kellett ismernie okosságomat, pedig homlokom alacsony, ami a butaság jele. De azért gyengéd volt, bibliai altruista.”

Az valóban különös, ha Vincent az I. Napóleont imádó Meissonniert fokozottan kedvelte, hiszen ő a szegénység korának dúsgazdag festőbálványa volt, aki történelmi tárgyú vásznain klasszicizmussal és romantikával vikszolt zsánerképeivel tett hatalmas vagyorra szert az akadémikus szemléletmód megrögzöttjeként. A Párizsi Szalonok zsűrijének „mindent-megmondó” embere, az impresszionizmus és az új formai törekvések egyik legádázabb ellenzője. Ámde a fátum akaratából tanúja lehetett önnön népszerűsége összeomlásának is, amikor a berobbanó új nemzedék fénytől, színtől áradó művészete száműzte áporodott képeit a párizsi seregszemlék pannóiról. Meissonnier megérte, (de túlélte), hogy a csillagokból a porba hullt. Az viszont, hogy Van Gogh Degas finomkodásait nem kedvelte, elképzelhető, hiszen a bájjal púderezett balettáncosnők világától több fényévnnyire volt a vincenti drámaeszmény. Ám Cezanne teremtőerejét félreismerte. Csakúgy, miként saját kora is az ő művészetét.

Vincent idegállapotának változó erejű hullámvázai miatt, önszántából, a Saint-Rémy közelében meghúzódó egykori Ágoston-rendi kolostorban berendezett elmegyógyintézet lakója lett 1889 májusától kerek egy esztendőn át. Rájött, hogy gyógyíthatatlanul beteg, visszatérő idegrohamai vannak, amik ott is utolérték; beleevett festékeibe, beleivott a lámpafolyadékba. Ám az orvosi kezelések részben mégis eredményt hoztak, így ezek a hónapok sem múltak el tétlenségben: nyomasztó környezetének szorítása ellenére fokozott erővel vetette magát a munkába. Újabb remekművei születtek, ahol a duktus, az ecsetkezelés minden kötöttség nélkül szárnyalva, zsigeri áramával hálózza be a vászonfelületet. S míg a pointillisták a pontok egymás mellé helyezésével a rajz dinamikáját részben elvesztették, addig Vincent, szálkázó ecsetnyom-halmazával hangsúlyozott vonaláramlatokat teremtett, olyanszerűen, ahogy a mágnes rendezi el a vasreszeléket. Emiatt illették munkamódszerét találóan „mágneses-mező effektusnak”.

Átmeneti gyógyulása eredményezte, hogy a szanatóriumot elhagyhatta. Majd még egy nosztalgikus párizsi utazást követően – amikor Theo öccsét is meglátogatta – utolsó két hónapját a festő Pissarro javaslatára és dr. Gauchet orvosbarátja invitálására a fővárostól alig harminc kilométerre fekvő csendes kisvárosban, Auvers-sur-Oise-ben töltötte el. Ott is lázas munkába kezdett; hatvan nap alatt mintegy nyolcvan képen örökítette meg környezetét. (Vincent halála után Theo több festményét ajándékként felajánlotta a városvezetésnek, ám azok nem tartottak igényt „ilyen” alkotásokra. Ma egyetlen eredeti sincs Auvers-ben. Csak az óvárosi utcák üvegezett pannóiban láthatók nyomatok, amelyek azon a helyszínen születtek, és mára a világ legtekintélyesebb múzeumaiban őrzött műkincseket idézik fel.)

Eközben Párizsban, 1890 januárjában figyelemre méltó írás jelent meg *A külcön* címmel, Albert Aurier műkritikus tollából Van Gogh iránti elragadtatásának hangjaival, és itt már a „zseniális” jelző is magasba röppent. Márciusban pedig a *Salon des Indépendants* hatodik kiállításán Vincent tíz festménye került közönség elé. Az állóvizek megmozdultak; a rég áhított fordulat elkezdődött. Theo örömmel számolt be levelében bátyja kipattanó sikeréről, ámde Vincent éntudata a hosszantartó nyomás hatására ekkorra már megroppant, az örömhírtől is szenvedett, merthogy mindennemű változás tovább növelte megbillent személyiségében a lelki káoszt.

„Amikor hallottam, hogy munkáimnak némi sikerük van, és amikor elolvastam azt a bizonyos cikket, rögtön félni kezdtem, hogy ezért még meg kell bűnhődnöm; a festők életében többnyire a siker a legrosszabb dolog, ami megtörténhet.”

Innen sem időben, sem a Rendeltetés akarata szerint nem volt messze a végzetes pillanat, s az Auvers-sur-Oise-i tragédia megtörtént. Másnap, a lesújtó hírről értesített Theo megérkezett, de már csak pár szó szállt fel Vincent utolsó pipafüstjével együtt az azóta zarándokhelyé vált, szűkös manzárdszoba légtérébe: „Szeretném, ha most vége lenne...” A sorsdráma epilógusának el nem küldött levelét Theo találta meg Vincent kabátzsebében. Félbe maradt írás ez – félbe maradt élettel, mindössze harminchét évesen, ámde teljes értékű életművel. Két testvér kimerült állhatatosságának dokumentuma a gyúrt papírlap, egy művészet oltárán elvérzett, küzdelmes életpálya végrendelete:

„És mégis, kedves Öcsém, maradjunk annál, amit annyiszor mondtam, és még egyszer ismétlek teljes nyomatékkal, olyannal, amelyet a megfeszített, összeszedett gondolkodás kölcsönözhet egy kijelentésnek, hogy te nekem nem egyszerű műkereskedő vagy, aki egy Corot-t elad, hanem általában részed van bizonyos képek megalkotásában is, amelyek egy összeomlás esetén is fennmaradnak. Mert így állunk, és ez minden vagy legalábbis ez a legfontosabb, amit ebben a viszonylag kritikus pillanatban elmondhatok. Egy olyan pillanatban, amikor nagyon feszült a helyzet a halott művészek képeivel kereskedők és az élő

művészek képeivel kereskedők között. És ez az én munkám, amelynél kockára teszem az életemet, és értelmem félig már belepusztult. Rendben van, de te, amennyire tudom, nem tartozol az emberkereskedők közé, állást tudsz foglalni, és emberségesen végzed az üzleti munkát. De mégis, mit tegyünk? -----”

*

Létezik a világ és a művészetek története. Egy krómsárga árnyalatú világító színfolt vibrál benne, különleges fény-hangszer, annak hullámhosszán rezonál Vincent van Gogh szívét-elmét megérintő személyes oratóriuma. Sárga-arany misztifikálása ez. A bizánci, a gótikus, a barokk művészet fennköltséget közvetítő csillogó varázsa, ami Rembrandt, Gauguin, Klimt és mások mellett Vincent palettáján is a vezérszín szerepében uralkodott ég-kékkel, föld-vörössel, mező-zölddel együtt, parádés színharmóniában. A sárga a fény ihletettjeinek leghívebb segítőtársa. Van Gogh tudatában volt ennek, mondván: „a jövő festője színfestő lesz... Milyen gyönyörű is a sárga!” Az akarat és az idegek feszültségével vezetett ecsetmozgásaiból, röpké emberéletének töredékideje alatt ennek a színnek a dominanciájával építette fel saját emlékművét, amely arról is szól, hogy a sors kirekesztettjeivel mindig együtt érzett, azokat művein megidézte, azonosult velük. Színes vonalak pászmaiból keresztet ácsolt önmagának. És a felparázsló szellemi tűz missziós fényében ma ott lobognak Van Gogh valőrjei. Őrült zsenialitása ezzel üzeni: élni, művésznak lenni, és ezért akár véráldozatot is meghozni – ugyanazt jelenti.

De vajon hova tűnt azóta a Van Gogh-féle izzó szenvedély? Korunk lélekpusztító aszályában, a művészeti anomáliák digitálisan kiagyalt, kifordított, kiszámolt manipuláltságában, az érthetetlen, zavaros installációk elburjánzó sűrűjében, mesterséges intelligenciánk föltétlen hódolata mellett lappang-e egyáltalán még valahol ahhoz hasonló? Van-e hely számára, van-e szükség rá e kékvérű korban, a tudálékosság-festészet agyon filozofált elmaszatolásának és a képi dadogás divathullámainak installált gáláin. Mert úgy tűnik, hogy az isteni hittel és megszállott tehetséggel áldott személyeket mára csupán mint a múlt idők ködébe vesző szellemáldozatokat idézhetjük fel. Egyvalami azonban megtörtént: az egykori értetlenséget és közönyt felváltó hangos szólamok szelleme teret szorított magának, mint látványosan ide-oda bólogató emberi hangzavar, pedig a remekművek vérvonala stabil, mit sem változik, máig is ugyanazok ők, mint megszületésük pillanatában voltak. Csak a trendek, csak a megficomodott közízlés menedzselt falkaszelleme váltogatja pozícióit, a sznobizmus kabátja lett hol ki-, hol begombolva, mert de jó az, ha a nyereszkeség ösztöne végre valahol fogást talál, és a kis pénzről nagy és még nagyobb pénzre válthat át. Az Idő bizonyosság rá, hogy az értékítéletek észjárása, széljárása forgandóbb még a napraforgónál is, amelynek halk természete csupán annyiból áll, hogy napbarnított arcával mindig a fény útját követi.

Szárszóról és a népi mozgalomról

Nyolcvan évvel ezelőtt, 1943. augusztus 25-én tartotta meg Németh László nagy figyelmet keltő előadását a hatnapos balatonszárszói tanácskozáson, amelyet a *Magyar Élet* folyóirat és a Püski Kiadó rendezett. A magyarság háború utáni esélyeit latolgató mintegy 600 résztvevő fokozott érdeklődéssel hallgatta az előadásokat, amelyek az adott körülmények között akkor is a jövőt kémlítették, ha nemzetünk történelméről, szellemi teljesítményeiről szóltak. Németh László az egy évvel korábbi tanácskozáson is tartott előadást, s most a náci Németország várható háborús veresége következtében felerősödő baloldali hangoskodás ellenére épp azért tett eleget az ismételt felkérésnek, hogy figyelmeztessen a régiék helyére lépni készülő újabb veszedelmekre, s a „duzzogás kényelme helyett... a kötelességteljesítés veszélyét vállalva... mint hű műszer” leadja a lelkiismeretében „kialakult jegyzéseket”.¹

A jövővel kapcsolatos aggodalmainak ismertetését egy rövid történelmi áttekintéssel kezdte; figyelmeztetve, hogy újkori történelmünket csak akkor értjük meg igazán, ha válaszolni tudunk arra: miért süllyedt „benszülötté” – azaz a külső hatalmaknak kiszolgáltatottá – „ez a nagy középkori nemzet tulajdon országában”.² E szerencsétlen folyamat a mohácsi vésszel kezdődött, amellyel elvesztettük állami életünk felsőbb irányítását, de az önkormányzatok ekkor még magyar kézben maradtak. Az első végzetes csapás a szatmári béke (1711) volt, aminek következtében a magyarság „súlyosabb gyámság alá” került. „Országá idegen népeknek és idegen birtokosoknak lesz települési területe [...]. Vallásában nyomják; erkölcsében rontják.” 1795 a magyar reformeszmék legjobbjainak a lefejezése; ezt követően elveszítjük főnemességünket, s megkezdődik a köznemesség elnémetesedése is. Az 1848–49-es vereség után „egy vadidegen rendszer nő bele minden eddiginél mélyebben a nemzet testébe; iparunk most lesz idegen monopólium. S a kiegyezéssel magyarrá cégérezett Habsburg-

SALAMON KONRÁD (1941) történész, az MTA doktora.

1 *Szárszó 1943*. Pintér István főszerk. Bp., 1983, Kossuth Könyvkiadó, 220.

2 Uo. 214.

királyság csak leplezi, de nem állítja meg a folyamatot. Mint a többi Habsburg-országban, nálunk is egy magát magyarnak nevező, felületes nemzetköziség veszi át a gyarmatosítók szerepét, [...] ő csinál kultúrát és tudományt neki, s ő vezeti az országot az új világháborús sokk felé. A magyarság bennszülött jellege ebben a korszakban már nyilvánvaló: műveltség, hatalom, gazdagság mind ellene van.”³

Németh László előadásának múltat áttekintő, rendkívül tömör és gondolatgazdag bevezetője alapos figyelmet igényelt volna, de az előadáshoz hozzászóló kortársakat elsősorban nem a múlt, hanem a jelen érdekelt, ezért ez utóbbi kérdéskörrel foglalkoztak. Ugyanakkor elgondolkodtató, hogy a kiegyezést bíráló bevezető gondolatokat a későbbiek során sem emlegették fel, talán azért is, mert az utóbbi évtizedek nem a kiegyezés korának bírálóival, inkább annak feldicsérésével foglalkoztak, s itt-ott még azt is igyekeztek elfogadtatni, mintha a világháborúban való részvételünk is nemzeti érdek lett volna. Németh László ez ellen a „bennszülötti” helyzetbe való belenyugvás ellen lépett fel, amely együtt járt a magyar társadalom kettészakadásával, s előadásában ennek a veszélyeire figyelmeztetett, követendő példaként említve meg a nemzetté válás folyamatát, amelyet „Pázmányékon, Zrínyi körén, a Wesselényi összeesküvés résztvevőin át párhuzamos főúri és népi mozgalom vitt föl Rákóczi Ferencig, újkori történelmünk legszebb alakjáig”. S ez a nemzeti együttműködés az 1700-as évek politikai elnyomása alól felszabadulva „tüneményes gazdagsággal tör fel” mint magyar felvilágosodás, „amelynek Ferenc császár a Vérmezőn fejét vette”. E szellemben alkot a reformkor három nemzedéke, s lesz Széchenyi, Kossuth, Petőfi a szabadulás „három meredek lépcsőfoka”. A kiegyezés botlása utáni „Magyarország mélységeiből”, hatalmas áldozatok után Adyval jut fényre „az az irány, amelyet az irodalomtörténet a magyar regeneráció mozgalmának nevezett el”. A magyarság tehát „nem volt rest megváltani magát”, de egy különös végzet nem engedte, hogy „amit a maga javára elkezdett, befejezze”. Ugyanis „Rákóczi, Hajnóczyék, Kossuth, sőt Ady” művét az európai történet semmivé tette. Így az „európai válságok löktek mind mélyebbre a bennszülött sorba, amelyből az európai műzsák oly barátságosan próbáltak kiemelni”.⁴ Azaz irodalmunk, művészetünk európai tudott lenni, de társadalmi politikai berendezkedésünk nemhogy túllépett volna a „főúri és népi” kettősségen, hanem az 1919-es ellenforradalom győzelme következtében még mélyítette is ezt az immár idejétmúlt megosztottságot. Ezért e rendszert Németh László joggal tartotta a korábbiaknál is sivárabbnak, mert ahelyett, hogy mérsékelt reformokra kész, nemzeti konzervatív államot teremtett volna, a „Habsburg Monarchia romjait őrizte”. E szellemben alakították át történelmünket, azaz „Szent István-i gondolat címén tulajdonképpen Mária Terézia birodalmáért vállaltuk a szomszéd népekkel az összeférhetetlenséget”. A belpolitikánk is rosszul alakult: a „parasztságot

3 Uo. 214–215.

4 Uo. 215.

egy rövid kispalota felbuzdulás után kirakták a politikából: a munkásság forradalmi »bűnei« miatt karcserben ült, a jól átfésült értelmiséget szigorú ellenőrzéssel idomították szolgává”.⁵

Németh László tehát a Horthy-korszakot is keményen bírálta, azaz a valóságnak megfelelően jellemezte. Ugyanakkor az ellenzékben levő, hangoskodó baloldal veszélyes meggondolatlanságaira is figyelmeztetett, rámutatva, hogy e szélsőséges irányzat boldog jövőt ígérő elképzelései zsákutcát jelentenek. Erre a helytálló figyelmeztetésre a szélsőbaloldali nézetek vakbuzgó hívei leplezetlen gyűlölettel feleltek, mert ők a gyorsan megvalósítható és nagyszerű jövőt ígérő marxista-leninista elképzeléseket tudományosan megalapozott igazságoknak tekintették. Az író azonban megértően válaszolt a radikális nézetekkel handabandázóknak: „tisztá szívvel kívánom azoknak a sikerét, akik a magyar jövőből olyan gyanús módon kirekesztenek. Bár cáfolnák meg aggodalmaimat; bár lát szana eredményeik csúcsáról a minket ért igazságtalanság annak a minimális veszteségnek, amely nélkül nagy dolgok nem is eshetnek meg. Én, bármit kezdjenek, még ha ellenem is, bajtársuknak érzem magam, s mint szurkoló mellettük leszek.”⁶

Ezen az idézetben külön is el kell gondolkodniuk mind a politikusoknak, mind a szellem embereinek. Ugyanis arra mutat rá, hogy a politika iránt érdeklődő értelmiség miként viszonyulhat azokhoz a politikai elképzelésekhez, amelyeket több vonatkozásban is kifogásol, de az adott körülmények között kénytelen a létét tudomásul venni, s akár bíráló éberséggel segíteni. Mert a politikának szüksége van (szüksége lenne) az értelmiségi támogatásra, s ezt az okos politikusok néha tudomásul is veszik, eltűrve annak bíráló tevékenységét, amely szerencsés együttműködés esetén a politikai gyakorlat egyre színvonalasabbá válásához vezethet.

Ugyanakkor azt is számításba kell venni, hogy a két világháború közti időszak történetének is a korábbiakhoz hasonló a vázlata: kezdetben „egy nagy zökkenő után iszonyú süllyedés, bénaság, azután az élni akarás lassú vetése s végül a vihar, mely közbeszól”. Ezekbe a folyamatokba a magyarság alsóbb rétegei ugyan nem szólhattak bele, mert el voltak zárva a politizálás lehetőségétől, de a társadalom e bennszülötti állapotok ellenére is mindig feléledt, s ez reményt adott a megújulásra, hogy szerencsés esetben megtalálhatja a feladatát, jelszavait és megmoldítja az egész társadalmat. „Mint a reformkorban az alsóbb nemesség, Adyék körül a zsidó polgárság, most az úgynevezett középosztály alsóbb rétegei, a két-háromszáz pengős értelmiség lesz a nemzet élesztője. Felülről egy tompa és konok bürokrácia nehezédvén rája: a jobbak oldalt és lefelé keresik a szövetségest.” Ez az értelmiség „áll a parasztságból előszivárgó népi írók mellé. Ő indít népfőiskolákat [...], s ő válik a bűnös középosztály, azaz ön-maga legnagyobb gyalázójává.” A lassan ocsúdó értelmiség igyekszik „letépni

5 Uo. 216.

6 Uo. 220.

magáról a középosztályi liberáliát, s keresi azokon a torz s néha ábrándos módokon, amelyeket a kor megenged, a munkás rétegekkel a szolidaritást.”⁷

A magyar társadalom korszerűsödésének és felemelkedésének meghatározó mozzanata volt a parasztság városokba özönlése, városiasodása. Ez együtt járt a népviselet elhagyásával, ami ugyan a néprajzosok és kultúrtörténészek eliszonyodását váltotta ki, de ami az ő számukra bánat volt, az a parasztság számára „feltörés, haladás, kikapaszkodás egy olyan életmódból, amelyet ázsiai paraszt-mezőgazdaságunk tart fenn az ország nagy részében”. Ez esetben az ázsiai jelző a kiszolgáltatottság szinonimájának is tekinthető. Németh László tehát a korszerűsítést, a haladást tekintette a legfontosabb feladatnak, örömmel állapítva meg, hogy ez a hatalmas folyamat a parasztságot a városi műveltség felé viszi, s a falvakból hajnalonta a városokba utazó, „négy polgárit” elvégezni akarók tömege a parasztság „törtetése a fény felé”. A városi munkássá válás ugyanis a műveltség mellett iskolázottságot, azaz kispolgári felemelkedést jelent. „A városi szakmunkáság közt ma már egyre ritkább, aki polgárit nem végzett; a jobb műhelyekben felnőtt ifjak műveltsége, ha másféle is, eléri érettségizett társaikét.” S ez a művelt munkásréteg öltözetében, beszédében, szokásaiban alig tér el attól az értelmiségi rétegtől, „amely egyre nagyobb százalékban kerül ki az ő fiaiból”.⁸

Németh László szárszói beszéde tehát egyértelmű állásfoglalás a határozott reformok mellett, ugyanakkor ezek megvalósítóinak „három dolgot kötött a lelkükre”: 1. „a szabadság, amelyet hoznak, valóban a magyarság felszabadulása legyen”; 2. „ne engedjék megnyomorítani azt a munkásnépet, amelynek az érdeke a szájukon van”; 3. „a nemzet keze fölöslegesen be ne véreződjék”. E javaslatainak megvalósításához részletes kiegészítéseket fűzött, amelyek közül most csak a legidősebbnek tartott másodikkal foglalkozom: „A közhelyes szocialista gondolkodás a gyári munkásságra, a földmunkásságra s a gazdasági cselédségre”, azaz a proletárookra épít, „s némi lenézéssel kezeli” a kispolgárokat, azaz a földdel rendelkező „parasztságot, a szabad iparosokat, kereskedőket, a közüzemi alkalmazottakat, az értelmiséget”, pedig ezek aránya legalább akkora, mint a gyári munkásoké. Ennek fontosságát azonban a kommunista tanok alapján gondolkodók épp úgy képtelenek voltak megérteni, mint Németh László másik fontos megállapítását, miszerint a gazdasági élet „magára hagyva, a proletariátus kiküszöbölése felé halad. S ez nagyon üdvös folyamat, hisz az az iparkodás, gazdasági tudás, fogékonyság, ami egy nemzet ereje, elsősorban a kispolgári réteg tulajdona. Mondjam-e, hogy ezek a kispolgárok valamenynyien munkások? [...] Iszonyú rombolás lenne ezeket a kispolgárokat, csak-hogy a klasszikus proletárokhöz jobban hasonlítsanak, elméletekhez nyomorítani.”⁹

7 Uo. 216.

8 Uo. 217.

9 Uo. 222.

Németh Lászlónak e nagyon fontos és a történelem által azóta igazolt előrelépései kapcsán emlékezni kell arra, hogy a kommunisták – e figyelmeztetéseket semmibe véve – hatalomra jutásuk után támadást indítottak a kispolgárinak tekintett rétegek, csoportok ellen, mert nekik nem a kezdeményező, vállalkozásra kész, a körülményeiket jobbítani tudó, önálló egyéniségekre volt szükségük, hanem tömegemberekre, nyájra, amely a kommunista vezetőknek a marxista-leninista tanokra hivatkozó parancsait szolgálisan végrehajtja. Németh viszont tisztában volt azzal, hogy a társadalom az egyes emberek kezdeményező készsége nélkül működésképtelen. Ezért hangsúlyozta a kispolgári réteg rendkívül fontos voltát, és figyelmeztetett arra, hogy a szociális igazságoságra való törekvés nem irányulhat a kispolgárság ellen, s „a szövetkezeti szocializmusban rég kész van az a forma, amely a vállalkozás érzését s a vele járó iparkodást is meghagyja, s a nagyobb birtokok, üzemek előnyeit is biztosítja”.¹⁰ Azaz a mezőgazdaságban pl. megteremti az önálló családi kertgazdálkodás, valamint a nagyüzemi gabonatermelés egymást kiegészítő párhuzamát.

Ezt az idejekorán megfogalmazott figyelmeztetést azért emeltem ki, mert a süketen és vakon előre törő kommunisták és szélsőséges liberálisok mindezeket figyelmen kívül hagyva tették tönkre a magyar társadalom több mint felét kitevő mezőgazdasági (kispolgári) népességet, a vidéki Magyarországot. A nagyüzemi mezőgazdaság erőszakos létrehozása háttérbe szorította a családi gazdálkodással kialakítható zöldség- és gyümölcstermelést, amely egységnyi területre vetítve a gabonatermeléshez képest mintegy háromszoros hasznot hoz. Ráadásul a családi (kispolgári) gazdaságok felszámolása tönkretette a falvakat, amelyek fiataljai a városokba menekültek. A kiürült, előregedett falvak pedig nem tudták biztosítani az előregedő népesség pótlását, mert a többgyermekes család nem a városi élet, hanem a falusi családi gazdálkodás természetes velejárója. Az így nevelkedő gyermekek iskolás koruktól kezdve fokozatosan részesei lesznek a családi gazdálkodásnak, megismerik annak tevékenységét, mindekelőtt a vállalkozói szabad élet szokásait, törvényeit. Az erőszakos tévesztés tehát a szabad parasztság tönkretételével nemcsak a Kertmagyarország kialakulását tette lehetetlenné, de az önálló és hatékony gazdálkodásra képes, újabb és újabb vállalkozói rétegek létrejöttét is megakadályozta, azokét, akik megvalósíthatták volna a minőség forradalmát. Továbbá mindez előidézett egy katasztrófális népességfogyást is. Mindez Európa egyik legjobb mezőgazdasági adottságokkal rendelkező országában történt. A kommunisták és csatlósai olyan ostobán viselkedtek, mintha elhatározták volna, hogy az általuk uralt Magyarország tönkre kell tenni.

Az esetleges vezéreknek szánt tanácsok után Németh László a „valószínű áldozatokhoz”, az értelmiséghez fordult. A forradalom önjelölt megvalósítói ugyanis egyre gyakrabban tanácskoztak arról, hogy győzelmük után mi történjen a régi értelmiséggel. S még a legmérsékeltebbnek látszó megnyilatkozások

10 Uo.

is azt hangsúlyozták, hogy a munkásság nem fogadhatja el az eddigi középosztályt értelmiségnek, hanem „magából fejleszt ki helyette értelmiséget”. Németh László itt is a „meg nem gondolt gondolat” kártékony voltára figyelmeztetve tette fel a kérdést: Miként lehet „egy orvosokból, mérnökökből, tanítókból, hivatalnokokból álló társadalmi osztályt, melynek a létszáma eltartottjaikkal [...] félmillió fölött” van, tehát „majd annyi, mint a gyári munkásságé, el nem fogadni. Miféle eljárással? Gázosítással?”¹¹ Az el nem fogadás ugyanis megsemmisítéshez vezethet, ami eleve kegyetlenség, tehát elfogadhatatlan. Itt meg kell jegyezni, hogy a gázosítás említésével a szerző nem a gázkamrákra gondolt, mert akkor azok még nem voltak, hanem a szublimációra, azaz a szilárd testek légneművé változtatására, ami azonban épp úgy kegyetlenség, mint minden más megsemmisítési módszer. A társadalomnak tehát egyetlen csoportját sem lehet el nem fogadni, annál is inkább, mert ha ezt esetleg meg is valósítanák, akkor tanítók, orvosok patikusok stb. nélkül maradnának arra a húsz-harminc évre amíg a gyermekeikből felnőne az új értelmiség? Az is kérdés azonban, hogy ekkor e fiatalok kiktől tanulnának? A forradalmárok hangzatos szöszátyárságának képtelenségeire rámutató Némethnek azonban a baloldal többsége nemhogy megköszönte volna az idejekorán kapott figyelmeztetést, hanem kötekedőnek tekintette, aki le akarja járítani az ő tudományos nézeteiket, ezért egyre nagyobb gyűlölettel támadta, majd a második világháború után hatalomra jutva – egy-két kivételtől eltekintve – lelkesen hajtotta végre gyilkos „forradalmi” programját.

1983-ban – a legendássá vált 1943-as szárszói találkozó negyvenedik évfordulóján – a *Forrás* című folyóirat megjelentette készülő monográfiámnak azt a fejezetét, amely felmutatta a marxisták által sokat bírált szárszói tanácskozás valóságos jelentőségét és értékeit. A tanulmány nagy vihart kavart. Az *Élet és Irodalomban* az akkori korszak egyik főtörténésze, Ránki György támadott meg, azt kifogásolva, hogy megszőpítettem Németh László akkori tévedéseit: „Micsoda történeti leegyszerűsítés kell ahhoz, mennyi történeti eseményről, fordulatról kell megfeledkezni, hogy a szerző hőségét, Németh László 1943-as állásfoglalását mindenben igazolhassa. Micsoda provinciális szemlélet kell ahhoz, hogy az 50-es években Németh bosszú-koncepciójának igazolását lássuk...” Ránki tehát marxista-leninista felfogása szerint értelmezte, amit írtam, leegyszerűsítve azt Németh valamiféle nem létező „bosszúkoncepciójának” az elfogadására. Darvasi István főszerkesztő saját lapjában a *Magyar Hírlapban* szintén azt kifogásolta, hogy tanulmányomban „nem csak az a meghökkentő, hogy Szárszó negyvenedik évfordulóján Németh László nézeteit ismerteti *egyértelműleg*. Az olvasót az döbbeneti meg és háborítja fel, amit e nézetekről 1983-ban gondol és ír. Meg az, hogy ez a gondolatmenet szerkesztői jóváhagyással nyomtatásban megjelenhetett.” Darvasi tehát nemcsak bírált, de szinte fel is jelentett a folyóirat szerkesztőivel együtt. S ezt még nyomatékosította is, miszerint 1983-as írásom az 1943-as

11 Uo. 223.

harmadik utasokkal együtt a „személyi kultusz idején bekövetkezett torzulásokkal azonosított szocializmus elutasítása, másfelől a szovjetellenesség”. Ennek bizonyítékául a következőket idézte tőlem: „a majdani béke Európája még ismeretlen. Annyi azonban tudható: két befolyási övezet alakul ki, s nagy a valószínűsége, hogy Magyarország a Szovjetunióéba kerül. A magyarság jövőjét faggató vitában tehát nagy szerepet kell kapnia az új nemzetközi környezethez alkalmazkodás kérdésének is.” S a mindezen felháborodott Darvasi így kiáltott fel: „Ez nem 1943 Szárszó, hanem Salamon Konrád a *Forrásban* 1983-ban.” Majd bírálatát azzal zárta, hogy tanulmányom „az osztálypolitikát a nemzeti politikával szembe állító, az osztályszerkezet megváltoztatásával létrejött szocialista nemzeti egységet megkérdőjelező nézeteknek ad hangot”. Tanulmányom lényegét tehát Darvasi István is megértette.

A bírálatoknak természetesen következménye is volt. Ránki és Darvasi támadásához a sajtóban többen is csatlakoztak. Az ELTE Tanárképző Főiskolai Karának főigazgatója, Benczéd József döbbenetesen hajtogatta, ha az ország első történészének ez a véleménye, akkor ez súlyos dolog. Munkahelyemen tehát vizsgálatot rendelt el, s az ő főigazgatói elnökségével összeült testület előtt kellett számat adnom kifogásolt írásom egyes kitételeiről. A meghívott vezető oktatók közül többen is azzal bújta ki a véleményalkotás alól, hogy tanulmányom, valamint a bíráló cikkek alapján nehéz megállapítani, hogy mit írtam én és mit Németh László. S ezt az elég átlátszó kifogást a többség gyorsan elfogadta, hogy minél előbb túl legyünk e nemszeretem feladaton, így a számonkérés gyorsan befejeződött. Súlyosabb ellenintézkedés ugyan nem történt, viszont régóta esedékes feljebb sorolásom továbbra sem került szóba, így kandidátusi fokozatom ellenére tanársegédi szinten maradtam.

Vihart kavart tanulmányom eljutott az akkor New Yorkban élő Püski Sándorhoz, a népi írók legendás könyvkiadójához, aki addig nem is hallott rólam, de most meghívott egy amerikai előadói körútra, ami számomra nagyon nagy kitüntetés volt. Szerencsémre a hatóságok biztosítva látták visszatértemet, mivel feleségem és két lányom itthon maradt, így megadták a kiutazási engedélyt. 1984 nyarán bő két hónapot töltöttem az Egyesült Államokban és Kanadában. Ez volt életem azon ritka esete, amikor a jó munka elnyerte jutalmát.

Az amerikai magyarokkal találkozáskor személyesen is tapasztalhattam, hogy az emigráció – sok egyéb mellett – nagy veszteséget jelent a magyarság számára és a nemzet fogyásának egyik formája. Az emigráció ugyanis az egyén számára a magyarsághoz való tartozás megszűnésének első állomása, mert gyermekei, unokái az idegen környezetben elfelejtik, illetve meg sem tanulják a magyar nyelvet, aminek következtében megszűnik magyarságtudatuk is. Van-e remény csökkenteni a hazájukat elhagyók számát? Miért nem kapnak teret a tehetségek, hogy itthon bontakoztassák ki képességeiket? S ami még elsomorított, de érthető: az emigrációs magyarok nehezen tudták megkülönböztetni a magyarországi kommunista rendszertől a hazai magyarságot. Az anyaországgal való kapcsolat javítását szükségesnek tartották, ugyanakkor szinte minden otthonról

jöttet gyanakodva fogadtak, s nem egyszer adtak tanácsokat, hogy otthon mi-ként kellene határozottabban fellépni a rendszer ellen. Ez esetben néha javasoltam, jöjjenek haza és mutassanak példát.

Természetesnek tekinthető az is, hogy mindenki azt a magyarországi pillanatot álmodta visszaállítani, aminek a felszámolása miatt eljött otthonról. Volt, aki hosszan magyarázta, hogy ki lenne jó magyar királynak, de a legmeghökentőbb egy művelt orvos fejtegetése volt, aki azzal kezdte az ismerkedést, hogy láttam-e már nagy nyilast. Én még kicsit sem – válaszoltam. Erre így folytatta: Akkor nézz meg engem, és hosszan fejtegetni kezdte, hogy a történelem miként fogja rehabilitálni a nyilasokat és „Feri bácsit”, azaz Szálasi Ferencet. Itt közbeszóltam, hogy a meggyilkolt, Dunába lőtt emberek tragédiáját nehéz lesz elfogadhatóvá magyarázni, de erre is megvolt a válasza: Azok nem mi voltunk. A háború végén már annyira felbomlott a rend, hogy a gyilkoló csőcseléket, amelyik a nyilas kormány megalakulása előtt is tevékenykedett, nem lehetett gyorsan megfékezni, így ez az ő rövid kormányzatuk idején nem is sikerülhetett. E múltba ragadt emberek különös gyanakvással figyelték az emigráció és a hazai magyarság kapcsolatának kibővítésén munkálkodókat, így ez utóbbiak közül olyan is akadt, aki az addigi bírálatok miatt nem mert velem találkozni.

Amerikai utamról hazatérve folytattam itthoni munkámat, s 1988-ra megírtam a népi-falukutató mozgalom 1938–1944 közti történetét, amely 1989-ben jelent meg *A harmadik út kísérlete* címmel, érdemi figyelmet azonban nem keltett. 1987-ben részt vettem az első lakiteleki tanácskozáson, ahol arra hívtam fel a figyelmet, hogy a Magyar Demokrata Fórumnak nemzetinek, demokratikusnak és szociálisan érzékenynek kell lennie, majd ezt követően egyre több időt fordítottam a megszerveződő MDF-ben adódó feladatok elvégzésére. A kommunista rendszer 1989-es bukása hatalmas örömmel és túlzott reményekkel töltött el. Ekkor kaptam meg főiskolai tanári kinevezésemet, majd tanszékvezetői megbízatásomat, s 2005-ben az ELTE Főiskolai Karává vált munkahelyemről mentem nyugdíjba.

Politikai tisztséget 1989 után sem vállaltam a tudományos munkához való ragaszkodás, illetve a taktikai érzékenység és készség hiánya miatt. Rendszeresen kaptam kiadói felkéréseket, tehát írtam néhány történelemmel foglalkozó könyvet, mindenekelőtt a magyar történelem 1914–1990, illetve az 1989–2009 közti időszakát áttekintőket. Külön könyvben írtam meg hazánk 1918–1920 közti tragikus történelmét, majd a világ első győztes antikommunista forradalmának, 1956-nak a történetét. 1993-ra megírtam a 20. század történetét tárgyaló középiskolai tankönyvet, ami 1994-ben jelent meg. Ez volt a korszakkal foglalkozó első olyan tankönyv, amely nem marxista-leninista szellemben tárgyalta az első világháború utáni történelmet. Mivel a korszakról más, hasonló szellemiségű tankönyv nem volt, így gyorsan elterjedt, ugyanakkor megkönnyítette más tankönyvírók munkáját, akiknek csupán az én adatokban gazdag tankönyvem kellett kisebb terjedelmű és más szerkezetű könyvvé átformálni. E tankönyvírók sikere után az én tankönyvem tíz év után kikerült az oktatásból.

A tankönyvek elkészülte után folytattam a népi írók 1944 és 1987 közti történetének a feldolgozását, amit az akadémiai doktori értekezés igényével írtam. A munka megfelelt a tudományos minősítő bizottság és a szakma elvárásainak, s 2002-re kitűzték a nyilvános védés időpontját. Közben a kéziratot sikerült megjelentetni, a sikeres védést követően pedig 2003-ban megkaptam a Magyar Tudományos Akadémia doktora fokozatot. Tanulmányírói tevékenységem is eredményes volt, s ezek 2011-ben, illetve 2017-ben kötetekbe rendezve is megjelentek. Ezt követően megírtam a *Kovács Imre forradalma* című életrajzi kötetet, amely 2021-ben jelent meg. Rá egy évre, 2022-ben a *Nemzeti torzsalkodás vagy magyar jövő?* című újabb tanulmánykötetemet vehették kézbe az olvasók, amely tényekre alapozott válaszokat ad 20. századi történelmünk néhány vitás kérdésével kapcsolatban.

Összegezve: több mint tíz könyvem, ebből három monográfia, továbbá két tankönyvem és három tanulmánykötetem jelent meg. Témájukat – a tankönyveket kivéve – azért választottam, mert felháborítottak azok a valótlanságok és rágalomok, amelyeket a pártállami korszakban a népi írókról és mozgalmukról terjesztettek. 1989 után pedig az döbbenett meg, hogy az őszirózsás forradalommal és az első köztársasággal kapcsolatban felújították az 1920-as évek elején kiagyalt hazugságokat. Az igazságtalanságok miatti felháborodásomból következően véleményem mindig különbözött a hatalmon levő politikai irányzatok egyoldalú felfogásától, mert ragaszkodtam a tények alapján megfogalmazható igazság megírásához. Igyekeztem megfelelni a Tinódi Sebestyén által 1554-ben megfogalmazottaknak: „sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat le nem írtam – az mi keveset írtam, igazat írtam”. Történelmi pályám tehát a mintegy 14 kötetem ellenére sem lehetett sikeres, s 81 éves koromig semmiféle kitüntetést, „hivatalos” elismerést nem kaptam. 2023 márciusában viszont nagy meglepetésemre átvehettem a Magyar Érdemrend Lovagkeresztjét.

Köszönöm szépen!

Tollal, élőszóval

Beszélgetés Guitman Barnabás történésszel, egyetemi oktatóval

S. KIRÁLY BÉLA: *2022-ben ismét egy könyvvel lépett a szakmai nyilvánosság elé. Lefordította, megszerkesztette és terjedelmes tanulmánnyal látta el Luis de Ávila y Zúñiga A császár háborúja című könyvét. Miért fontos közzétenni egy ilyen, közel ötszáz éves forrást?*

GUITMAN BARNABÁS: A felső-magyarországi evangélikus reformációtörténeti kutatásaim során szembesültem vele, hogy a Szent Római Birodalomban 1546/47-ben zajló schmalkaldeni háború kimenetele a hazai történésekre is hatással volt, közvetlenül is érezte a hatását, például az 1548-as pozsonyi országgyűlésen hozott törvényekben. A későbbiekben az is világossá vált, hogy a császár által vezetett szövetség, illetve a birodalmi evangélikus tartományurak és városok ligája közötti háború olyannyira európai és nem lokális történet, hogy abban a Magyar Királyságból érkező huszároknak is jelentős szerep jutott. Számos korabeli forrás említette a magyar szerepvállalást, néhányukra Károlyi Árpád is hivatkozott az 1877-ben megjelent, a témának szentelt tanulmányában, köztük V. Károly történetíróját, Ávilát is megemlítve. A felmerült kortás történeti munkák közül végül több okból is Ávila kommentárjaira esett a választásom. Egyrészt ő abból a szempontból a leghitelesebb, hogy végig ott volt a háború sűrűjében a császár kíséretének fontos tagjaként, ráadásul a tollát vélhetően több esetben maga a császár vezette, utasította. Így első kézből értesülhetünk arról, hogyan látta saját szerepét V. Károly. Az is lényeges szempont, hogy Ávila maga is katonatiszt lévén, hozzáértőként számol be a harci cselekményekről, mindkét oldal baklövéseit és erényeit egyaránt számon tartva. Szempont volt az is, hogy az ő munkájának széleskörű terjesztésével kívánta a császár a háborúról szóló rövid és hosszú távú narratívát befolyásolni. A kor legfontosabb európai nyelveire fordították le, és sok-sok kiadásban terjesztették. Ezek a kiadások pedig a könyvtári digitalizációs programoknak köszönhetően

GUITMAN BARNABÁS történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Intézetének adjunktusa, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületének, a Lendület Hosszú reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Kutatócsoportnak, valamint a Szent István Társulatnak a tagja. 2002 óta tanít az egyetemen.

ma már otthonról is elérhetőek. Így a fordítás során óriási segítséget jelentett, hogy az eredeti spanyol és olasz nyelvű változat mellett, a korabeli német, latin, francia és angol nyelvű kiadásokat is felhasználhattam. Ávila könyvéből a korabeli olvasóközönség megismerhette a magyarországi huszárok vitézségét, a szerző nagy elismeréssel írt róluk. Úgy vélem, az események után csaknem ötszáz évvel illő, hogy az európai történeti kontextusba ágyazva a magyar olvasóközönség is egészében megismerhesse Ávila írását, valamint a háború teljes történetét.

– A Magyar Szemlében több írása is megjelent. Azokból és egy Önnel készült korábbi interjúból tudom, hogy az egyetemi éveinek második felében kezdett foglalkozni a kora újkorral, ahol hasznát tudta venni a latintudásának is. Mi lett a fő kutatási iránya?

– Még az egyetemi tanulmányaim során kezdtem el foglalkozni Őze Sándor tanár úr javaslatára a felső-magyarországi reformáció történetével. Ebből a témából készítettem el aztán a történelem szakdolgozatomat, amelyben a bártfai reformáció jelentős alakjának, az iskolamester és prédikációíró Leonhard Stöckelnek a munkásságát igyekeztem bemutatni. A későbbiekben jórészt a bártfai városi levéltárban végzett kutatásaimra alapozva doktori értekezés formájában dolgoztam fel a bártfai reformáció történetének első négy évtizedét. Ez a munkám *Hit, hatalom, humanizmus* címmel a Szent István Kiadó gondozásában jelent meg önálló kötet formájában 2017-ben. A hazai reformáció, pontosabban az újabb angolszász szakirodalom mintájára ma már többszámban feltüntetve, azaz a hazai reformációk történetének értelmezése során – mint már említettem – nélkülözhetetlen, hogy a térséghez rendkívül szoros szálakkal kapcsolódó Szent Római Birodalomban zajló folyamatokat is tisztán lássuk. Foglalkoztatnak tehát a Birodalmon belüli felekezeti nézeteltérések, különösen az uralkodók, a világi felsőbbség szerepe a valláskérdés rendezésében, hiszen mindezek a Magyar Királyságra is komoly hatást gyakoroltak.

– A kérdések sora tolul fel az emberben. Hogyan fogadta a bártfai levéltár személyzete? Milyen gazdag az intézmény? Hányszor járt a falai közt? Hogyan zajlik egy ilyen kutatás? Hányadán áll a szlovák nyelvvel? Szerintem Bártfa külalakjában is rímelt az érdeklődéssel, hiszen a főterén sétálva, az ember visszarepül a korai újkorba. Nem így volt ezzel?

– Vegyük sorjában. A bártfai levéltár (teljes nevén Eperjesi Állami Levéltár, Bártfai Fióklevéltár) a kisebb városi levéltárak közé tartozik, családias, otthonos légkörrel. Eddig öt alkalommal volt lehetőségem helyszíni kutatásokat folytatni; a személyzet, köztük Jozef Petrovič, az intézmény igazgatója, mindig rendkívül segítőkészek, előzékenyek mutatkoztak.

A levéltár legkorábbi oklevele 1319-ből való. A 14. századi oklevelek száma alacsony, azonban a 15. századtól kezdődően kiemelkedően gazdag anyagot őriz. A korai időkből elsősorban királyi privilégiumlevelek, nádori vagy országbírói ítéletlevelek, valamint hiteles helyi kiadványok maradtak fenn. A 15. századtól kezdődően jelentek meg a városi számadáskönyvek, adóösszeírások, továbbá mindenféle, a város életével kapcsolatos jegyzékek. A kora újkor két évszázadában pedig számarányukat tekintve túlsúlyban vannak a szerteágazó

tematikájú, ténylegesen elküldött levelek, azaz a misszilisek, amelyek többségét a városi tanácsnak címezték. Engem elsősorban ennek a sokezer levélnek a vizsgálata foglalkoztatott. A kutatást nehezítette, hogy tételes jegyzék, inventárium nem áll még a kutatók rendelkezésére, így a célzott kutatás helyett, egyes időszakok rendszeres, de hosszadalmas áttekintése révén lehet a keresett történeti adatot kinyerni. A fontosnak tűnő misszilisekről a levéltár engedélyével digitális felvételt készíthettem, és az így összegyűjtött anyagot immár otthoni környezetben, idehaza írhattam át, dolgozhattam fel.

Szlovákul az egyetemi tanulmányaim vége felé kezdtem el tanulni, akkor körvonalazódott a kutatási irányom, de döntésemben közrejátszott a Szlavisztika és Közép-Európa Intézet akkori vezetőjének, Käfer István tanár úrnak a hatása is, akinek köszönhetően átértékeltem magamban a magyar-szlovák közös történelem megítélését.

Bártfa egyébként gyönyörű város, teljes joggal lett a világörökség része, hisz a késő középkori, kora újkori városmag szinte érintetlenül fennmaradt.

– *Felvidéki kutatásainak mi lett a hozadéka?*

– A felső-magyarországi kutatásaimhoz kapcsolódóan két kötet is született. Az egyik egy forráskiadás részletes bevezető tanulmányokkal. A forráskiadás alapvetően annak nyomán született, hogy a bártfai levéltárba kutatva rádöbentem, hogy milyen mennyiségben és milyen tartalmi érdekességeket is magukban rejtve találhatóak 16. századi magyar nyelvű levelek, szakszóval misszilisek a levéltár állományában. Ezeket a leveleket abból az évtizedből, amit tételesen átvizsgáltam – 1550-től 1560-ig tartó időszak –, válogattam ki, és egy nyelvész végzettségű pázmányos doktorandusszal, Demján Izabellával közösen adtam ki őket. A nyelvészeti szaktudást a korabeli magyar nyelvállapot minél hitelesebb visszaadása tette szükségessé, míg a források átírását, értelmezését, valamint a történeti háttérrel kapcsolatos tanulmányokat én készítettem el. Ezek a levelek módfelett érdekesek, egyrészt élő módon tanúsítják, hogy akkoriban még mennyire jelen volt Sáros vármegyében a falusi, köznemesi társadalomban a magyar nyelv használata, de adott esetben a német anyanyelvű városi polgárság elitje is írt magyar nyelvű leveleket. Ezek a levelek tehát egyrészt egy mindennapi, hétköznapi nyelvállapotot tükröznek, megjelennek a szövegekben a korabeli Sáros vármegyei magyar nyelvjárás sajátosságai is, másrészt tartalmukban szintén ez a mindennapiság jellemző rájuk. Nem örök időknak szánt, tanult emberek által igényesen kimunkált, szigorú formai követelményeknek megfelelni kívánó levelekről beszélünk itt, hanem a hétköznapi anyanyelvi használat nyilvánul meg kimondottan hétköznapi témákban, az élőbeszédet írt formában kapjuk vissza, mintha valami kezdetleges diktafon felvételtől lenne szó. A levelek témái között elsősorban adósságok rendezésére való felszólítások, kereskedelemmel, árubeszerzéssel kapcsolatos megoldandó problémák találhatóak. Ezek a levelek amúgy néhány már nem használt fogalom magyarázatát követően mai magyar nyelvtudással is szinte kifogástalanul érthetőek. Viszont ez a kötet elsősorban tudományos igényt igyekszik kielégíteni, így a szélesebb

olvasóközönség számára mindenképpen hátrány, hogy a jóval nehezebben befogadható betűhív, tehát korabeli helyesírást és speciális betűformákat megtartó átírásban készült el a kiadás. Hosszabb távú terveim között szerepel viszont egy bővebb válogatás mai helyesírással való publikálása is.

A másik kötet a már említett doktori disszertációm könyvváltozata, amelyben monografikus igénnyel mutatom be a bártfai korai reformáció történetét egészen addig a időszakig, amíg elkezdődött az evangélikus egyházszerkezet kiépítése. Ennek a feldolgozásnak az elsődleges szereplője, a város szülöttje, Leonhard Stöckel, aki bejárta a legfontosabb korabeli iskolákat, szülővárosától kezdve, majd a Kassán végzett alapfokú tanulmányok után a sziléziai Boroszlóba (Wrocław), aztán a wittenbergi egyetemen zárta a tanulmányait. Ennek a vizsgálódásnak a legfontosabb motivációját egy németországi, mainzi Erasmus-ösztöndíj adta, ahol még a szakdolgozathoz kutatva, olvasva ébredtem rá, hogy a korabeli magyarországi városok, illetve a magyar társadalom elitje mennyire szerves egységet alkotott a mai szóval Nyugatnak nevezett térség országainak, tartományainak kultúrájával, műveltségével. Szellemi áramlatok tekintetében a befogadás azonnali és kölcsönös, intenzív kölcsönhatások jellemezték ezt az időszakot (is), tehát ez a fajta kulturális transzfer minden téren oda-vissza működött. Erre nagyon jó példa Bártfa, amely város mai szemmel egy álmos, történelmi levegőjű kisváros, de a korszakban egy határon túlnyúló hálózat részeként egy fontos kulturális és vallási csomópont volt, eleven lengyelországi, sziléziai, németországi kapcsolatrendszerrel. A kiadvány nem csupán ennek a városi reformációnak a történetét járja körbe különböző szempontok szerint, hanem a mellékletbe belefoglaltam néhány olyan latin és német nyelvről lefordított korabeli forrást is, amelyek korábban még nem jelentek meg magyar nyelven, de úgy gondolom, hogy a témához kapcsolódóan rendkívül fontosak.

– *A pontosítás kedvéért, az említett könyv címe Demján Izabella – Guitman Barnabás: Ez levél adassék az bártfai bíró kezébe. 16. századi magyar nyelvű levelek a bártfai városi levéltárból (Attraktor Kiadó, 2017). A korabeli források tanulmányozása egyébként még milyen tanulsággal járt?*

– Érdekes kérdésnek találom, hogy a korabeli források alapján a helyi népesség körében milyen identitáselemek, kötődések mutathatók ki. Egyrészt a városi társadalom elitje mindenképpen egy nagyobb keresztény egység részeként tekintett magára. Ekkor még a reformáció, a hitújítás elején járunk, az egyházszakadás, felekezeti szétválás véglegessége sokak számára még nem egyértelmű, még messze vagyunk a harmincéves háború és más vallásháborúk borzalmaitól. Másrészt a Magyar Királyság alattvalóiként is tekintettek magukra, írásaikban kifejeződik a török veszély miatti aggodalom az ország sorsáért, valamiféle sorsközösséget éreznek az ország többi fenyegetett részeivel. Magától értetődően rendkívül erős a szűkebb identitás is, amely számukra a legfontosabb, a felsőmagyarországi városok (Kassa, Eperjes, Lőcse, Bártfa, Kisszeben) sajátos politikai és kulturális közössége, amely szorosabban összefogta az itt élő városi polgárokat. Természetesen a korszak megértéséhez nem szerencsés a mai fogalmainkat

visszavetíteni, a mai értelmezésünk szerinti nemzettudat ekkor még nem létezett, nemzet identitásról természetesen beszélhetünk, de nem feltétlen ez állt az első helyen, sőt egyáltalán nem tekinthető a nemzeti identitás politikai vagy bármilyen szempontból mozgósító tényezőnek. A korabeli európai országok lakosságára túlnyomórészt jellemző, hogy leginkább a szűkebb tartomány, szűkebb régió, amelyre otthonukként, hazájukként tekintettek, a nagyobb léptékű országot, birodalmat a társadalom többsége kevésbé érzi sajátjának. A tanult, tájékozottabb, esetleg világlátott, az országot jobban ismerő elit az, amelyik tágabb perspektívában tudott gondolkodni. Az általam vizsgált forrásokban a városi polgároknál ez a fajta mentalitás, azaz a képzettségük, a tájékozottságuk révén kialakult nagyobb léptékű világlátás is kimutatható.

Ez az időszak azért is érdekes számomra, mert itt a bártfai reformációnak ez az első fél évszázada kimondottan pozitív folyamat volt. Nyilván a kutató elfogultsága is mondatja velem, de úgy látom, a korszak szereplői rengeteg lelkesedéssel, és egyfajta jó reménységgel, az őszinte jobba tétel vágyával végezték a munkájukat. A 16. század elején a felső-magyarországi térségen a reformáció, úgy érzem, kifejezetten pozitív energiákat szabadított fel. Annak ellenére mondom ezt, hogy a hitújítás történelmi szerepét többnyire erőteljes, és úgy vélem, indokolt kritikával szemlélem, amely talán azért is lehet szokatlan, mert a reformációnak inkább az előnyös oldalait szokták erőteljesen színezzve, felnagyítva bemutatni, az árnyoldalairól kevésbé írnak. A reformációs jubileum viszont nagyon sok esetben lehetőség volt arra, hogy az egész világon történészek, kutatók újragondolják, újrafogalmazzák a reformáció történetét. Számos érdekes és értékes munka született ennek kapcsán, amelyek kísérletet tettek arra, hogy a 19. századtól megfogalmazott reformáció történeteket, narratívákat megszabadítsák a közhelyszerű legendáktól, a felekezeti elfogultságoktól. Mindez talán látszólag egyszerűnek hangzik, de hangsúlyozni kell, hogy minden egyes történésznek van valamilyen világnézete, világképe, ebből kifolyólag elfogultsága, amelyet óhatatlanul belefogalmaz a műveibe, már eleve a kérdésfeltevéseknél megjelen(het)nek ezek az árnyalatok. Nyitott szemmel, értő módon olvasva ezek nagyon világosan láthatók. Jómagam alapvetően igyekszem kereszténység történetéhez empátiával közelíteni. Hiszen a saját országunk, a saját őseink, de a tágabb otthonunk, Európának a történetéről is beszélünk akkor, amikor a kereszténység történetéről gondolkozunk.

Az is egy nagyon fontos szempont, hogy teljesen értelmetlen a központ-periféria megkülönböztetés, illetve egy ponton túl nincs tudományos haszna, tényleg félre visz. Az úgynevezett központoknak, annyi előnyük van, hogy ott összpontosul adott esetben az anyagi, katonai hatalom, de más tekintetben semmi fajta kulturális, műveltségi, szocializációs előbbre sorolás, felsőbbrendűség nem illeti meg őket. Bártfai kutatásaimat európai kontextusba helyezve pont arra tanított meg, hogy Európa története egymással egyenrangú államok, országok, régiók kapcsolatrendszereként, sokirányú, paritásos kölcsönhatások történeteként vizsgálандó.

Épp ezért gondolom azt, amire már fentebb is utaltam, hogy a felső-magyarországi reformáció történetének értelmezése kapcsán nélkülözhetetlen, hogy a térséghez rendkívül szoros szálakkal kapcsolódó, a Szent Római Birodalomban zajló folyamatokat is tisztán lássuk. Foglalkoztatnak a birodalmon belüli felekezeti nézeteltérések, különösen az uralkodók szerepe a valláskérdés rendezésében, hiszen mind ezek a Magyar Királyságra is komoly hatást gyakoroltak.

– *A Szent István Társulat kiadásában 2019-ben jelent meg a Reges pii – A magyar királyok vallásossága a kora újkorban című könyve. Vannak ezzel a témával kapcsolatban jövőbeli kutatási tervei?*

– A Szent Római Birodalom uralkodóinak személyét (akik magyar uralkodók is voltak) szeretném közelebbről megragadni, megismertetni. A középkori magyar királyokkal ellentétben I. Ferdinándtól kezdve az összes 16–17. századi magyar uralkodó személyisége, gondolatvilága, az, hogy az egyes ügyekről miképpen vélekedtek, milyen motívumok álltak döntéseik hátterében, a kedvező forrásadottságok miatt kimondottan jól rekonstruálható. Saját levelezésükön túl rengeteg követjelentés, kortárs leírás maradt fenn róluk. Eddig I. és II. Ferdinándot vizsgáltam meg alaposabban, ugyanakkor III. Ferdinánd és I. Lipót személye is komolyan foglalkoztat.

– *Említette, hogy Käfer úr hatására átértékelte magában a magyar–szlovák történelem megítélését. Mit kellett átértékelnie? A cél – tudom – a közeledés és nem a szenvedéstörténeti számháború. De felejteni sem szabad. És azért példa nélküliek azok a borzalmak, amelyeket a világháború után el kellett viselnie az ottani magyarságnak! Ilyen mértékű atrocitássorozatot a magyar állam sose okozott a szlovák alattvalóinak, illetve a szlovák állampolgárainak. És akkor még nem beszéltem a Benes-dekrétumok érvényben maradásáról. Vagy rosszul közelítem meg a múltat, elfogultan teszem fel a kérdést?*

– E kérdéskörnek kapcsán, úgy érzem, hogy jó pár dolgot helyre kell tenni, mert nagyon sok itt a történeti mitológia, a legenda, a féligazság. Egyrészt mindazokat az atrocitásokat, amelyekre utalt, nem a szlovákok – túlnyomó többségében legalábbis – követték el, és nem is ők kezdeményezték, hanem elsősorban a magyarországi területeket megkaparintani kívánó csehek álltak az atrocitások mögött. Mindenképpen cseh érdekkör, cseh politikai törekvés e súlyos bűncselekmények okozója. A másik, amit le kell szögezni, hogy a közös magyarországi történelemből, amelynek szerves része a mai szlovákok elődeinek is a története, nem lúgozható ki a szlovákság története, vagy ha ki is vesszük, egy szegényebb és hamis történelmet kapunk. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a szlovákok ősei és a magyarok között az elmúlt ezer évben egészen a 19. századig jóval kevesebb és kisebb súlyú volt a nemzetinek tekinthető, nemzeti alapokból kiinduló összetűzés, érdekellentét, egymásnak okozott sérelem, mint amely viszont magyar és magyar között minden korszakban megvolt, és akár napjainkban is jellemző. Nem volt igazán elválasztó vonal magyar és szlovák között hosszú évszázadokon át. A középkor folyamán fel sem merült semmiféle mai fogalmaink szerinti nemzetiségi ellentét a Felföld térségében, vagy ha igen,

akkor a betörő cseh husziták voltak, akik iszonyú népiirtást követtek el. Később, a kora újkor folyamán is a fő törésvonalak felekezeti, politikai, hatalmi jellegűek, ezek szerint polarizálódott a korabeli magyar társadalom. A nemzetiség sokadlagos csupán. Ebből is következik, hogy például II. Rákóczi Ferenc szabadságharcában számarányait tekintve messze kiemelkedik a szlovák, illetve a ruszin lakosság részvétele a kurucok oldalán, és ha az 1703-tól 1711-ig tartó időszak teljes történetét nézzük, csak mögöttük jönnek a sokkal megosztottabb magyarok. Nem kapunk hiteles képet a történelmünkről, ha a 20. századi vagy 21. századi érdekellentéteket, illetve nem egyszer mesterségesen kreált választóvonalakat vetítjük vissza a múltba. A hiteles történelmi hagyomány, a közös múlt feltárása azt igazolja, hogy a magyarok nem rokontalanok a Kárpát-medencében, jóllehet a lengyelek a barátaink, de a legközelebbi rokonaink, a legközelebbi testvéreink mindenképpen a szlovákok. Közös történelem, közös hősök, közös uralkodók, közös küzdelmek, közös kultúra, közös népzene, rengeteg minden köt össze minket. Ezekhez képest azok a választóvonalak, azok az árkok, amelyeket jó részt 20. században és többnyire mesterségesen húztak a két nép közé, igenis eltörpülnek. Mindezek megismerése, felismerése mindkét testvérországban megteremthet egy olyan politikai akaratot, amely békés reintegrációhoz vezethet. Más esélyünk nincs.

A csehekkel való ellentmondásos viszony szintén egy külön vizsgálat tárgya lehetne, hiszen kevesen gondolnak bele, hogy a magyar államiság történetében hosszabb ideig éltünk a csehekkel egy közös összetett államban, mint külön. Tulajdonképpen Mátyás királytól kezdve egészen Trianonig egy uralkodói központból kormányozták a két országot, sőt a 20. században ez a közös államiság tovább élt Csehszlovákia fennállása alatt a ma Szlovákia néven ismert egykori észak-magyarországi területeken. A két nemzet története a másik nélkül nem is érthető meg, de igaz ez a horvát, osztrák és a többi szomszédos nép kapcsán is. Súlyos problémának látom tehát, hogy nem ismerjük egymás történetét, és ezért a sajátunkét sem igazán.

– Nézzük a kérdést egy konkrét történelmi metszetben. Az imént példaként említette „a haza szabadságáért összeszövetkezett magyar rendek vezérlő fejedelmét”. Költözzünk a Bártfától 65 kilométerre délnyugatra fekvő, gyönyörű fekvésű Késmárkra, a Thökölyek pártázatos reneszánsz várkastélyába. Hogyan ítéljük meg a kuruc hadvezér és 1682–1685 között Felső-Magyarország fejedelmének történelmi szerepét magyar–szlovák, kuruc–labanc, Oszmán–Habsburg összefüggésben? Európai kulturális vívomány az objektivitás iránti igény, és ennek kiválóan megfelel A Thököly-felkelés és kora című kötet (Akadémiai kiadó, Budapest, 1983). De, ha valaki történetesen Erdélyben és nem Nyugat-Magyarországon szocializálódik, majd gimnáziumi történelemtanár lesz, mint én, akinek az ügyintézési terhek miatt nem futja levéltári munkára, s ha ráadásul református környezetben nevelkedik, akkor hajlamos érzelmi elfogultságra Bocskai István, Bethlen Gábor és Thököly Imre személye iránt. Ez utóbbinál maradván: lám csak, mekkora virtus szembeszállni egy nagyhatalommal, és létrehozni a negyedik magyar államot, a három részre szakadt másik mellett. Igaz ugyan, hogy az oszmán hatalom támogatására szorult,

de az elintézhető egy kézlegyintéssel, miszerint az egyik – azaz Sztambul – tizenkilenc, a másik – azaz Bécs – egy híján húsz.

– Ennek messzire nyúló okai vannak. Nagyon leegyszerűsítve, a bécsi udvar 19. századi legradikálisabb hazai ellenzékének anakronisztikus, egyoldalú történelemszemlélete élt tovább, és vált a közoktatásban és a politikai közbeszédben egyedül üdvözítő nézőponttá a második világháborút követően. Ennek pedig az volt az elsődleges oka, hogy kiválóan alkalmazható volt bizonyos marxista történelemmagyarázatra, az evolutív folyamatos osztályharcot lehetett vele példázni, valamint a német- és nyugatellenesség katalizátoraként működött. Magyarok nemzedékei kaptak, kapnak ilyen szemléletű oktatást, az egyszerűhez hasonlatos magától értetődő igazságként, vitathatatlan történeti valóságként rögzült sokak történeti tudatában, hogy Bécs rossz, mindig rossz, Thököly és a társai pedig hősök, mindig hősök, és mindig igazuk volt. Akik így vélekednek, nem is sejtik, hogy bármennyire tekintenek magukra hazafiként, valójában a legsematikusabb marxista tanokat visszahangozzák. A Kossuth-nóta bennem a késő Kádár-kori iskolai ünnepségeket idézi fel. A hazai történészek jelentős része azonban már a rendszerváltozás előtt sem gondolkozott ebben a sémában, az újabb kutatások tükrében pedig azok álláspontja látszik erősödni, akik kritikusan szemlélik a protestáns-kurucos gyökerű, nemzetinek mondott, de valójában eredendően baloldali történelemszemléletet. Ezek a „nemzeti” történelemről szóló viták amúgy nem csak magyarországi sajátosságok. Két szlovák példára szeretnék itt röviden utalni. Néhány hete egy szlovák facebook-csoportban volt élénk vita Thököly szerepéről. Egyesek Thököly és kérészállamának szlovák jellegét hangsúlyozták, felkeléséről, szerepéről elismerően nyilatkoztak, mások pedig a legélesebb hangú kritikával illették vérengzései és feltétel nélküli oszmánbarátsága miatt. Egyébként, ha Thököly egész életútját tekintjük, valóban nincs benne egyetlen olyan mozzanat sem, ami ténylegesen indokolná, hogy köztetek legyenek róla elnevezve bárhol a Kárpát-medencében, vagy szobrok álljanak tiszteletére. Egyedül a mai Törökország területén lenne ez magyarázható. A másik példaként álljon itt Milan Krajniak, szlovák szociális és munkaügyi miniszter egy 2021-es őszi írása, amellyel az volt a célja, hogy a szlovákoknak a Magyar Királyságban betöltött (állam)alkotó szerepére hívja fel a figyelmet. Számos meghökkentő, ugyanakkor üdvözlendő kijelentést is tett, ilyen például, hogy a szlovákok csak kitalálták az ezeréves magyar elnyomást a 19. századi nemzetfejlődés során, vagy hogy a csehek esetében is csak egy fikció a négyszáz éves Habsburg-elnyomás. Ha mindkét állítást igaznak fogadjuk el, akkor viszont a magyarokat sem nyomta el Bécs. De ha nem volt elnyomás, akkor az úgynevezett szabadságharcok története és értékelése is megváltoztatandó. Ezzel szemben, ha a Habsburg udvarra egy folyamatos elnyomó, idegen hódítóként tekintünk, akkor a szlovák és a horvát szomszédaink is joggal mondhatják a saját romantikus nemzeti narratívájukból kiindulva, hogy a magyar elit meg őket nyomta el. De ez képtelenség. Fontos leszögezni, a Kárpát-medencében az elmúlt ötszáz évben három elnyomó

hatalmi tömb volt, az oszmán, a német nemzeti-szocialista és a szovjet. A magyar nemesség és a Habsburg-udvar közötti ellentét a nemzeti árnyalatok ellenére sokkal inkább a francia és az angol király és a francia, valamint az angol nemesség ellentétével állítható párhuzamba. Semmiképpen sem nemzeti, hanem sokkal inkább politikai, társadalmi, gazdasági átalakulásokkal együtt járó hatalmi huzavonáról beszélhetünk, amelyek akkor is lezajlottak volna, ha nincs török, és Budán VII. Jagelló Lajos uralkodik a 18. században.

– *Ismerős a toposz, a szállóige: „Két pogány közt egy hazáért.”*

– Ez a szállóige eredeti jelentése szerint katolikus- és muszlimellenes. Számomra ez a mondás nem igazol semmiféle királyi hatalom elleni felkelést. A protestáns németek ebben a felfogásban nem pogányok, az ő jelenlétükkel semmi gond nem volt az úgynevezett nemzeti mozgalmakban. Talán már kiderült, hogy szeretek a korabeli forrásokból kiindulni, hadd idézzek itt két rövid részletet Wesselényi István naplóbejegyzéséből, amelyek Rákóczi-szabadságharcának ellentmondásos részleteire is rávilágítanak. Az idézetek korabeli magyar nyelvezetét az érthetőség kedvéért mai szóhasznált szerint korszerűsítettem:

„Továbbá azt is mondta, hogy hat német kuruc szökött be (a császári kézen levő Nagyszebenbe), azok arról tájékoztatták, hogy Forgách (Forgách Simon tábornagy, Rákóczi erdélyi hadainak főparancsnoka) azt mondja, hogy a német kurucokat azért tartja, hogy ha az erdélyiek valami hamisságban járnak, azokkal összelöveti őket” (1705. június 2.).

„A minap hoztak be egy felföldi közkurucot, tót legényt, akit midőn felvittek volna kihallgatásra a generálishoz (Jean-Louis Rabutin, császári tábornok), kérdezte, miért állott azok közé a rút emberek közé. Mire felelte, hogy ő is méltó volt arra, hogy a szabadságáért fegyvert fogjon. Azt is mondják, hogy kérdezte tőle, hogy miben lesz Erdélynek és Magyarországnak állapota. Mire mondta, hogy Magyarország nem alávetettségben, hanem szabadságban lesz, Erdély pedig fejedelem alatt. Mondják, hogy azt mondta a generális neki, hogy felnyársaltatja. Mire azt mondta, hogy örömet szenved magának a nemzetéért és hazájáért, egyébiránt odakint kettőt nyársalnak fel helyett” (1705. szeptember 30.).

– *Nagyszeben és az Erdélyi Fejedelemség egyik meghatározó időszakát említette. Akkor tekintsünk át még egy vonatkozási pontot ezúttal az erdélyi magyar történelemből. János Zsigmond fejedelem uralkodása idején, 1668 januárjában a Tordán tartott erdélyi országgyűlés az alábbi törvényt hozta: „Urunk ő felsége, miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképen mostan ez jelen való gyűlésibe azont erősíti, tudniillik hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszeritse az ű lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért pedig senki [...] az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől. [...] és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való*

privátálással fenyegetessön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból leszön, mely hallás istennek igéje által vagyon."

Tehát, 455 évvel ezelőtt Tordán négy vallás – a katolikus, evangélikus, református és unitárius – szabadságát és egyenjogúságát mondták ki elsőnek a világon. Benda Kálmán után szabadon: államvallás nincs, az uralkodói hatalom fölötté áll ugyan az egyházinak, de nincs joga közöttük különbséget tenni. Nem érvényesül a területi elv sem: bármely városban vagy faluban több felekezet élhet együtt, a földesúr nem avatkozhat be jobbágysai vallási hovatartozásába, a törvény szerint mindenki maga döntheti el, melyik vallást követi. Tilos a más felekezetűeket szidalmazni, papjaikat gyalázní, ellenük erőszakos cselekedetet elkövetni. Egy olyan korszakban, amelyben tőlünk nyugatra a vallás nevében az országok háborút viselnek egymás ellen – Erdély a felekezeti béke földje. Érvelését követve azonban mégis támadt bennem némi kétely: nem túl szép így? Ez esetben is a részletekben rejlik az ördög?

– Gyakran történik, hogy saját korunk problémáit, fogalmi kereteit vetítjük vissza a múlt vizsgálatához, illetve már a kérdésfeltevés félreecsúszik, mert nem a régmúltból, hanem a jelen valóságának benyomásaiból indul ki. Ilyenkor valamely időszerű ügyre keresünk igazoló történeti eseményt, ténynek vélt magyarázatot úgy, hogy a saját történeti környezetéből kiragadjuk azt. Sajnos, ez esetben is erről van szó. Az 1568-as tordai vallásügyi cikkelynek létezik egy egymással homlokegyenest ellenkező protestáns és katolikus értelmezése, többféle tudományos megközelítése, valamint egy 2018-as magyar országgyűlés által hozott törvény, amely az egyik értelmezés kizárólagos igazságát rögzíti. Még a látszatát is kerülni szeretném, hogy törvényt sértek, ezért az alábbiakban elmondottak egy párhuzamos univerzum messi-messzi galaxisában történekről szólnak. A jeles szegedi irodalomtörténész, a korszak és a szakterület kiváló ismerője, Balázs Mihály vizsgálta néhány éve tágabb távlatból az említett vallásügyi törvényt, és az ő ösztönző meglátásai hatására értékeltem át magamban a gondolkodásomat az erdélyi felekezeti helyzetről. Egyébként különösebb szakismeret nélkül ellenőrizhetjük az alábbiakat, hiszen az összes fejedelem-ségkori erdélyi országgyűlési törvény megtalálható az interneten az Erdélyi Országgyűlési Emlékek sorozatban. Ha bárki végigböngészi e forráskiadást, megállapíthatja, hogy például 1568-at megelőzően az 1566-os tordai törvények szerint az összes katolikus papot kitiltották Erdélyből, vagy hogy a *recepta religio* (bevett felekezet) kifejezés először az 1588-as medgyesi országgyűlés hetedik cikkelyében jelent meg, ám ekkor a katolikus egyházat a törvény már kifejezetten nem a bevett felekezetek közé sorolta. A négy bevett vallás törvényi elismerése először a katolikus Báthory Zsigmond fejedelemsége alatt, az 1595-ös gyulafehérvári országgyűlésen történt meg, de a későbbiek folyamán a 17. századi református erdélyi fejedelmek a nem éppen jó emlékezetű Báthory Zsigmond e törvényét általában nem tartották be, és a katolikusok csak rendkívül minimális jogokkal rendelkeztek, ténylegesen elnyomásban volt részük. Mai fogalmainkat számon kérni évszázadokkal ezelőtti történekek esetében tehát tévútra visz. A kora újkor folyamán, egészen a 18. századig, a felvilágosodásig, nincs

Európában olyan állam, ahol a világi és a vallási vezetők részéről modern értelemben vett vallási tolerancia vagy vallásszabadság igénye felmerülne úgy, mint kívánatos, megvalósítandó állapot. Ez Erdélyében sem volt másként. Már csak azért sem lehet joggal az 1568-as törvénynek ilyen értelmezést adni, mert még sem a református, sem az unitárius felekezet egyházszerzetileg nem alakult ki, nem létezett, nem különült el egyértelműen sem szerzetileg, sem hittételek tekintetében az evangélikustól. Ez egy hosszabb, több évtizedes folyamat volt, amelynek során például az 1570. évi medgyesi országgyűlés már az újonnan támadt eretnokségek tiltásáról szólt. János Zsigmond politikájának a célja tehát nem egy sokfelekezetű ország megteremtése volt, hanem egy egységes protestáns egyház megteremtésén fáradozva kereste, hogy melyik irányzatban találja meg az igaz hitet. A nevezetes 1568-as tordai törvény kizárólag az evangélium protestáns módon való hirdetésének szabadságát biztosította, amíg létre nem jött a három protestáns egyházszerzet. Ehhez hasonló ideiglenesen működő szabályozások Németalföldtől kezdve Lengyelországig bezárólag máshol is érvényben voltak a korszakban egészen addig, amíg az adott területen a képlékeny felekezeti helyzetből egyik vagy másik egyház nem került ki diadalmasan. A fejedelemség korának erdélyi egyházügyi törvényei tehát eleinte a protestáns egység megteremtésének szándékával, majd később a kialakult, a hitújítók számára kedvező pillanatnyi erőegyensúly fenntartásának céljából születtek, illetve az újabb konfessziók (például anabaptisták) terjedésének igyekeztek gátat szabni. Ténylegesen sem elvi alapú toleranciáról, sem általános, modern értelemben vett vallásszabadságról Erdély területén egészen a 18. századig nem beszélhetünk.

– Milyen érzés volt az egyetemi évek után kollegája lenni a volt tanárainak a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen? És milyen személyes hozadéka van, hogy a kolozsvári egyetemen is tanít?

– Hálásan gondolok vissza egyetemi éveimre, kiemelkedően jó tanáraink voltak történelem és latin szakon egyaránt. Így vagy úgy, de mindnyájuktól rengeteget tanultam, épültem, köszönettel tartozom nekik. Abban a szerencsés helyzetben volt a mi nemzedékünk, hogy még osztatlan képzésben szerezhettünk egyszerre teljes értékű bölcsész és tanárszakos végzettséget, a krediteket nem számolgatva, a kötelező tanegységeken túlmenően is teljesen szabadon bármennyit tanulhattunk. A mai fiatalok sokkal nehezebb helyzetben vannak, különösen a tanárképzés az, amely azóta a szakos szakmaiságtól nagymértékben eltávolodott, és a jelen állapotában alkalmatlan arra, hogy a szakos ismereteket tekintve felkészült pedagógusokat bocsásson ki a közoktatásba.

Megtisztelő és felemelő érzés, hogy esélyt kaptam a tanításra, illetve saját tanári karakterem kibontakoztatására. Nagyon szerencsés helyzetben voltam, hogy 2002-ben az akkori felvételi létszámok megengedték, hogy a még újnak tekinthető Pázmány Péter Katolikus Egyetem saját, végzett hallgatóival töltsön be álláshelyeket. Ma már, bármelyik magyarországi egyetem bölcsészkarát tekintjük, egy ilyen kezdő egyetemi tanársegédi állásra rendkívül szűkre szabottak

a lehetőségek. A tanulási folyamat nem ért véget, nemcsak azért, mert egy jó tanár is holtig tanul, hanem mert a kollegáim mellett a hallgatóimtól is rengeteget tanulok: emberséget, odafigyelést, nyitottságot, gondolkodást, együttérzést, de szakmai téren is gyarapítanak. A történelmi megismerés, értékelés sajátossága, hogy folyton változik, a diákok pedig gyakran tudnak meglepni új szemponttal, megközelítéssel vagy friss ismerettel.

Kolozsvárra a CEEPUS- és az ERASMUS-ösztöndíjak támogatásával jutottam el. Az első benyomásaimat a városról még a rossz emlékű Funar-időszakból szereztem az egyetemi hallgatói éveim alatt, ezért tartózkodva vállaltam az első ottani oktatói szereplést. Kimondottan jó benyomások értek viszont, egy dinamikusan fejlődő, minden ellentmondásossága ellenére korszerű városba tértem vissza, ahol a Babeş-Bolyai egyetemen a román állam által finanszírozott magyar nyelvű bölcsész, azon belül történészképzés is folyhat, ami a kilencvenes évekhez képest óriási eredmény. Vendéglátóimmal jó személyes kapcsolat alakult ki, ezért is, ha csak tehetem, évente pályázom vendégoktatói mobilitásra.

– Mik a további tervei, és milyen hiányosságokkal szembesül a kora újkori magyar történelmi kutatásában?

– Az eddigi kutatási irányaimat szeretném folytatni, hiszen számos feltáratlan forrás vár értelmezésre, illetve továbbiak újragondolásra.

A kora újkori magyar történelmi kutatás jelenleg reneszánszát éli. Akadémiai kutatócsoportokban vagy akár különböző hazai egyetemeken kiváló, nemzetközileg is elismert, termékeny történészek foglalkoznak vele. Az utóbbi években a kora újkori magyar történelmet világnyelven tárgyaló, mérföldkőnek számító kiadványok is egyre másra jelennek meg. A kutatást és a tudományos közéletet illetően nem érzek tehát igazán vészes hiányosságot. Gond van viszont az új eredmények közismertté és elfogadottá tételével. Másrészt a közoktatásban és a felsőoktatásban zajló kedvezőtlen folyamatok a kutatói utánpótlást veszélyeztetik. A hagyományos bölcsészképzés iránt egyre csökkenő az érdeklődés. Ráadásul megalapozott latin és német nyelvtudás nélkül a Magyar Királyság és környezete kora újkori történetét értő módon tanulmányozni lehetetlen, ám e két nyelvet egyre kevesebben tanulják a diákok közül.

S. Király Béla

„Minden mi világos... Minden mi sötét”

Életbizalom s bizonyosságvesztés Petőfi Sándor költészetében és a recepció tükrében

1.

A Homérot és Ossziánt megidéző Petőfi 1847 nyarán született versében „a csendes örömnök örök mosolyát” az „örök ködű földdel” s „az alaktalan éjjel” állítja ellentétbe, majd a „világos”, „virágzó” mindenséget képviselő görög dalnokot s a „sötét” és „sivár” atmoszférát teremtő kelta bárdot egyaránt ujjongva ünnepli, dalteremtésre szólítja fel. Ne firtassuk, hogy az egyik oldalon egyértelmű stabilitást, a másikon távlatvesztést, elesettséget érzékelő beállítás valóban kimeríti-e Homérosz és Osszián karakterét, inkább figyeljünk fel arra, hogy a magyar költő a két ellentétes attitűdöt egyaránt maradéktalan elfogadással övezi.

Az életbizalom és válságérzékelés Petőfi Sándor-i elfogadásában voltaképpen nincsen semmi különös. De vajon az életművet vizsgáló irodalomtörténészek is ezzel a nyitottsággal veszik számba és teszik mérlegre a harmonikus és a kríziskifejező attitűdök hogyanját-mikéntjét; a költő épségösztönét s távlatvesztő, sötét tónusait arányos mértéktudattal tartják számon, és az „apollói” s „dionüszoszi” világlátásnak egyaránt megadják az értékteremtő esélyt?

A kérdés természetesen költői. Az elemzők voksukat többnyire nem a méltányos nyitottság mellett teszik le. Egyszer a kiengesztelési norma jegyében negligálják, háttérbe szorítják, csekély értékűnek láttatják a Petőfi Sándor-i költészet sötétebb oldalait, máskor éppen fordítva járnak el, s a harmonikus vonások tendenciózus inszINUÁLÁSÁVAL élnek; ismét máskor pedig az egész poézist a válságkifejezés, disszemináció, instabilitás fogalomköreibe igyekeznek át helyezni. Mindeme buzgólkodások természetesen a különböző koreszméktől nyernek inspirációt. Az életbizalmat, kiengesztelést, stabil moralitást igénylő eszményítő akarat, a nyugtalan, individuális, szubverzív energiákkal telített századelő, a voluntarista optimizmust követelő kommunista hitrendszer és a kétely hermeneutikáját kulturális fenoménné avató ezredforduló más-más

természetű egyoldalúságot javallanak az elemzőnek. „Petőfi azon költeményei, melyekben pesszimizmusa nyilatkozik, nem nagybecsűek” – jelentette ki sommásan Gyulai Pál, s a *Felhők* ciklus verseiről azt tartotta, hogy „gyermekies támadások az élet és emberiség ellen”.¹ *Arany János sebzett lelkű, érdekes, bonyolult, mély alkotó, a jó barát, a fiatalabb költőtárs viszont egészséges, szimpla és nyárspolgári* – diszkreditálta a harmonikusság attitűdjeit a Nyugat extremitásának, diszharmonikus komplexitásának elkötelezett Babits Mihály. A költő épségösztönéről, stabil konkrétságáról, realizmusáról szőtt legendákat szélnek ereszthetjük; *Petőfi Sándor a romantikus, szubjektív önkény jegyében dolgozik, a lehetséges reakciók polarizálása felé mutat, és a szembeállító feszítettség poétikáját képviseli* – helyezte át az alkotót a posztmodernista kételyfilozófiához kapcsolódó Margócsy István a heterogenitás, elkülönülés kódrendszerébe 1999-ben.

2.

Az elemzői anomáliákat a későbbiekben részletesebben is bemutatjuk, de, az egyoldalú, voluntarista helyzetértékelések meghaladására törekedve, egyelőre magukhoz a Petőfi-költeményekhez szükséges fordulunk: a kétféle attitűdhöz tartozó verscsoportokat kell számba vennünk, az életműben és a tágabb költői környezetben elhelyeznünk, sajátjait, értéklehetőségeiket, értékmegvalósulásait felvázolnunk. Szóljunk először az épségösztön inspirálta attitűdről! Az életbizalomtól áthatott költemények részaránya az életműben köztudottan nagyon jelentős. A derű, a kiengesztelő, megengedő emberség, megbékítő humor, bizonyosságtudat, szelferő-prezentáció sok-sok jelentős vers tónusát határozza meg. A *Befordultam a konyhára...*, a *Falu végén kurta kocsmá*, a *Szeget szeggel*, a *Füstbe ment terv*, az *István öcsémhez*, *Az alföld*, *A helység kalapácsa* írója harmonikus, apollói művész, a szokásosan túlérzékeny, szívesen panaszkodó, neurotikus, mániákus depressziós költők között kivételesen egészséges alkat. Az életben rendezett, énazonos személyiséggel vesz részt, a létküzdelmeket önerejében bízva megnyerhetőnek látja, és környezetvilágát az otthonosság attribútumaival ruházza fel. A mindennapiság számára nem ellenséges, idegen világ, hanem identitásteremtő, harmonikus érzések bázisa; az alföld lehangoló makrokörnyezetét, a kocsmát környező csalánerdőt, a törpe nyárfaerdőt, a magányos, dőlt kéményű csárdát² az enyhítő, eufemizáló humor és a költői kifejezőmód erejével harmonizálja, emeli föl. A személyiség szeretetelvű elköteleződései: a baráti együttlét örömei, az anyai szeretet, az apát érintő kapcsolati próbálkozások, a színészek közösségéhez tartozás a lelki kielégülés forrásai nála. A pszichés konfliktusokon rendre úrrá tud lenni, a költői és a polgári élet, a szenvedélyes szerelem és a mindennapiság ellentmondásait nem növeszti

1 *Petőfi költészete Dr Gyulai Pál előadásai után*. Kiadta Lehr Andor, Budapest, 1900, 77.

2 *A helység kalapácsa*, *Az alföld*.

gyötrő antagonizmussá. A Petőfi-versekben még a pipázás is harmóniateremtő, boldogító aktusként tűnik fel, az ebéd utáni szundikálásra alkalmas puha pamlag a gyönyör non plus ultrája, s a rugalmas, egészséges pszichikumot a kudarcokon természetes humor, játékos, vigasztaló önironia segíti át. (E humor üde fényel csillog a bordalokban, életképekben, zsánerrajzokban, önbemutató portrékban, számos ponton a *János vitéz*t is átjárja, és *A helység kalapácsa* fergeteges paródiájában, nyelvteremtő, fantáziájában, profanizáló leleményeiben tetőzik.)

Petőfi épségösztone, harmóniateremtő készsége kivételes, unikális jelenségnek tűnik. És nem csupán a magyar költészet kontextusában. Gondoljunk csak a nyugtalan 19. század sokféle válságkifejező költői gesztusára, a német, angol, francia romantikára (Coleridge-ra, Poe-ra, Novalisra, Hoffmannra, Kleistre, Musset-re) s a Lautréamont, Baudelaire, Rimbaud, Mallarmé képviselte további fordulatra, nem beszélve a 20. század radikális krízistudatáról és annak poétikai következményeiről: a költői személyesség visszavonásáról, a világos kontúrok elmosásáról, a jelentésegységek sokoldalú, tudatos szétzilálásáról. A költő erős szelférzése, lelki biztonsága, önbizalma, erőtudata, az embervilágba való beágyazottsága, a „mindennapok érzésvilágának” belakása és a világ dolgaihoz kapcsolódó „természetes realizmus” éles ellentétben állnak azokkal a trendekkel, amelyek a szorongást, zavart, a kaotikus, disszeminációs pszichikus állapotot tüntetik fel az elszigetelt individuum evidens létmódjaként.

A dalok, zsánerképek, családi versek, harmonikus természetfestések, főlényes humorú reflexiók Petőfi egész életművén végighúzódnak, de az oeuvre már 1846-tól új verscsoporttal bővül. A rendkívül aktív, energikus, cselekvési tereket kereső költő a kisebb emberi közösségek mellett a nemzeti nagycsoport iránti elköteleződést is mindinkább magáévá teszi, és a haladás emberiségérdékű gondjait ugyancsak vállalja. A reformhazafisággal telített politikai költemények a társadalmi feladatokat veszik számba, megoldásukat sürgetik, s mindközben a nemzeti sajtóságokat firtatják, a negatív, visszahúzó rögzüléseket, karakternvonásokat ostorozzák. A „haza és haladás” jelszava azonban nem érvényesülhet az emberiségérdékű emancipáció nélkül. Petőfi Sándor a felvilágosodás, a francia forradalomból származó romantikus remények és a hegeli történetfilozófia optimizmusát magáévá téve rendszeresen alkot látomásos víziókat a világszabadságról, az igazságos társadalmat véglegesen megteremtő nagy változásról, kataklizmáról.

E verscsoport az épségösztonból származó inspirációkkal egyáltalán nem ellenkezik, hiszen a nagy célok jegyében megkötött szövetség, közösségi bevonódás a személyiség bizonyosságtudatát erősíti és a szelférzéseket egyetemésíti. A költői játéktér kitágul, s az „egyetemes részvéttől”, a világátalakítás vágyától áthatott alkotó mindazon emberi kísérleteket vállalja, amelyeket a posztmodern gondolkodás szívesen aposztrofál „Grand recitként” („Nagy elbeszélésként”), chiliasztikus, alkalmatlan történelmi mítoszként, múltbeli próbálkozásként. Az 1847-es összefoglaló érvényű versben a Victor Hugó-i, Eötvös József-i próféta-

költő szerepét vállaló alkotó a *jólét, jogegyenlőség* és *kulturális öntudatosodás* céljait kijelölve éppen a legmerészebb „Nagy elbeszélések” mellett tesz hitet. „Ha majd a bőség kosarából / Mindenki egyaránt vehet, / Ha majd a jognak asztalánál / Mind egyaránt foglal helyet, / Ha majd a szellem napvilága / Ragyog minden ház ablakán: / Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk, / Mert itt van már a Kánaán!” – utal a hármassal párhuzammal, ismétlésvariációval és a kiválóan megválasztott, egyszerű, pontos, metaforákkal az újkori progresszió legnagyobb, legegységesebb céljaira, minden demokratikus érzelmű értelmiségi, írástudó, közszereplő vágyálmára: a jólét, a jogegyenlőség és a kulturális műveltség általánossá tételére.

Petőfi politikai verseiben, mint említettem, az általános emberiség távlat mellett a honpolgári citoyen tudat is nagy szerepet kap. A költőt a magyar nemzet karaktere, sorsa, jelene, jövője mind teljesebben, mind erőteljesebben foglalkoztatja. A művek az erős kritikai hangot sem nélkülözik, de az anomáliák orvoslására, a „százados mulasztások” pótlására, a progresszió végigvitelére, a magyarság „rég nagy hírének” visszaállítására a szerző komoly lehetőséget lát. A nemzet sorsával, szituációjával, karakterével kapcsolatos meditációk szórványosan már 1845-ben is felbukkantak,³ s az ezt követő években a nemzeti nagycsoporttal való összeforrás mindennél fontosabb költői evidenciává vált. „Ha nem születtem volna is magyarnak, / E néphez állanék ezennel én, / Mert elhagyott, mert a legelhagyottabb / Minden népek közt a föld kerekén” – írja 1848-ban *Élet vagy halál!* című versében, és a nemzeti szabadságeszmébe vetett bizakodását több költeménye tanúságtétele szerint még 1849 márciusában is megőrzi. „Mi ne győznénk? Hisz Bem a vezérünk, / A szabadság régi bajnoka! / Bosszuálló fénnel jár előttünk / Osztrolenka véres csillaga”, „Bizony mondom, hogy győz most a magyar, / Habár ég s föld ellenkezőt akar!”⁴

3.

A „világos” kontúrok, az apollói harmóniateremtés attitűdjé mellett Petőfi versei a „sötétség és sivárság” világával is ismerősek. Érdeemes megidéznünk, hogyan nyilatkozott a műveiben fellelhető nyugtalanságról az *Összes költeményekhez*

3 *A magyar nemzet, Magyarország, A hazáról.*

4 *Az erdélyi hadsereg, Bizony mondom, hogy győz most a magyar.*

A költő történelmi optimizmusához garanciaként ismeretesen a történelmet előre vivő világ-szellem és az ítélkező, igazságos Isten szolgált. „Itt a próba, az utósó / Nagy próba: / Jön az orosz, jön az orosz, / Itt is van már valóba. / Eljött tehát az utósó / Itélet, / De én attól sem magamért / Sem hazámért nem félek. // Miért félnék az itélet / Napjátul? / Félnének ők, kik viselik / Magokat oly galádul, / Kik rátörtek az ártatlan / Magyarra, / Most veri meg az úristen / Mindenható haragja!” – fordul bizakodón e magasabb entitáshoz még akkor is, amikor a cári beavatkozás reménytelen helyzetbe hozta a magyar szabadságharcot. (*Föld a szent háborúra!*)

írott előszavában maga a költő. „Végre, hogy bennem szaggatottság van, az, fájdalom, való; de nem csoda. Nekem nem adta Isten a sorsot, hogy kellemes ligetben csalogánydal, lombusogás és patakcsörgés közé vegyítsem énekemet a csendes boldogság- vagy csendes fájdalomról. Az én életem csatatéren folyt, a szenvedések és szenvedélyek csatatéren [...] Aztán e szaggatottság nem is egészen az én hibám, hanem a századé. Minden nemzet, minden család, sőt minden ember meghasonlott önmagával. Az emberiség a középkor óta nagyot nőtt, s még mindig a középkori öltözet van rajta [...] Ilyen e század, s lehetek-e én másforma? Én, századom hú gyermeke!” – utal annak a századnak az ellentmondásosságára, amely eredendően organikusnak, rendteremtőnek készült, s végül minden addigi korérzülethez képest egyetemesebb nyugtalanságot, kételyt, távlat- és egyensúlyhiányt teremtett.⁵

A prózai nyilatkozat igazságát a Petőfi-versek is alátámasztják. És itt nem a szokásos elégikus költői panaszokra, a sors mostohaságát panaszló, halálvágygial kacérkodó korai költeményekre s a *Cipruslombok...-ra* gondolok. Az oeuvreben bőségesen találunk olyan műveket, amelyek egzisztenciális célvesztésekre, erőteljes metafizikai, társadalmi hiedelemzavarokra utalnak, az emberiség számára fontos, kiengesztelő metafizikai entitásokat kérdőjeleznek meg, a magyar nemzet lehetőségeit s a történelmi sorsot nem a reménykedő esély, hanem a kétségbeejtő értelmetlenség jegyében aposztrofálják, és olykor, a Gestalt-elvű, „fegyelmezett” versépítést szétzilálva, a groteszk, démoni látomás szférájához közelítenek.

A költő mindhárom féle válságkifejezésre szolgáltat példát. A *helység kalapácsa* harmadik énekében mindjárt egy különös „metafizikai” célzatú kiszólással találkozunk. A Fejenagy súlyos csapásai alatt szepegő kántor szorongatottságában azzal védekezik, hogy szerelme titkát eredendően elvitte volna magával a sírba, „A más életbe, ahol tán / Nincsen is élet –”. Az olvasói figyelem a komikus eposz közegében alighanem természetesen siklik át a megjegyzés fölött, holott Erzsók udvarlója a szilárd túlvilági hit kétely alá helyezésével nagyon is szubverzív gesztust tett: a keresztény vallás egyik legfontosabb alappilléret érintette.

Az 1845 ősze és 1846 tavasza határolta idő, a *Felhők* korszaka ismeretesen az „egységes forma széttörésének” periódusa Petőfi költészetében. A néhány hónapos intervallumhoz a válságérzet, távlatvesztés, spleen fogalomköreit köthetjük. A dalokat, zsánerképeket felváltó „költeményké”⁶ (gnómák, szentenciák, epigrammák, exemplumok, romantikus töredékek)⁷ az élet értéktelenségét, mulandóságát emelik ki, az idő kérlelhetetlen hatalmára utalnak, az emberiség mostoha sorsát ecsetelik, a boldogságkereső buzgalom hiábavalóságát bizony-

5 *Petőfi Sándor összes művei. Prózai és drámai írások, levelek* (s. a. r. Pándi Pál). Budapest, 1955, Szépirodalmi Könyvkiadó, 501–502.

6 A címkét a *Felhők*re Gyulai Pál alkalmazta egyetemi előadásában.

7 Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Budapest, 2022, Osiris Kiadó, 212.

gatják, a földlakók tökéletlenségét, gonoszágát hangsúlyozzák, s a társadalmi igazságtalanságot jobbra megváltoztathatatlanak, örökkévalónak láttatják.⁸ A ciklus versei közt is találunk néhány olyan célzást, amelyek a keresztény hitvilág alapjait dekonstruálják. „Az ember ugyan hova lesz?... / Sokrates, / Ki a mérget megitta, / S hóhéra, ki a mérget neki adta, / Egy helyre mentek mind a ketten? / Oh lehetetlen! / És hátha... hátha... / Mért nem láthatni a másvilágba!” – érvényesít a költő hamleti kételyt a túlvilággal s a túlvilági renddel kapcsolatban *Az ember ugyan hova lesz?...* című darabjában. „Nem súlyed az emberiség! / Ilyen gonosz vala rég, / Ilyen gonosz már kezdet óta... / Hisz különben nem kellett vóna / Százféle mesét, / Eget, isteneket, / Pokolt és ördögöket / Gondolni ki, hogy zaboláztassék” – közelít egy pillanatra a *Nem súlyed az emberiség...* kezdetű műben ahhoz a 20–21. századi funkcionális radikalizmushoz, amely az „emberi meséket”, a végső jutalmazásról és büntetésről szóló, nagy, közösségi, vallási hiedelmeket szociológiai – hatalmi, uralomtechnikai – perspektívában gondolja el.

Petőfi a túlvilági léttel kapcsolatos kételyét néhány 1847-es költemény is megjeleníti. *A csillagos ég* című versben a merengő, meditáló költő a csillagokon túlszálló lelkét kérdezi, mit látott, „van-e ott is élet?”; a *Szép napkeletnek...* második strófájában pedig arról vall, hogy „A hit virága / A sírontúli életnek hite” korábban hiányzott a lelkéből. A *Bölcselkedés és bölcsességben* a szépségszkepszis kitéjesedik, egyetemessé táguul: Petőfi a legnagyobb emberi kérdéseket teszi fel, és semmiféle válaszra nem lát lehetőséget. „»Teremtve van-e a világ, / Vagy örök idők óta áll? / S fog-e örökké állani, / Vagy egykor semmiségbe száll? // Megírta évmiljók előtt / A sors, mi fog történni majd? / Vagy a történet gálya, mit / A véletlen fuvalma hajt? // Egy-e a lélek és a test? / Honnan jövénk, hová megyünk? / Elalszik-e a sírba, vagy / Új lángra lobban életünk?»“

A *Felhők* ciklusban a diszharmonikus fordulatot a poétikai alakítás terén is tetten érhetjük. A szabályos, Gestalt-elvű versépítés megbomlik; az aszimmetrikus építkezési mód, a változó sorhosszúság s rímelés, az átkötéses kapcsolások és a kivételesen rövid, néhány soros forma a bizonytalanság, az ideges szépségszkepszis kifejezői. Petőfi „kerülni látszik a sima, tetsző ritmust, a megkezdettből szívesen kizökken, a felébredt ritmusösztönt új fordulatokkal, új, néha távoli rímkapcsolatokkal lepi meg s nyugtalanítja.”, „A sorok tördelése nem mindig felel meg szükségképp valami belső ritmusnak. Igen sokszor csak szeszélyes külső csipkázat, bár éppen a prózai természetességet, vagyis a szeszély szabad kereketlenségét kívánja jelezni.”, „megbomlanak a dal belső, természetes arányai”, „A kép szó szerint vételével nemegyszer groteszk hatású játékot űz”, „A *Felhők* [...] szerkezeti elve az epigrammáké; kidolgozott tételekkel, hirtelen rácsapással,

8 „a *Felhők* a kérdések ciklusa. A feltett kérdések száma [...] csaknem megegyezik a versekével; húsz olyan költemény akad, mely költői, megválaszolatlan és megválaszolhatatlan kérdéssel zárul, sőt hat olyan darabot is találunk, amelyek csak kérdésből állnak [...]” – állapítja meg Kerényi Ferenc. I. m. 217.

tervszerű előkészítéssel, hatást kereső éllel dolgozik” – jellemzi a ciklus poétikáját összefoglalóan Horváth János.⁹

A *Felhők*-ciklus környezetvilágáról szólva, a nagy irodalomtörténész som-mázatát kibővítve arról a tendenciáról is szólnunk kell, amelynek során a plasztikus, „realisztikus” versépítés, ritmusképzés, metaforahasználat a lehető leg-radikálisabb változáson megy keresztül, s a költemény a groteszk látomásosság szférájába érkezik meg. Az *őrült* című Petőfi-vers feltűnően modern, a 20. század poétikai attitűdjeihez is kapcsolható karaktervonásokat mutat. A költő a műben a metrum-, időmérték-reminiscenciákat félrelöki, s a magyar szabadvers illusztratív változatát megteremtve a gondolatalakzatokat avatja a versképző energiák forrásává. A zaklatott, morbid képzeletvilágú költemény nemcsak a logikus, következetes érzelemalakítási rendet, de az imitációs, hasonlósági valóságkapcsolatra alapított metaforika elvét is feladja, úgyhogy végül az avantgárd bizarr asszociációs elvét előlegezi meg. „És hol temettek el? Afrikában. / Az volt szerencsém, / Mert egy hiéna kiása síromból. / Ez az állat volt egyetlen jóltevőm. / Ezt is megcsaltam. / Ó combom akarta megenni; / Én szívemet adtam oda, / S ez oly keserű volt, hogy megdöglött tőle. / Hahaha! [...] Oh, ég, oh ég, te vén kiszolgált katona, / Érdempénz melleden a nap, / S ruhád, rongyos ruhád a felhő. / Hm, így eresztik el a vén katonát, / A hosszú szolgálat jutalma / Egy érdempénz és rongyos öltözet. / Hahaha! / S tudjátok-e, mit tesz az emberi nyelven, / Midőn a fűrj azt mondja: pitypalatty? / Az azt teszi, hogy kerüld az asszonyt!”

A Petőfi Sándor-i átfogó, erőteljes kételykifejezés további példáit keresve meg kell emlékeznünk a *Világosságot!* című alkotásról is. A rímtelen, változó szótag-számú és ritmikájú sorokból megépülő versben az emberiség történelmi, társadalmi esélyeivel kapcsolatos szorongások rendkívüli erővel törnek felszínre. Petőfit ezúttal nem a reményteljes fejlődéshit vezérli: attól retteg, hogy a világ emelkedésének reménye téveszmének bizonyulhat, s az értelmetlen körforgásra ítélt ember cél és feladat nélkül maradván az ürességbe hullik. „Nyomorú ész, / Ki fénynek hirdeted magad, / Vezess, ha fény vagy, / Vezess csak egy lépésnyire! / Nem kérlek én, hogy átvilágíts / A másvilágnak fátyolán, / A szemfedőn. / Nem kérdem én, hogy mi leszek? / Csak azt mondd meg, hogy mi vagyok / S miért vagyok?... [...] Föl és alá, föl és alá... / Irtóztató, irtóztató! / Kit még meg nem szállott e gondolat, / Nem fázott az soha, / Nem tudja még: mi a hideg? / E gondolathoz képest / Meleg napsugár a kigyó, / Mely keblünkön jégcsap gyanánt / Vérfagylyalón végigcsuszik, / Aztán nyakunkra tekerőzik, / S torkunkba fojtja a lélekzetet – – –” – fejezi ki mélységes kétségbeesését a költő az 1847 márciusában született műben.

Befurakodik az erős válságérzés a nemzeti problematikát felölelő Petőfi-versek egyikébe-másikába is. Az „érted haragszom nem ellened” ostorozó elégedetlensége, a lendületes, szatirikus eltökéltség ezekben a versekben előbb-utóbb kifulladás. A fájdalmas keserűség eluralkodik, a közösség megújulásába,

9 Uo., 214, 215, 220, 215.

alkalmasságába, öntudatosodásába vetett remények, hitek elbizonytalanodnak, s végül megkérdőjeleződik a kollektivistikus elhivatottság programja is.¹⁰ „A pornak vagyunk lakói, / Az alacsony úti pornak, / Nincsen emberméltóságunk, / Mint a féreg, csúszunk-mászunk, / Mint a férget, eltipornak. // Jaj azoknak, jaj azoknak, / Kiket magyar anyák szültek, / S kik hazájok pusztulását, / Nemzetök végvonaglását / Nem nézhetik egykedvűleg!” – láttatja a szerző (a kiábrándító szatmári élmények nyomán 1846 őszén született) *Hazaértem...* című költeményében az elfajult magyar nemzet szituációját nem részleges, pillanatnyi, meghaladható állapotként, hanem kétségbeesésre, teljes reményvesztésre okot adó tényként.

(A magyarság lomha tehetetlenségét ugyanezen év decemberében egy másik vers, *A magyar nemzet* is szenvedélyesen ostromolja, és elkeseredettségében végletes – a küldetéstudatot roncsoló, megkérdőjelező – következtetésekre jut. „Ezer éve, hogy e nemzet / Itt magának hazát szerzett, / És ha jóne most halála, / A jövő mit találna, / Mi neki arról beszélne, / Hogy itt hajdan magyar éle? / S a világtörténet könyve? / Ott sem lennénk följegyezve! / És ha lennénk, jaj minékünk, / Ezt olvasnák csak felőlünk: / »Élt egy nép a Tisza táján, / Századokig lomhán, gyáván.« –”)

A tehetetlenséget ostromozó felháborodás az 1848 májusában született *Fekete-piros dal* című Petőfi-versben is fontos szólamként van jelen. A költő a közösség mulasztásait, rossz döntéseit itt is hangsúlyosan felemlíti, de a szerencsétlen végkimenetel ezúttal nem annyira a nemzeti vétkekből, sokkal inkább valamilyen sorsszerű determinációból, fátumos elrendeltségből következik. A magyarság esélyei a nyolcszor elismételt, egyetemes kiszolgáltatottságtudatot, reménytelenségérzést sugalló refrén tanúsága szerint visszavonhatatlanul reménytelenek, és a költő beletörődő rezignációval szólít fel a pusztulás elfogadására. („Kicsiny sziget vagyunk tenger közepében, / Erős vihar támad, / Mindenfelől jönnek és megostromolják / A habok hazámat. / Fessük zászlainkat fekete-pirosra, / Mert gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.”)

Az erőteljes, egzisztenciális válságtudat példáit számba véve Petőfi Sándor két verses epikai darabjára is utalnunk kell. Az 1846 tavaszán (a *Felhők* korszak lezárásaként) született *Salgó* a 14. század zűrzavarához visszanyúlva láttat kaotikus, amorális, féktelen világot. A műben a kíméletlen agresszivitásnak sem isteni, sem emberi akarat nem képes útját állni. Az emberi pszichikumból a moráltudatosság és az empatikus készségek teljességgel hiányoznak. A torzulás a női nemre is kiterjed: az erőszak áldozatává vált szépséges Perenna pszichikumát olyannyira megszállja az agresszív bosszúvágy, hogy végül már-már az őt elrabló, megbecstelenítő Kompolti Péterrel és fiaival kerül egy szintre. Az indokolatlan versvégi feloldásokat többnyire kerülő Petőfi az 1846-os költemény végére sem biggyeszt kiengesztelő zárlatot. „Igy állt sokáig Salgó zajtalan, / Csak a hollóknak káromgása szólt / Holttetemekkel megtelt udvarában; /

¹⁰ *Magyar vagyok (1847), Meddig alszol még hazám?, Van egy marok föld, Készülj, hazám!*

s alant a völgyben a népség futott / A szél elől, mely Salgóról jöve” – láttat gonosz, „megváltatlan” világot, szuggerálja az értelmetlenség, reménytelenség atmoszféráját műve zárásakor.

A *Salgó* fékezhetetlen, vad világát Shakespeare-rel szokás kapcsolatba hozni, de a művet – az ötös és hatodfeles jambusok újító használatát szem előtt tartva – akár Byron keleti poémáival és persze Arany János későbbi (ugyancsak rohanó jambusokra épített), „vadromantikus” *Katalin*jával is rokoníthatjuk. A rímtelen jambus a népvezéri forradalmári hivatás dilemmáival birkózó költeményben, *Az apostol*ban is jelentős szerepet kap. A szabadszállási követválasztás és a politikai kudarcok friss élményével birkózó költő hőségnek, Szilveszternek már gyermek- és ifjúkorában a folytonos szegénység, megfosztottság, méltatlanság, rosszakarat jut osztályrészül. Talált gyerekként Twist Olivérhez hasonló nyomorban (tolvajlára kényszerítve) él a városi „söpredéktársadalom”¹¹ körében, a gazdag úri fiú mellett folytonos fizikai agresszivitásban van része, választott közössége elárulja és elkergeti, kisgyermeké éhen hal, a poroszlók „kegyetlen, gúnyos röhögéssel” hurcolják rabságba; tízévi fogságot szenved el, kiszabadulva merényletet kísérel meg a király ellen, de a merénylet sikertelen marad, és a zsarnokok fejét veszik.

Az apostol a Petőfi Sándor-i szabadságvágy, zsarnokgyűlölet dokumentuma, és egyben a népképviselői, forradalmári szerep megrendülésének monumentális kifejezője. „Teljesen romantikus mű, hibáiban, erényeiben [...]” – mondja Horváth János.¹² Csakhogy a „hibák” elég számosak ahhoz, hogy az elbeszélő költeményt ne állítsuk az életmű tengelyébe. Az urbánus környezetrajz túlságosan is magán viseli a nyomorromantika színezetét, a szilveszteri szenvedéstörténet nagyjelenetei rendre melodramatikus színezetet nyernek, és a szerzőnek az „epikai hitel” megteremtésére: a történelemesemények logikus, motivált összekapcsolására s az emberi viselkedések, cselekedetek elégséges indoklására sem igen van gondja.

Az 1848-as elbeszélő költemény egységes átformáltság tekintetében, úgy tűnik, nem közelíti meg a két évvel korábban született (szerkezetében is egyneműbb, megoldottabb) epikus alkotást. A szenvedélyes, romantikus lendület azonban így is számos, értékes költői részletet eredményez. A 16. rész zsarnokság- és királyellenes átokfolyama monumentális erőben alighanem Petőfi minden korábbi indulatos, királyellenes versét felülmúlja, s az 5. fejezetben a néptelen, éji város és a szélvihar rajza William Shakespeare s Vörösmarty Mihály vízióteremtő ihletéhez mérhető látomásnak tűnik. „Néptelen utcákon csak egy / Őrült bolyongott, / A fergeteg. / Nyargalt az utcákon keresztül, / Mikéntha ördög ülne hátán, / És lángsarkantyút verne oldalába. / A háztetőkre ugrott föl dühében, / És besüvített a kéményeken. / Tovább rohant s teli torokkal / Ordított

11 Horváth János kifejezése. Horváth János: *Irodalomtörténeti munkái, IV.* Budapest, 2008, Osiris Kiadó, 548.

12 Horváth, i. m. 547.

belé a / Vak éj siket fülébe. / Aztán a fellegekbe markolt, / Rongyokra tépte éles
körmivel, / S reszkettek a megrémült csillagok, / S a felhődarabok között /
Idébb-odább hömpölyge a hold, / Mint holt ember a hullámokon.”

5.

Az olvasót talán e rövid áttekintés is meg tudta győzni: A *világos* és a *virágzó* mellett a *sötét* és a *sivár* is fontos elem Petőfi Sándor poézisében; a versek között az erőteljes, átfogó krízisérzékelés megjelenítésére is számos példát találunk, s a költő versérzéke, alakító formaösztone, képfantáziája ebben a műtípusban is többnyire kreatívan, esztétikai hitelt teremtve működik. Metafizikai, történetfilozófiai kételyei Shakespere-t, Vörösmartyt idézik, fátumos nemzettudata Ady Endrére utal előre, merész, hallucinatív látomásai a vizionárius romantikához, a szürrealizmushoz és a dadaizmus kapcsolhatók. De ismételjük el a korábban már megfogalmazott kérdést: a recepció tükre is így láttatja mindezt? A kétféle költői lehetőséget a kritikai szakirodalom is azzal a megértő méltányossággal kezeli, amellyel Petőfi fogadta el Homérosz és Osszián különbségét?

Gyulai Pál, amint már utaltam rá, a válságérzület költőjét egyértelműen leértékelt, háttérbe szorította. A nagy hatású kritikus irodalmi ízlését még a klaszikus fegyelem, a kiengesztelő norma és a morális színezetű realizmus határozta meg. A 20. század elején azonban a szubverzív energiák legitimációja, a nyugtalan, kríziskifejező attitűd erőteljes térnyerése Magyarországon is megkezdődött. A *Nyugat* Ady Endrével, a zaklatott látomásokat teremtő nagy újromantikus költővel az élen a diszharmonikus létérzékelés sokféle árnyalatát honosította, és az új irodalom képviselői körében a kritikai elvárásrendszer is teljességgel megváltozott. Schöpflin Aladár, Babits Mihály, Ignotus Hugó esszéi a harmóniaelvet és a szorongásos válságkifejezést illetően újszerű megközelítést kínáltak. A *Nyugat* vezérkritikusa a szelíd normaelfogadást és a szorongó problematizálást mérlegre téve egyértelműen az utóbbit pártolta. A mértéktartó moralitás Schöpflin nézőpontjából jobbra kicsinyes, polgáris attitűdnek látszott, a „komplikált lelkeség”, a „bonyolult idegélet” viszont a korszerűség, érdekesség, értékesség színönimájaként szolgált. „Az emberi szellemnek szüksége van bizonyos mértékű nyugtalanságra és nyugtalanításra”, az irodalomnak „nemcsak joga, hanem kötelessége is destruálni” – szögezte le a kritikus 1937-ben megjelent irodalomtörténetében s *Az irodalom és a konzulok* című, 1932-es tanulmányában is.¹³

13 Schöpflin Aladár: *A magyar irodalom története a XX. században*. Budapest, 1937, Grill Károly Könyvkiadó Vállalata kiadása, 11; uő.: *Válogatott tanulmányok*. Budapest, 1967, Szépirodalmi Könyvkiadó, 166.

A bonyolult, ambivalens létszemléletet preferáló nyugatos gondolkozás számára a közösségének elkötelezett nemzeti dalnok, a túlzottan harmonikus, egészséges alkatú Petőfi Sándor szükségképpen problematikusnak látszott. A dilemmát Babits Mihály 1910-ben nagyszabású esszéjében jelenítette meg. *Petőfi és Arany* című írásában a „nemzeti, konzervatív ízlés” két nagy eszményképét hasonlította össze szüntelen ellentétet képezve és egyértelműen ítélkezve. Aranyt leleményes fogalmi címkéivel a szorongó modernség szférájába emelte, Petőfit pedig ellentétes, negatív árnyalatú attribútumokkal ruházta fel. A „faculté maîtresse” Arany János esetében a Hamlet-lelkűség volt, a szalontai költő a Babits Mihály-i vízióban titkolt sebekkel terhelt, „beteges, abnormis zsenivé” vált, s e komplex, fájdalmas bonyolultságokkal teli lélek határtalanul másféle, modernebb, mélyebb, izgalmasabb titkokat rejtett, mint barátja. A tanulmányíró a mindaddig szuverén értéknek gondolt Petőfi Sándor-i sajátosságokat szisztematikusan nevezte át. Petőfi lendületes, dinamikus költői erejéből, bámulatos termékenységéből, spontán költői készenlétéből, a mindennapiság meleg, költői meghódításából, a kothurnus nélküli „őszinteségből”, keresetlenségből, ihletett tárgyiasságból könnyűség, művészietlen tükörszerűség, átlátszó naivság, lapos egészség, a zseni álarcába bújtatott nyárspolgáriság lett. „Arany a beteges, abnormis zseni és Petőfi az egészséges nyárspolgár” – alkotta meg Babits sajátos sommázó ítéletét.¹⁴ „Az egyik a tükör, a másik a festő” [...] Petőfi, a nyárspolgár, erkölcsös ember, önkénytelen és nem érdemből, nem lelkiismeretből, erkölcsös, mert úgy született [...] Őszinte, mert egyszerű, és nincs mit elhallgatnia; őszinte, mint ahogy az üveg átlátszó” – láttatott *teremtő bonyolultságot* az egyik, és *szimpla áttetszőséget* a másik oldalon.¹⁵ „A nyárspolgár ragaszkodása a földhöz, amelyen született s a fajhoz, amelyből született – a családi érzelmeknek mintegy kitágulása –, egészséges büszkeség és harci kedv: ezek teszik Petőfi hazafiságának alapját” – diszkreditálta a nyárspolgár-kategória segítségével a költő közösségi emberségét, citoyen elkötelezettségét, szülőföld iránti szeretetét.¹⁶

1948-ra a *Nyugat* világa messze tűnt. A 20. század közepén végbement államszocialista fordulat, amiként az egész magyar kultúrában, a Petőfi-recepcióban is gyökeres változást eredményezett. A pártállami „kultúrfilozófia” Petőfi Sándort a magyar irodalom kontextusában központi szerephez juttatta, de az indokló magyarázatot nem az irodalmi elemzés módszerével szolgáltatta. Az új rendet szolgáló marxista kutatók a költő elköteleződését, közösségi emberségét minden ponton összebogozták a szocialista megvalósulás ideologikus támpontjaival, s Petőfit a világraszóló társadalmi fordulat előhírnökeként tartották számon. A politika hódító – gyarmatosító – processzusi természetesen tűntek, hiszen a kommunista ideológia mindenható emancipációs jelszavai-fogalmi egymagukban is mindennemű lényegkifejező erőt, megértési potenciált

14 Babits Mihály: *Esszék, tanulmányok Első kötet*. Budapest, 1978, Szépirodalmi Könyvkiadó, 171.

15 I. m. 175.

16 I. m. 168–169.

magukhoz vontak. Petőfi poézisa Révai József értelmezői víziójában „egy öntudatra ébredő népnek a hangja” volt, „tájleíró verseiben a nép fia szól saját földjéről”, „a népet képviselő a néppel egybeforrott nemzeti költőnek szemével nézi a természetet”, s „közvetlensége népi közvetlenség”. A költő a kommunista ideológia szempontjából hasonlóképpen szakralizált *nemzetköziség* tekintetében is úttörő elődnek számított. Petőfi „a reformkor költészetével szemben a demokratikus internacionalizmusnak, a »világszabadságnak« jegyében áll”, „a népek demokratikus szolidaritásának, a világszabadságnak, a magyar nemzeti ügy és a világszabadság ügye egységének nem volt nála nagyobb tudója és vallója 1848-ban” – fejezte a Rákosi-korszak vezető kultúrpolitikusja.¹⁷

A *népiség, plebejusság, forradalmiság, nemzetköziség* kényszeres alkalmazása ma már abszurdnak, nevetségesnek tűnik, de ne feledjük, hogy a fogalmak szubsztanciális fontosságukat (az irodalmiságot felülíró befolyásukat) jó ideig még 1956 után is megőrizték. „Komikus a konfliktus Fejenagy és a kántor között, komikus Erzsók asszony s a többi szereplő is, de az a humor nem *ellenük* érvényesül, nem létükben támadja, hanem csak kedélyesen meglegyezi a tenyeres-talpas falusi Rómeókat és Otellókat, Hamleteket és Erzsók-Júliát. Tréfa ez a néppel, amit csak az engedhet meg magának s játszhat végig ösztönös és ízléses biztonsággal, aki egy a néppel, belülről ismeri a népet, akinek a nép olyan, mint hálnak a víz. Petőfi ilyen volt. Ő játszhatott úgy a falubéliekkel, hogy azok tiszta szívvel nevethettek önmagukon, ő cseppenthetett a tréfába egy gyűszűnyi finom fölényt, a városban járt, messze látó népfí magaslatáról nézve körül a faluban – anélkül, hogy bántóan, felülről, úrmódjára szólna” – buzgólkodik a *nép* terminus eufemizálásán, s keríti körbe a fogalmat voluntarista, groteszk manipulációkkal Pándi Pál *A helység kalapácsa* elemzésekor nem a hatvanas, még csak nem is a hetvenes években, hanem 1982-ben.¹⁸

Pándi igyekezete a nyolcvanas évek eljén nem kivételes, de azért már nem is teljesen szokásos. A pártállami befolyás a hetvenes évektől lassan mérséklődik, s a kutatók, amennyire csak lehet, az irodalmi, poétikai beszédmódokhoz igyekeznek visszatérni. Az újtó gondolkozás egyik fontos előhírnökeként Németh G. Béla 1971-ben megjelent, *Türelmetlen és késlekedő félszázad* című monográfiáját tarthatjuk számon. A könyv érdekes, színvonalas ikeresszével indult: Németh G. az első nagy portréban Petőfi Sándor, a másodikban Arany János költői arcképét alkotta meg. A szerző a babitsi válságpreferáló attitűdöket már írása kezdetén elutasította,¹⁹ s – bár a nyugat-európai romantika krízistudatára

17 Révai József: *Petőfi*. Budapest, 1949, Szikra kiadás, 8, 9, 10, 14, 47. (A külön jelzés nélküli idézeteken belüli kiemelések itt és a későbbiekben is a citátum szerzőjétől származnak.)

18 Pándi Pál: *Petőfi. A költő útja 1844 végéig*. Budapest, 1982, Szépirodalmi Könyvkiadó, 435.

19 „A fiatal Babits Mihály, aki oly jól értette Aranyt, s oly igazságtalan volt Petőfihez, azzal vélte a legnagyobbat útni rajta, hogy az *általag*, a *kispolgár* megtestesülését igyekezett benne fölmutatni.” Németh G. Béla: *Türelmetlen és késlekedő félszázad*. Budapest, 1971, Szépirodalmi Könyvkiadó, 39.

folyamatosan utalt – Petőfi épségösztönében nem látott problémát; a magyar költő másfélesége (egészsége, életbizalma) nem tűnt számára fáziskésésnek, periferikus jelenségnek. „A romantika fő zavarforrása, a társadalmi ember és az öncélú, önelvű, egyedi ember szétválasztása, kétfélesége, a szerep és személyiség ellentmondása az ő világgképében csakugyan feloldódott” – állapította meg.²⁰

A romantikát az életbizalom és a realizmus felé hajlító Petőfi-költészet válságkifejező vonásainak Németh G. Béla nem szánt mélyebb figyelmet. A *Felhők* éppen csak megemlítette,²¹ de az életműből egyértelműen kiemelt, a költői gondolkozás csúcsaként számon tartott, „sötét ragyogású lírai eposzként” aposztrofált 1848-as művel, *Az apostollal* kapcsolatban sem számolt átfogó megrendüléssel, krízistudattal.²² A karakteres válságtudat-hangsúlyokat Németh G. Béla Arany János számára tartogatta. Ikeresszéje második darabjában a korábbi recepció szokásos preferenciáit alaposan módosította. A *Toldi*, a balladák s az *Ószikék* költője helyett az ötvenes évek lírikusát állította a középpontba, s Aranyt újszerű módon a bizonyosságvesztések, egyensúlyhiányok, szorongások kifejezőjeként mutatta be. „*Forradalom előtti az egyik, forradalom utáni a másik*” – indokolta a két bemutatás közti nagy-nagy különbséget. „Az egész széthullása, a megismerés kétsége, az igazság relativálódása, az egyetemes történelmi célok elvesztése, a fejlődés és haladás azonosságának kétséssé válása, a szabad akarat és a meghatározottság, az erkölcsi felelősség és anyagi-történelmi determináció föloldhatatlan ellentéte, az erő immoralitása, a munka kiszolgáltatottsága, eldologiasodása, a hagyományos közösség bomlása, atomizálódása, az individuum és közösség, az önelvű és a társadalmi ember ellentmondása, az ember otthontalansága, elmagányosodása, elidegenedése önmagától, társaitól, a világtól – ezek s hasonlóak verseinek tárgyai” – jelenítette meg az Arany János-i válságtudatoságot változatos, történelmi, művelődéstörténeti, pszichológiai, szociológiai nézőpontokból.²³

Németh G. Béla kezdeményei nem maradtak visszhangtalanok. A *Türelmetlen és késlekedő félszázad* szerzője köré a hetvenes években csakhamar újító kedvű, fiatal tudósok gyűltek, s a továbbfejlesztés igénye Petőfi Sándor költészetével kapcsolatban is fölmerült. A költő épségösztöne, harmonikus, apollói vonásai azonban újfent kétes értékűvé, problematikussá váltak, hiszen a kutatók a kommunista életbizalom-követelmények előírásrendszeréből kibontakozva s a válságcentrikus, modern nyugat-európai költészet tanulságaival szembesülve igyekeztek újrafogalmazni Petőfi karaktervonásait. Szegedy-Maszák Mihály, már 1972-ben próbálkozott a költői portré átalakításával. A nyugat-európai műveket és recepció mintákat ismerő, számon tartó kutató *Világgkép és stílus Petőfi Sándor*

20 I. m. 60.

21 „egy világmegvető, byronias félév” – jellemezte a korszak költeményeit. I. m. 49.

22 I. m. 55.

23 I. m. 75.

költészetében című tanulmányában a távlatvesztett, válságazonos létérzékelés fontosságát hangsúlyozva *Az apostol*nak juttatott központi szerepet.²⁴ Petőfit az 1848-as verses elbeszélésre hivatkozva nevezte a modern irodalom nagy ironikusának; a művet „a lélektani elidegenedés költeményeként” tartotta számon, s a szövegben, úgy látta, „az irónia kifordított világa tárul elénk”.²⁵

„Megsejti, hogy Európa démonikus korszaknak néz elébe, mely arra fogja készíteni a költőket, hogy a tragikus irónia törvényeinek érvényesülését lássák az emberi létben. Fejlődése ott ér véget, ahol Baudelaire-nek, a '48-as forradalmakat ugyancsak átélő következő nemzedék legnagyobb költőjének a műve kezdődik. *Az apostol* bizonyos értelemben a *Le Fleurs du Mal* és a *Chants de Malrador* démonikus-ironikus világát előlegezi” – kötötte a tanulmány konklúziójában Szegedy-Maszák Petőfit éppen az 1848-as költemény révén véglegesen a diszharmonikus modernséghez.²⁶

A *Világkép és stílus* Petőfi Sándor *költészetében*, mint említettem, a kommunista szemlélet Petőfi-víziójával szemben hangsúlyozta a szorongó, démonikus világra utaló alkotó portréját. A műveletben kétségkívül volt valamiféle ellenkező előjelű egyoldalúság: Szegedy-Maszák a melegség, természetes közvetlenség, győzedelmes szelferő és a megtartó elköteleződés költőjét egyáltalán nem idézte meg, a Horváth János-i (Németh G. Béla-i) elképzelésekre nem utalt vissza, és a centrális jelentőséggel felruházott 1848-as elbeszélő költemény problematikuságairól egyáltalán nem ejtett szót. A fiatal tudós hangsúly-áthelyezését mindazonáltal így is mértéktartónak ítélnéjük, annál inkább, mert a tanulmányíró a démonikus-ironikus attitűd hangsúlyozása mellett a plasztikus, tárgyias tájversek jelentőségét is kiemelte, és a realizmuskategória használhatóságát se vonta kétségbe.

De a hetvenes évektől lépünk nagyot előre, s érkezünk meg az ezredfordulóhoz! A magyar irodalomértés világa ekkorra újra hatalmasat változott. A kommunista indíttatásoknak híruk-poruk sem maradt, a szellemi orientációt a kétely hermeneutikája és a posztstrukturalista fogalmak, premisszák, problémakezelési módok határozták meg. Althusser, Foucault, Lacan, Barthes, Derrida, de Man eszméi a magyar irodalomértés számára is vonzó, emancipatorikus gondolategyüttesnek látszottak. *A szerző halála, a nyelvi fordulat, a szövegek teljes indeterminációja és a személyiség disszeminációja* alapelvekké váltak, és roppant fogalmi apparátussal megtámogatva, az autentikus tudományosság látványát keltve töltötték be a kulturális tudat tereit. Kutatóink a helyzethez alkal-

24 Szegedy-Maszák Mihály tanulmánya eredetileg az *Irodalomtörténeti közlemények* 1972-es 4. számában jelent meg, majd a kutató *Világkép és stílus* című könyvében kapott helyet. Írásomban a tanulmánykötetből idézek.

25 Szegedy-Maszák Mihály: *Világkép és stílus*. Budapest, 1980, Magvető Könyvkiadó, 237, 222, 230, 249.

26 I. m. 250.

mazkodva változatos kísérleteket tettek a korábbi alkotói portrék átírására, s a tendencia a 19. század íróit, költőit is elérte. Petőfi Sándor, Jókai Mór, Arany János, Mikszáth Kálmán, Gárdonyi Géza és társaik az újszerű víziók tükrében sorra veszítették el „harmonikus”, „hagyományos”, „tradicionális”, „közösségi” vonásaikat, és bizonyultak a heterogenitás, kontingencia, disszemináció képviselőinek.

Margócsy István 1999-ben megjelent Petőfi-könyvében radikálisan tett eleget a kihívásnak: a költőt a bizonyosság és a támaszkereső kötődés attitűdjait felszámolva a heterogenitás, elkülönbözés, bizonytalanság attribútumaival ruházta fel. A műveletet a kutató az *irodalmi romantika* fogalma felől indította meg. A sokrétű, sokarcú terminus alaposabb feltárásával nem bíbelődött, az eszmeiség, filozófiai alap, valóságalakítás, nyelvi megformálás, stilisztikum rétegeit nem választotta szét. A romantika szubsztanciális értelme szerint abban áll, hogy „a »dolgozók« és »jelentések« »várható« egyértelműségét, a realista bizonyosságot” elutasítjuk, „egy nagyon erősen szubjektív beszédformálás aktuális önkényét fogjuk szemlélni”, és mindent „csak átszubsztantivizálva, a szubsztantum egyszerre percepciós és afirmatív önkényének alárendelve” akarunk kimondani vagy bemutatni.²⁷ Petőfi Margócsy olvasatában ízig-vérig az így felfogott romantika költője lett. Mindent átszubsztantivizálva akar kimondani vagy bemutatni. „a beszélő »önkényét« vetíti ki [...] versbeszédében a tárgyakra, a jelenségekre, a világra és a jelentésekre egyaránt: alighanem ez a beszédes önkénye biztosítja költészete számára a legerőteljesebben romantikus jelleget.”²⁸ A „romantikus önkény” koncepcióját Margócsy István a Horváth János által realizisztikusnak, plasztikusan tárgyiasnak tartott tájversekre is kiterjesztette. A *puszta télen* című költeményben a tényleges tárgyi alapok szerint teljességgel megsemmisülnek, „a leírásnak »realitása« egyetlen mozzanattal sincsen állítva vagy erősítve: minden szóba kerülő jelenség rögtön az első előfordulásában a vizionárius önkény által lesz előhíva”.²⁹

27 Margócsy István: *Petőfi Sándor*. Budapest, 1999, Korona Kiadó, 165.

28 I. m. 165.

29 I. m. 210–211.

A tájversek ügyében fogatosított Margócsy István-i érveléshez egy ponton még érdemes rövid kommentárt fűznünk. A kutató teoretikus okfejtése, úgy látom, nagyon is rászorulna az empirikus tanúságtételre. A tájversek *átszubsztantivizálásának* mértékét valójában csak akkor tudhatjuk valószínűsíteni, meghatározni, ha Petőfi műveit más alkotók „leíró költeményeivel” is egybevetjük. A *Külvárosi éj*, a *Téli éjszaka*, az *Elégia* például nagyszerű összehasonlítási alapként kínálkoznak. De a József Attila-versekre vetett pillantás Margócsy koncepcióját nem erősíti meg. A 20. századi alkotó erőteljesen megelevenítő, megszemélyesítő, szimbolizáló, animáló víziói mellett Petőfi Sándor költeményei (*Az alföld*, a *Kiskunság*, *A Tisza*, *A puszta*, *télen*) bizony nagyon is tárgyiasan plasztikusnak, „realisztikusnak” tűnnek. (A *Strand*, Rakovszky Zsuzsa Graves-díjas műve méginkább kiemeli Petőfi reális, tárgyias vonásait; a Rakovszky-versekben a fény- és vízmotívumok a mindennapi konkrétumoktól teljesen elszakadva teremtenek dinamikus, szubtilis látomásvilágot.)

A „szubjektív önkény” poétikai kulcsfogalommá avatása azonban csak az első lépés volt azon az úton, amelynek során Margócsy a kételyt, elkülönítést, heterogenitást, instabilitást kulturális fenoménként jelenítette meg, már-már ontológiai státussal ruházta fel. Az 1999-es kismonográfia versértelmezéseiből az derül ki, hogy a dolgok bármiféle egymás mellé helyezése, egymás mellettisége a heterogenitás szubsztanciális képviseletként értelmezendő. A *Beszélgetnek sajkámmal a fecsegő habok* kezdetű költemény második és harmadik strófáját („Anyám, ha mostan látnál, / Tudom, hogy mondanád: / »Az istenért... ha feldőlész... / Nem féled a halált?« // Apám, ha mostan látnál, / Tudom, hogy mondanád: / »Az ördög hurcol arra, / Szaggatni a ruhád«”) Margócsy István szerint nem szabad „realizmuselvű tárgyi vizsgálat”³⁰ felől megközelítenünk, s a kétféle, apai és anyai karakter plasztikus, eleven megnyilvánításának gondolnunk, hanem a heterogenitás megjelenítőjeként kell felfognunk. „Egy jelenetet, jelenséget mutat a költő, ám ennek az *egy*nek kétféle vonatkozását, össze nem férő megítélését tünteti fel: a vers tartományán belül nincs semmi fogódzónk, ami eligazítana, mely látásmódot szeretné a költő igazabbnak vagy lényeglátóbbnak feltüntetni [...]” – fejtegeti az irodalomtörténész, s „kettősség-filozófiáját” versek sorára kiterjeszti. Az azonosság, homogenitás fogalmainak ebben az „ontológiában” nincs helyük, a „jelenetek ily kettős beállítása, a lehetséges reakciók polarizálása Petőfi számtalan költeményében kimutatható”; „a szembeállító feszítettség” például a mindeddig „a népies életképként koncipiált” *Falu végén kurta kocsmá* karakterét is meghatározza.³¹

Az egymás mellé rendelések heterogenitássá avatása (a „szembeállító feszítettség” korlátlan kiterjesztése) utat nyit affelé, hogy a Petőfi Sándor hazafias, politikai verseihez társított bizonyosságtudatokat is dekonstruálhassuk. *A kutyák dalát* és *A farkasok dalát* nem szabad elhatározott, etikus állásfoglalásként felfognunk, erkölcsi maximaként értékelnünk, hiszen a pozitív, erkölcsileg követendőnek mondott példa mellett ott van a kiegészítő álláspont is. A költő szerepvállalási dilemmái egyébként is rendre feszítettek és csak önkényesen megoldhatók, Petőfi elköteleződéseinek „külső, racionális magyarázatát” természetesen nem tudja megadni. *Magyar vagyok* című versének vallomása („De semmi kincsért s hírért a világon / El nem hagynám én szülőföldemet, / Mert szeretem, hön szeretem, imádom / Gyalázatában is nemzetemet!”) „tökéletesen önkényes, hiszen nem érdekelvű választásnak fog erkölcsi súlyt tulajdonítani”, s a *Nemzeti dal* felszólítása, a „Rabok legyünk vagy szabadok?” nem egyéb, mint „a szubjektivisztikus akarat értékválasztása”.³²

30 I. m. 166.

31 I. m. 169

32 I. m. 183, 184.

6.

Margócsy István kulcsfogalmai: a „romantikus szubjektivistikus akarat”, a „szembeállító feszítettség” és társaik a józan ész és a korrekt tudományosság szempontjából nagyon problematikus lelemények, de egyféle szempontból igen jól működnek. Eredményesen képviselik a „heterogenitás-létmódot”, és roppant erővel hangsúlyozzák a Petőfi Sándor-i poézis teljes átírásának szükségességét. A „tradicionális”, realisztikus vonásokat kimutató recepciós megközelítések teljességgel alkalmatlannak tűnnek; az egyszerű észjárású Horváth János megközelítései és kategóriái e fogalmi tűzijáték mellett avíttasnak, idejétmúltnak látszanak. A Petőfi-költészet „apollói vonásaival” (a versekből kitetsző épségösztönnel, életszeretettel, kohézióteremtő elköteleződéssel, kiengesztelő humorral) nincs mit kezdenünk (a dalokat, családi verseket, zsánerképeket, citoyentudatú költeményeket az elemző egyébként sem vonja be vizsgálódási körébe), a közösségi elköteleződés alkalmatlanná, irrelevánssá válik. Gyulai Pál számára a magabiztos kiengeszteléstudat és morális egyensúly kívánalma nem tette lehetővé, hogy a válságátélés, válságkifejezés létjogát belássa, értékteremtő erejét elismerje. Margócsy István írásában viszont az inga teljes erővel a másik irányba leng ki: a föltétlen kiengesztelés-igénytől a kételyhermeneutika acélos válságkultuszához jutottunk el.

A mindenható kordivat jegyében nem először és nem is utoljára született egyoldalú, torzított vízió a mi magyar irodalmunkról. Kritikusabbnak és öntudatosabbnak kellene lennünk a nyugati divathullámokkal szemben? Erősebb elméleti vértetéssel kellene ellenállnunk a külön-különféle teoretizmusoknak? Vagy egyszerűen csak több bizalommal kellene támaszkodnunk hazai alkotóink tanúságtételére? A szükös kultúrfilozófiákkal szemben az ő tágabb, egyetemesebb emberségükre kellene apellálnunk? A szuverenitást megillető respektussal illene beletörődnünk, hogy a magyar költészet a nyugat-európai mintához képest másféle? Hogy Petőfi Sándor egyetemessége a válságátélést és az épségösztöntől vezérelt életszeretetet, a szelferő iránti igényt, a támaszt adó közösségiséget, a világgal és az embertársakkal próbálkozó tett akaratát is tartalmazza? Hogy szorongásai nem „gyermekies támadások az élet és emberiség ellen”, és épségösztöne nem valamiféle, ránk nem tartozó óság, zárvány, rekvizitum... Hogy e „szentséges testet” egészében kellene megtartanunk...

Négy szemközt Petőfivel¹

Illyés Gyula „nézetei”

„Miképp a füstész, midőn arcot másol, a szemet rajzolja ki legelőbb, hogy mintegy folyvást nézhessen a másolandó egyén lelkébe: úgy kerestem én azt a szemet...”

Illyés Gyula idézi Erdély János bölcs gondolatát, jelezvén, hogy ő azt a szemet, Petőfi reá néző tekintetét nemcsak Petőfi könyve írásakor, de azután is, egész életében kereste, látta és láttatta. Ez a mélyen ülő szem látszik ezen a képen is, Ferenczy Béni szobráról készült részleten, amelyről ezt írta a *Naplójegyzetében*: „Alig van szobrász, akinek a tehetsége, zsenialitása annyira szétömlött minden munkájában majdnem egyforma erővel, hogy minden szobrából árad az, amit ki akart fejezni. Természetesen mégis mindenki számára van olyan szobor, ami valami szempontból közelebb áll hozzá, de nem azért, mert az művészi értékben más volna. Az a mély pszichológiai meglátás és kifejezési merészség, ami az ő Petőfi-szobrában van, az valóban ezt a szobrot rendkívülivé teszi számomra” (1967).

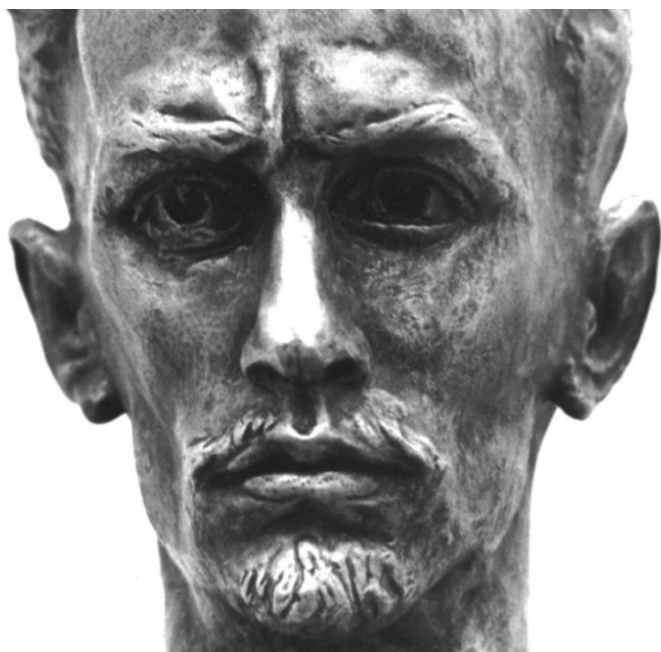
Ez a szobor Gyulán is, Beregszászon is, de a Petőfi Irodalmi Múzeum kertjében is áll, és néz reánk szúrós tekintettel (*l. köv. oldal*).

„Hol a szem, szemével farkasszemet nézni?” – kérdezte Babits Petőfi centenáriumán száz évvel ezelőtt, és ezt Illyés Gyula is idézte 50 évvel ezelőtt 1972. december 30-án este az Erkel Színházban. Mivel a rádió egyenesben közvetítette, ezért máig emlékszem, hogy nagyságát, jelentőségét méltatva nem a „lobogónk: Petőfi”-t, nem a forradalmi, királyakasztós verseit idézte, hanem azokat, amelyről elfeledkeztünk, hogy egyszerűségükben miért is voltak „forradalmian” újak, mások.

„A remekművek attól halhatatlanok, hogy rejtetten bennük van, amivel a jövő korok is táplálkozhatnak – mondta Illyés. – Ha rájönnek annak a kifogyhatatlan tápláló anyagnak az ízére. A mi korunk mindmáig nem teljességgel

MÓSER ZOLTÁN (1946) tanár, fotóművész.

1 Illyés Gyula *Petőfi* könyve jól ismert, az egyik legszebb lírai monográfia, amit költőkről írtak itthon. (Az előszava feledhetetlen.) Nyilván lesz erről szó a mostani évfordulón, ezért nem ebből idézek, hanem a *Naplójegyzetekből*, amelyeket azért is néztem át, hogy vajon azokban még miket jegyzett föl magának és az utókornak. (Mivel minden idézet ezekből a kötetekből való, nem jelzem külön, csak az évszámokat.)

élvezi Petőfi ízeit. S ebben mintha magának a költőnek is része volna. Petőfi ugyanis, ellentétben a közfelfogással, nem könnyű költő. Épp azáltal nehéz, azáltal kíván fokozott figyelmet, mert könnyűnek tetszik. A Petőfi-vers, akár a népdal, félrevezeti a gyanútlan, főleg a szerénytelen olvasót. Azt hisszük, csak az van benne, amit első hallásra-látásra kapunk, amit a fölszín mutat. A Petőfi-vers, akár az egymásba illeszthető fababák, többrétegű. Úgy rejti a magas művészetet, akár azok a néhány vonással odavetett rajzok, amelyek mondanak ugyan valamit azzal is, amit ábrázolnak, de amelyek a tökéletes mesterről épp a felsőfokú egyszerűségükkel tanúskodnak. A *Megy a juhász számáron* vagy a *Befordultam a konyhára* a világ legigénytelenebb verse. De próbáld utánacsinálni, s akkor méred majd föl, mit tudott az a kéz, amely azokat egy kanyarítással létre varázsolta.”

A *Megy a juhász számáron* kezdetű verse folklórizálódott, népdallá vált, több variánsát ismerjük, de a másik, bár a legismertebb éneke Petőfinek a *Befordultam a konyhába...*, nem népdal: Frank Ignác Laura-csárdásának dallamát utólag alkalmazzák a versre, és ezzel terjedt el.²

2 A népdallá vált Petőfi versekről „*De szeretnék csillag lenni az égen...*” címmel 2012-ben jelent meg kis könyvem a győri Magyar Kultúra Kiadónál, amely a rádióban 2004–2005-ben elhangzott *Versek, dűdok, dalok* című sorozat anyagát tartalmazza.

Mi volt Petőfi legnagyobb ereje?

Erre a kérdésre azt a választ adja Illyés, hogy – szinte már kamaszfővel – remekül tudott szerkeszteni. „Már a zsengei – ha anyagukban fogyatékosok is – hibátlanul kerek, egészek, rögtön áttekinthetők, pompásan prezentálhatók (mert ez a szerkesztés fő ismérve).

Mert öntudatlanul is előadásra gondolta őket? Lehetséges. Valószínű. Ha nem is olyan mértékben, mint Horváth János fejtegeti.

S Ady legnagyobb ereje?

Ugyancsak a szerkesztés. Legtarkább szimbolista képbe burkolt versének is a belső rendszere oly kerek, akár a küllők rendszere.

Petőfitől tanulta?

Nyilván.

Ahogy a hazafiságot is.

De hisz különben semmiben sem hasonlít rá! Sőt!

Igen. A nagyok a nagyot – a mélyet – veszik át, s adják tovább” (1959).

Kétféle tanulság: Kossuth és Petőfi

„A költő örökké az eszményt követi

A politikus megalkuszik – nem az eszménnyel, hanem a körülménnyel.

Tartsunk ki? Alkalmazkodjunk?

[..]

Ellentétben voltak, s mégis nehéz őket ellentétbe állítani. Mindkettőnek igaza volt. Kossuth – későn jött rá? Petőfi – nem alkalmazkodott.” (1945)

A „propogandista” Petőfi mának szóló üzenete

„[Bem] egy sorát nem olvashatta Petőfinek. A lengyel származású Bem, aki kitűnő politikus is volt, nem csak kitűnő hadvezér; rögtön fölismerte, hogy ki lehet ez a Petőfi Sándor, és működtetni tudta az ő költői erejét közvetlenül, azaz a társadalmi harcokban, a hadszíntéren folyó harcokban is. És Petőfi boldogan ment el – hogy ezt a modern kifejezést mondjuk – propagandistájává Bemnek. Itt megint egy félreértést kell eloszlatnom. A művészek szívesen és boldogan dolgoznak rendelésre. Ehhez azonban három dolog kell: hogy egyetértsenek azzal, aki rendel, azzal, aki számára megy a rendelés és a saját lelkiismeretükkel. Ez a ritka eset volt Petőfi és Bem viszonyában, hogy Petőfi tökéletesen azonosította magát Bem hadicéljaival, a társadalmi gondolataival. [...] Tehát Petőfi-nek és Bemnek az együttműködése ideális együttműködése a szellem és a tett emberének.” (Rádiónyilatkozat: 1972)

A magával való azonosulás költője

„Hogy a nagy költő mindig nagy ember-e, ehhez az igazán nehezen tisztázható kérdéshez Babits Mihály mondott egy igen szép mondatot, ami így hangzik: »Tiszta költő csak tiszta ember lehet.« Lehetnek tehát óriási tehetségek, Baudelaire, Verlaine igazolhatják a szenvedésüket, de azt, hogy kövesen valaki egy szép, tiszta, egyenes utat az életben, arra példát a mi Petőfink adott; ez az ő egyedülisége, szinte az egész világirodalomban.” (Rádióelőadás: 1966)

*

„Nem lebecsülendő kockázat, hogyha egy zseniális költői tehetség rendkívüli jellemmel társul. Nem kívánhatjuk azt, hogy minden nagy költő nagy ember is legyen. De ha ilyen mégis megtörténik – hogy valaki kitűnő, rendkívül nagy költő és rendkívüli ember is –, ez példát sugároz, vagyis azt hagyja ránk, hogy ha magunkba fogadjuk mint művészt ezt az embert, akkor magunkba kell fogadnunk mint jellemet is. Petőfinek a példája félelmetes, és azt lehet mondani, hogy majdnem követheetlen. Volt valami törvényszerűség abban, hogy az őszinteség, a szókimondás és a magával való azonosulás lépésein hogy jutott ő a csataterre és a tömegsírba. A XIX. század az ő korában kezdte a költői mondandó tartozékának tekinteni az őszinteséget. Vagyis: hogy a költő mindig azt mondja, amit ő magában érez, azaz percenként kitarja az egész lelkületét. Petőfi ezt csinálta. Ezt tudta csinálni huszonhat éves koráig; ő maga is leírta: mondhatják rám, hogy nem voltam jó költő, de hogy jellemes ember voltam, vagyis igazi republikánus, vagyis igazi forradalmár, vagyis igazi társadalomjavító, azt nem fogja tőlem megtagadni az utókor. Így is lett.” (Rádiónyilatkozat: 1972)

*

Egy tervezett képekönnyről

A *Naplójegyzet*ben különös érzéssel olvastam arról a tervezett albumról szólót, amelynek én is részese lettem volna:

„Közvetlenül részt veszek egy *fényképalbum* létrejöttében, ezt az albumot a Petőfi-emlékbizottság megbízásából Varjas Béláné szerkeszti az én szövegemmel és szövegmagyarázatommal. Az albumban bemutatjuk mindazokat a tárgyakat, épületeket, tájakat, amiket Petőfi saját szemével még látott. Könyvünk címe valószínűleg az lesz, hogy *Petőfi tekintetével* vagy *Petőfi szemén át*. Célunk, hogy megmentünk mindazokat a képeket, dokumentumokat, tárgyakat, amelyek a fiatal gyerek Petőfit segítették a magyar nép életének megismerésében. Persze érzékeltetni kívánjuk azt is, hogy ebből a megismerésből miként fejlődött azzá, aki lett.”

Három ismert fotós mellett – nem várt meglepetésként – engem azzal tisztelt meg Illyés Gyula 1972-ben, hogy én is egy negyed részt kaphatok ebből a munkából. És azt el is végeztem, de az albumból nem lett semmi. Régen elfelejtettem a felkérést, amikor 5-10 évvel ezelőtt a *Hitel*-ben megjelent egy hátrahagyott írása: azok a szövegek voltak – mert az volt a terv, hogy a képek mellé írt szövegeket Illyés –, amelyeket az én képeim mellé írt. De akkorra már a képeim jórészt elkallódtak – csak néhány maradt meg egy borítékban. Ebből kettőt, a megtett utak emlékeit is felidézve, itt megmutatok.

Sárszentlőrincet én azért kaptam, mert ez a szülőföldem, és abba a gimnáziumba jártam Bonyhádon, amelyet Sárszentlőrincen alapított az evangélikus gyülekezet, ahová Petőfi is járt. (És ahol ma múzeuma is van.) Az az utam nagyon olyan „Petőfis” volt: a vonatról a kajdacs elágazónál leszállva gyalog mentem át Borjádra, onnan Lőrincre és vissza. A nagyméretű evangélikus templomban az oltár fölötti padokon hallgatták a diákok az istentiszteletet. Unalmukban be is vészték a nevük kezdőbetűit. A hagyomány szerint a P és az S Petrovics Sándor kezétől származik. Szép legenda, közel 200 éve él és élte.

Szalkszentmártonban is jártam, a szülei házát, a volt mészárszéket kellett lefényképeznem.³ Az idősebb Petrovics István Dunavecseről elköltözve előbb a Duna partján álló révcsárdát bérelte, és 1845 tavaszán vette egy esztendőre bérbe a szalkszentmártoni nagy vendégfogadót és a hozzá kapcsolt mészárszéket a mezővárostól.

Ez egy 1822-es leírás alapján így nézett ki: „A nagy vendégfogadó vagyon a belső városban, a boltos ház és az oskola között, vagyon benne két vendégszoba, egy borivó, a vendégfogadós lakása, egy konyha és kamara, alatta pedig egy pince; ezenkívül itt vagyon a mészárszék, és ahhoz egy faggyúskamara, mind egy zsendelyes födél alatt, falai téglából vagynak rakva, mind jó karban állanak – az udvara közepén vagyon a szekérszín kőoszlopokra; napnyugotnak pedig éjszaki-déli direkcióban (irányban) vagynak istállók, mind fazsendely födél alatt, az udvara téglából rakott falakkal vagyon békerítve.”

Azért is idéztem a kép mellett ezt a korabeli leírást, mert ez a bérlemény nagyon más, mint a szülőháza volt Kiskörösön. Erről a házról, hová a tenyérnyi udvarból a vállunkig érő ajtón jutunk be, *Naplójegyzetében* ezt jegyezte fel Illyés:

„A gunyoros franciával – Valéry Larbaud-val – szemben annak a gyermeki amerikai írónőnek a pártján vagyok, aki furcsállotta, sőt kétségbe vonta, hogy olyan nagy szellem, mint Shakespeare, oly szűk kis szobában születhetett, mint amit Stratfordban mutogatnak. Egy tornatermet vagy egy székesegyházat mindnyájan arányosabbnak, megnyugtatóbbnak vélnénk ily célra. Kiskörösön

3 1972 szeptembere óta múzeum, ahol egy emlékkiállítás várja a látogatóit.

a putrinál alig magasabb Petőfi-házból egy guggolással kijutván, rajtam is olyan érzés suhant át, hogy természetesebb lett volna, ha egy olyan szárnyalású léleknek földi induló helyén, mint *Az apostol* szerzője, egy vasúti gócpont kupolacsarnokába vezetettünk. Vagy egy repülőgép hangárjába. Nem is hangárjába, azaz szekérszínébe, hanem arra az óriási betonmezőre, ahol a gépek száz métereket szaladnak, mígnem lendületet nyervén fölívelnek.” (A képzelet bilincsei: 1964)

Március: a szabadság hava

Petőfi Sándor kétszáz évvel ezelőtt, 1823. január első napján született, jól tudjuk. „A naptárban csak egy új év – írja Illyés –, de a magyarság életében egy új korszak nyílt ezzel a nappal. A magyar nép lelke kapott hangot. Mintha a néma szólalt volna meg. Később az a fiú mondta el legvilágosabban, mi fáj, mi kell a magyar népnek, mitől lenne boldog.”

De mégis a fő hangsúlyt Petőfivel kapcsolatban nem születésnapjára, hanem március hónapra helyezte Illyés: „Március – mondanom sem kell – Petőfi magántulajdona. Nem azért, mert ettől a hónaptól kapta a legnagyobb ajándékot,

a legnagyobb sikert. A *Talpra magyar* nélkül is az övé volna. Csak azért, mert ezt szabták rá, ez az egyszerre játékos és tragikus, nevető és forradalmi éghajlat felelt meg leginkább a természetének, legotthonosabban ebben mozgott, pontosan a hónap végéig, mert a csak játékos és köhögve is füttyös április persze már Csokonaié. Nem tudom pontosan, milyen más országokban március arca. Olaszországban, úgy láttam, a munka verejtékétől piros. Nálunk attól a láztól, amely Petőfi arcát tüzesítette, a remény és a szabadság szeleitől. Petőfinek köszönheti, hogy nálunk a szabadság hava immár mindörökre.” (Rádióelőadás: 1941)

Szervátiusz Tibor: *Petőfi Erdélyben* című, égetett ecetfából készült, 1977-es szobrának részlete (Móser Zoltán felvétele)

Petőfi, a visszavárt és visszatérő hős

Petőfit 1849. július 31-én a segesvári csatában látták utoljára. Bár halálára vonatkozóan több közvetett tárgyi bizonyíték is előkerült, a köztudat nem volt hajlandó elfogadni a népszerű költő elestének hírét. Egressy Gábor az ütközet után kilenc nappal írt naplóbejegyzésében is úgy vélekedett, hogy nem biztos, hogy Petőfi elesett, és valószínűleg feleségénél Tordán tartózkodik.¹ Többen is úgy tudták, hogy látták élve a csata után.² Van, aki úgy vélte, hogy pusztán a rá váró halálos ítélet miatt tűnt el.³ Egy szilágysági adatközlő szerint „valaki látta, hogy feltették egy társzekerre. Vitték a foglyokat, s ott vót ő is.”⁴ Egy brassói honvéd pedig azt bizonygatta, hogy a csata után sebesülten egy szobában feküdt a költővel.⁵

A mondává formált szövegek között viszonylag ritkák azok, melyek Petőfi halálhírét erősítik. Igaz, ezek között is szerepel több olyan folklórszöveg, amely egy-egy olyan vándortípust, vándormondát hangsúlyoz, melyek közvetve a tárgyalta hagyománykörrel is rokoníthatók (folyóba temették, azért nem találják sehol;⁶ sírját lovakkal tipratták le, hogy helyét senki ne tudja meg).⁷ Más adat szerint exhumálták a költő feltételezett sírját, és megállapították, hogy az abban talált csontváz nem lehetett Petőfié.⁸

MAGYAR ZOLTÁN (1967) néprajzkutató, író, folklorista, a Magyar Kutatási Hálózat Bölcsészettudományi Kutatóközpont Néprajztudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

- 1 Egressy Gábor: *Törökországi napló, 1849–1850*. Pest, 1851, 8.
- 2 Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívuma – a továbbiakban: EA – 2065/386., 574. – Aukner Tibor gyűjtései, 1947.
- 3 EA 2065/386. – Aukner Tibor gyűjtései, 1947. Mások szerint hűtlen felesége miatt: Dienes András: *A legendák Petőfije*. Budapest, 1957, Magvető, 269.
- 4 Magyar Zoltán: *A Szilágyság mondahagyományja*. (Magyar Népköltészet Tára VII.) Budapest, 2007, Balassi, 223.
- 5 EA 9388/33. – Fonyó Pál gyűjtése, 1947.
- 6 Dienes András: i. m. 267.
- 7 Dienes András: i. m. 265–266.
- 8 Dömötör Ákos: *Hősök és vértanúk. Mondák és visszaemlékezések a szabadságharcról*. Budapest, 1998, Magyar Néprajzi Társaság, 51.

Már az 1850-es évektől általánosnak volt mondható az a képzet a köztudatban, hogy Petőfi él.⁹ E vélekedést egyes ponyvanyomtatványok még tovább is erősítették. Ezzel egyenes arányban terjedt visszavárásának, közeli visszatér-
tének hite. Már Kálmány Lajos is említette, hogy a székelyek még a Petőfi-szobor leleplezése alkalmával is azt beszéltek, hogy a nagy költő él, és ha majd vesze-
delem fenyegeti az országot, vissza fog térni.¹⁰ Hasonló hírek kivált az Alföldön terjedtek.¹¹

A különféle populáris nyomtatványok¹² segítették elterjedni Petőfi ún. szibi-
ériai legendáját. Ennek lényege, hogy a költő nem halt meg, hanem fogságba
esett Segesvárnál, és az oroszok mint hadifoglyot Szibériába hurcolták. Az ilyen
tartalmú híreket egy-egy valóban elhurcolt, majd később hazatért hadifogoly
beszámolója még tovább erősítette. Ilyenek még az első világháborút követően
is szép számmal akadtak, e hagyomány újabb felvirágzását eredményezve –
immár a 20. század első negyedében. S ami talán a legfontosabb: ezek a „hír-
hozók” rendszerint meg voltak győződve állításaik hitelességéről (láttak egy
kéziratos verset, melyet állítólag Petőfi írt; egy keresztet, amely az ő sírját je-
lölí stb.).

Barátosi Lénárt Lajos 1909-ben egy Ázsia-kutató expedíció tagjaként meg-
fordult Csitában is, ahol arról szerzett tudomást, hogy a Bajkál-tó mellett van
egy Kerezs (lásd: Kőrös) nevű, magyar hadifoglyok utódai által lakott falu, me-
lyet még egy Petrovics nevű volt magyar őrnagy épített.¹³ Egy Szabolcs-Szatmár
vármegyei adatközlő – közelebbről meg nem jelölt újságcikk alapján – egy Hajdú
nevű szibériai községben vélte megtalálni a költő hadifogságának a helyét. Az
elbeszélése szerint ez a falut csakis magyarok lakták, és Petőfi egy közeli szén-
bányában dolgozott. A hivatkozott cikk írója állítólag járt is ezen a településen,
és a helyiek a temetőben megmutatták neki Petrovics Alexandri sírját. Mint
a cikkben olvasható: „Kezdték osztán kutatni utána, de nem engedték ezt a tör-
ténelmet megdönteni.”¹⁴ Egy kiskunsági volt orosz hadifogoly állítólag beszélt
még olyanokkal is, akik Petőfit ismerték: e verzió szerint egy ólombányában
dolgozott a költő, és kintléte alatt sok verset írt.¹⁵

9 További adatok: Dobos Ilona: Petőfi mondák. *Ethnographia* 84 (1973), 418–429.

10 EA 2875/113. – Kálmány Lajos gyűjtése.

11 EA 2065/529. – Aukner Tibor gyűjtése, 1947; Penavin Olga: Petőfi a jugoszláviai magyarok emlékezetében. *A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei* 4 (1972), 136; Dobos Ilona: i. m. 422.

12 Lásd Baróti Lajos: *Petőfi a ponyván és a népirodalomban*. Budapest, 1910, Kunossy, Szilágyi és Társa kiadása; Péterfy Tamás: *Petőfi regék*. Marosvásárhely, 1910, 89–92.

13 Dienes András: *A Petőfi titok*. Budapest, 1949, Dante, 165–166.

14 EA 2121/5. – Dégh Linda gyűjtése, 1947.

15 Dömötör Ákos: i. m. 62. – Nagy Czirok László gyűjtése. Hasonlóképpen még élő szemtanúkra hivatkozott egy zengővárkonyi adatközlő is (EA 2049/184. – Orosz Gellért gyűjtése, 1947). Lásd még Bencze Cs. Attila: Segesvár után. *Falvak Dolgozó Népe*, 1972, 52. szám, 11; Bosnyák Sándor: A magyarok krónikája napjaink színhagyományában. *Örökség*, 1993, 2. szám, 56.

Többen arról is tudni véltek, hogy Szibériába kerülve Petőfi megnősült, családot alapított, és utódai még ma is ott élnek.¹⁶ Bácskai hagyomány szerint mint hadifogoly, egy grófi házhoz került, és a gróf lányát zenére tanította, majd később elvette feleségül.¹⁷ Egy az 1930-as években feljegyzett hadifogoly-legenda szerint Paridovics Iván tanító, Protics Lázár vegyész-mérnök és Kovacsevics István tanár azt állították, „hogyan ők hárman az első világháború idején beszéltek egy Viktorovics Petrov nevű cári lovassági alezredessel, aki unokája volt Petőfi Sándornak. Szerintük a költő mint hadifogoly megnősült, elvette a csitai kereskedő lányát. Az unoka megmutatta Paradovicsnak és társainak a nagyapja »három kötet kéziratát, fehér papírra írva, kötetekbe fűzve« – azzal a megjegyzéssel, hogy a költő-nagyatya kívánsága szerint ez nyilvánosságra nem hozható. »Lehet, hogy még ma is megvan« –, ezzel a népmesezáradékkal fejeződik be a levegőben függő nyilatkozat.”¹⁸

Még direkter értelmiségi hatást, illetve eredetet tükröznek azok a kósza hírek, miszerint Petőfi valamely egyéb külföldi országba menekült. A legregényesebb ilyen történet szerint a költő Szerbiába került, ahol Crna Travában mint ortodox sekrestyés, Petrus álnéven élt évtizedekig. Verseket írt, melyeket ő maga fordított szerb nyelvre – majd egy éjszaka nyomtalanul eltűnt Crna Travából is. E híradás a belgrádi *Vreme* című lapban jelent meg, s szerzője a lelkész fiára, bizonyos Popovics nevű tanár elbeszélésére alapozta értesüléseit. Az újságíró még hozzáfűzte, hogy Petőfi eredetileg Törökországba szökött, és egy ideig Konstantinápolyban élt, ahol kitanulta a könyvkötő mesterséget, de mivel az ottani orosz követségen értesültek kilétéről, jobbnak látta Szerbiába menekülni.¹⁹

Egy bábolnai adatközlő ugyancsak a törökországi verziót hallotta:

„Nálunk az öreg emberek még ma sem hiszik el, hogy Petőfi meghalt volna. Úgy volt az, hogy egy mély kútban húzta meg magát, azért nem találták meg az oroszok, pedig ugyancsak keresték. Három nap, három éjjel volt a kútban, akkor kimászott, és pásztorfiúnak öltözve szökött Törökországba Kossuth után. Ide többé nem tért vissza, mert nem akart rab hazában élni. Ezt kérem szépen az édesanyám hallotta egy Mártony nevű tanítótól lánykorában.”²⁰

16 EA 2065/10., 244. – Aukner Tibor gyűjtései, 1947); Faragó József: 1848–1849-es erdélyi népmondák (1948–49-es emlékekkel.). In: *Folklorisztika 2000-ben. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára*, I. (Szerk.: Balázs Géza – Csoma Zsigmond – Jung Károly – Nagy Ilona – Verebélyi Kincső.) Budapest, 2000, 82.

17 Penavin Olga: i. m. 134.

18 Dienes András: *A Petőfi titok*. 167. A szibériai legenda további irodalmához: Ferenczi Zoltán: *Petőfi eltűnésének irodalma*. Budapest, 1910; Péterfy Tamás: i. m. 137–141; Fekete Sándor: *A szibériai métely. Egy Petőfi-legenda feltámadása és újbóli elhantolása*. Budapest, 1990, Magvető – főként a barguzini legenda kapcsán; Kovács László: *Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje*. Budapest, 2003, Argumentum.

19 *Magyar Hírlap*, 1931. július 7., 5.

20 EA 2065/387. – Aukner Tibor gyűjtése, 1947.

Van, aki úgy tudta: csak Romániába szökött Sándor fejedelemhez,²¹ míg mások – viszonylag elterjedt vélemény – szerint: Amerikába. Egy Petőfiről szóló ponyva azt írja, hogy Szibériából próbált oda eljutni, többek szerint viszont Kossuth példáját követte.²² Az „amerikás változat” már a szabadságharcos veteránok elbeszélései között is szerepelt:

„Hogy hogyan halt meg Petőfi, azt pontosan nem tudom... de vótak azér’ sokan, akik várták haza. Azt is beszélték, hogy Amerikába ment, oszt ott élt még tovább, csonkán. De csak úgy járt ő is, mint az öregapám testvére, akiről már beszéltem. Várták őt is, de nem jött meg soha.”²³

A tárgyalt témához legszorosabban kapcsolódó narratívumok azok a történetek, melyek azt beszélik el, hogy Petőfi Magyarországon bujdosik. Már 1850 júliusában azt jelentették Bachnak, hogy Kossuth ügynököket küldött Magyarországra, köztük Petőfit: „Petőfi Sándor, az ismert magyar költő nincs Párizsban, hanem juhászbojtárnak maszkírozva a Muraközben, éspedig annak horvátországi részén tartózkodik.” Egy londoni spionjelentés pedig három évvel később az alábbi szóbeszédet örökítette meg: „A népszerű népköltő Petőfy, akit halottnak tartanak, Pest vármegyében rejtőzködik, felesége, hogy nyomát el-mossa, beleegyezésével házasságra lépett...”²⁴ Egy Pest vármegyei történet szerint – amelyről Dienes András úgy vélte, Dumas *Monte Christo grófja* című regényének hatását is magán viseli – a hazatérő költő hintója „éppen akkor állt meg pesti lakása előtt, amikor onnan kifordult egy nászmenet: a felesége ment esküvőre »egy némettel«, a költő ezt meglátva, örökre elbujdosott.”²⁵

Van, aki úgy hallotta, hogy a költő Lantos néven a Trencsén vármegyei Illaván raboskodott a fegyházban,²⁶ más verzió szerint Ferenc Jóska elé került, aki megbocsátott neki.²⁷ Többnyire azonban a bujdosó, inkognitóban fel-felbukkanó Petőfi a hőse ezeknek a történeteknek.²⁸ Diási öregek szerint a költő 1856-ban az ottani pincékben rejtőzött el.²⁹ Volt, aki úgy hallotta, hogy az Alföldön csikósokkal borozgatott, mások, hogy a Bakonyban betyárokkal társult, megint

21 EA 2065/214. – Aukner Tibor gyűjtése, 1947.

22 Péterfy Tamás: i. m. 137–141.

23 Dobos Ilona: i. m. 421; uő.: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. Budapest, 1986, Gondolat, 137.

24 Sándor József: *Nemes Petőfi Sándor Szabadszálláson született és Szibériában halt meg*. Budapest, 1939, Szerző kiadása, 107; Alexa Károly: „Csokolom a lelketeket...” Százharminc éve halt meg Szendrey Júlia. *Magyar Nemzet*, 1998. szeptember 5., 17.

25 Dienes András: *A Petőfi titok*, 140.

26 Dobos Ilona: *Petőfi mondák*. 421; Uő.: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. 1986, 137.

27 Dienes András: *A Petőfi titok*, 140.

28 Penavin Olga: i. m. 135; Dobos Ilona: *Petőfi mondák*, 423–424.

29 EA 2065/388. – Aukner Tibor gyűjtése, 1947.

mások, hogy mint vándor Erdélyben kastélyokat látogat.³⁰ Egy gyergyói népi elbeszélés ugyancsak mint az országot járó vándort láttatja.³¹

Dobos Ilona utalt arra, hogy a szlovákok körében is terjedtek mondák Petőfi szibériai fogságáról és álruhás megjelenéséről.³² Régi nagybányai hagyomány szerint a városszéli *Petőfi-tanya* a bujdosó Petőfi ott jártának az emléke: „A szabadságharc leverése után Petőfinek is bujdosnia kellett. Az édesanyjával a Farkastanyán húzódott meg egy kis házban. A ház előtti kis padon írta a szomorú verseit. Ez kőből volt, meg egy asztal is volt ott kőből. Abba még a nevét is belevéste. Mikor a bányászok megtudták, hogy Petőfi ott lakik, mentek keresni, de már nem találták ott. Akkor elnevezték azt a helyet *Petőfi-tanyának*, és még ma is úgy hívják.”³³

Az abaúji Bodollón mint bodrogi közeli hagyományt mesélték el az alábbi történetet:

„Azt mondta [egy bodrogi közeli idős férfi], hogy jó pár évvel azelőtt, a '80-as évek elején lehetett, egy reggel elkezdtek mondogatni a falujukban, hogy Petőfi ott van a határban, hever egy eperfa alatt és ír egy könyvbe. Azt mondták rá, hogy bolondság, de csak egyre erősítették, hogy de igaz, Petőfi van ott. Néhan, katonaviselt emberek, kimentek a határba, hogy megnézzék. A faluhoz közel, az országút töltésénél tényleg láttak egy embert a fűben heverni. Őszöreg ember volt, nagy üstöke volt, kecskeszakálla, igazán olyan volt, mint Petőfi Sándor a képeken, csak meg volt öregedve. Egy vastag könyv volt előtte, abba írt valamit plajbásszal, fel se nézett. Szóba akartak ereszkedni vele, de csak rájuk pillantott, egy szót sem válaszolt, csak írt tovább a könyvbe. Nem tudták, mit csináljanak, mert bizonyosak azért nem voltak, hogy tényleg Petőfi a vándorló, vagy nem.

Volt közöttük egy igen kitanult ember, az bejárta a fél világot, Amerikában is volt, nagyon furfangos ember volt. Az azt mondta: »Meglátjátok, nekem kivallja, hogy kicsoda«. Úgy tettek, mintha elmentek volna, de a mezőn át ügyesen mögéje kerültek a vándorlónak, hogy az észre se vette őket. Mikor már jó közel voltak hozzá, a furfangos falubeli hirtelen rákiáltott: *Sándor, te!*... Az őszöreg ember erre a szóra csak felkapta a fejét, nézett körbe, hogy ki szólítja. Persze észrevette őket hamarosan, de akkor már késő volt, mert elárulta a nevét, hogy ő Petőfi Sándor. – De nem szólt egy szót sem, csak összehajította a könyvet, bedugta a tarisznyába, vette a botot, s iszkiri, már ott sem volt. Olyan gyorsan, fürgén szedegette a lábát. Mint egy húszesztendős. Elment Királyhelmece felé, lehet, hogy Erdélybe ment, de lehet, át a határon, mert azontúl sem látta senki.”³⁴

30 Bencze Cs. Attila: i. m. 11.

31 Péterfy Tamás: i. m. 120–129. (Népszerűsítő feldolgozásban.)

32 Dobos Ilona: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. 138.

33 Magyar Zoltán: *Tatárok, betyárok, bányarémek. Folklorhagyományok Nagybánya vidékén*. Nagybánya, 2010, Teleki Társaság, 73–74. – Görbe István gyűjtése, 1958–1960.

34 Dienes András: *A legendák Petőfije*, 270.

Családi hagyományra hivatkozva szintén Dienes András írja, hogy apai nagyapja megesküdött rá, hogy a pesti Zöldfa utcai házukban két napig rejtőzött a padláson a költő (ahol verseket is írt, és „tengernyi vörösborot megivott”).³⁵ Hajdúhadházon egy szekeres gazda azt állította, hogy a székelyhídi vásárban hallotta, hogy Petőfi minden évben meglátogatja édesanyja sírját.³⁶ A Csongrád vármegyei Csanádpalotán egy ott bujdosott '48-as tisztról, aki utóbb Gyuri szabó néven ott is telepedett le, egyesek szintén úgy vélték, hogy az illető valójában Petőfi volt.³⁷

Tudjuk, hogy nevében írt, illetve neki tulajdonított versek nagy számban forogtak közkézen a halála után is. Talán innen erednek azok a hagyományok, melyek a versíró bujdosót állítják középpontba. Egy ilyen elbeszélés szerint álruhában bujdosott az országban, és pajták meg pincék ajtajára írta verseit, hogy az emberek ebből tudják meg, hogy még él.³⁸ Még eredetibb a következő történet:

„Nem halt meg Petőfi a csatában. Kijött a csatából. Csabára ment, ott hallotta, hogy Görgei lepaktázott az ellenséggel. Gyorsan kocsira ült Petőfi, hogy elmenjen Világosra, agyon akarta ütni Görgeit. Mentek a kocsival, eltört a kocsi alatta. Kovácsot hívtak, megcsinálták, mentek tovább. Megint eltört alatta a kocsi, megint megcsinálták, harmadszor is eltört a kocsi. Szidta Petőfi a kovácsokat, hogy miattuk nem tud elmenni Világosra, de csak eljutott. Mikor odaért, hallotta, hogy Görgei már eladta a magyar sereget és a tizenhárom tábornokot. Petőfi mikor meghallotta, vett egy kocsi diót, éppen dióverés ideje volt, megfúrta a diókat, minden dióba tett egy cédulát. Vers volt a cédulákon, le volt írva minden, hogy árulta el Görgei Magyarországot és a tizenhárom tábornokot. Akkor elment bujdosni az országba Petőfi, felöltözött svábnak, mint aki diót árul, járt a szekérral, árulta a diót. Az emberek megvették a diót, eltették, és amikor karácsonykor diót törtek, akkor tudta meg az egész ország, kicsoda Görgei, milyen nagy áruló. Gondolkoztak az emberek, hogy jött a cédula a diókba, eszükbe jutott a sváb, aki árulta, tudták már, hogy Petőfi volt. De Petőfi sehun se volt már, többet se látták.”³⁹

35 Dienes András: *A Petőfi titok*, 138.

36 EA 2065/240. – Aukner Tibor gyűjtése, 1947.

37 Dömötör Ákos: i. m. 52.

38 EA 2065/89. – Aukner Tibor gyűjtése, 1947. Valószínűleg ponyvaváltozata is létezett.

39 Dienes András: *A legendák Petőfije*. 268. Péterfy Tamás további három olyan Petőfi-mondát közöl gyűjteményében, melyek a bujdosó költőt örökítik meg: Petőfit a torockói molnár gyógyítja ki sebeiből; a Hargitán egy székely lány ápolja, s a költő ott marad vele mint pásztor; Háromszéken a Lakóca-hegy *Petőfi kövén* évente egyszer megpihen) – e szövegek népi eredete azonban nem igazolható egyértelműen. További adatok Dienes gyűjtéséből: „*Nagybányán* egy növegyelet védelme alatt állt a bujdosó költő, *Aradon* egy tímármesternél, *Diószegen* egy kovácsnál látták, *Pécsen* egy patikus rejtegette, *Marcaltón* egy grófnő. *Göcsben* drótostót ruhában ismertek rá, *Zilahon* deszkaárus székely parasztleánynek öltözve” (Dienes András: *Petőfi titok*, 140.). Az ezredfordulón Kalotaszeg székvárosában jegyeztük fel, hogy a költőt

Bár Petőfi 1849. július 31-én Fehéregyháza mellett nagy valószínűséggel el-
esett a csatában, halálának hírére sokan még évek múltán sem hitték el. Főként
az 1850–1860-as években volt elterjedve az a vélekedés, hogy a költő él, amit mi
sem bizonyított jobban, mint hogy szélhámosok egész sora adta ki magát Petőfi-
nek, csalva ki pénzt hiszekegy emberektől, vagy tartatva el magukat egyesek-
kel. Az ál-Petőfik emléke még száz év múltán is élő volt többfelé. Pest megyében
beszélték, hogy „sokan csellengtek még azután is sebesültek Petőfi képében”.⁴⁰
A Délvidéken így emlékeztek: „Halála után megjelentek ál-Petőfik, akik möntek
faluru-falura, azt állították, hogy Petőfi nem holt meg, űk azok. A nép hamar
rájött a furfangra, elűzte őket.”⁴¹

Káplai Lajos, aki iskolatársa volt a költőnek, és a soproni katonáskodás idejéről
is jól ismerte, 1851 júliusában napokig etetett-itatott egy ál-Petőfit, s az emlékül
kapott mogyorófa botot mint becses ereklyét őrizte.⁴² Egy másik eset szerint még
egy volt kritikusatól is sikerült egy ilyen ál-Petőfinak pénz kicsalni.⁴³ Az 1850-es
években angliai emigránsok között is feltűnt Petőfi neve alatt egy szélhámos,
aki valójában egy selyemtakács volt, és Londonon kívül a Jersey-szigeteken is
megfordult, az ottani magyarokat is lépre csalva.⁴⁴ 1877-ben egy Manasse Dániel
nevű szélhámos a szibériai legendával összefüggésben hirdette azt, hogy Orosz-
országban egy ólombányában találkozott Petőfivel. Még képviselői interpelláció
is született ez ügyben – mígnem lelepleződött a csaló, aki valójában a börtönben
találta ki a történetet, hogy általa némi pénzre tegyen szert.⁴⁵

Szemléletes a költő rokonának és jó barátjának, Bathó Ferencnek az esete,
akivel Petőfi Marosvásárhelyen az egyik utolsó estéjét együtt töltötte. Mint Die-
nes András leírja: „Bathó 1850 áprilisában a mágocsi pusztán lakott, Szendrey
Ignácnál, a költő apósánál, amikor egy este egy hódmezővásárhelyi asszony
kereste fel, hogy jöjjön be Vásárhelyre, mert egy »menekült úr« van nála, aki
beszélni kíván vele. Bathó szobája falán egy Petőfi-arckép függött, amit meg-
látott az asszonnyal jött gyereklány és felkiáltott:

– Nini, ez annak a bácsinak a képe, aki nálunk lakik...

Bathó nem tétozozott, átment azonnal Vásárhelyre, ahol az asszony lakásán
– valami kis udvari szobában – ott állt előtte maga Petőfi. »Soha ember és ember
között nagyobb hasonlatosság nem létezett; ugyanazon arc, hajviselet, szemek,
még a Petőfinél oly sajtóságos fejfelkapás, mozdulatok, a lépések megnyomása,
és maga a hang is ugyanaz« – beszélte el Bathó.

a szabadságharc bukását követően Kolozsváron, a Farkas utcában látták (Magyar Zoltán:
Kalotaszegi népmondák. Budapest, 2004, Balassi Kiadó, 213 (Magyar Népköltészet Tára V).

40 Dömötör Ákos: i. m. 51.

41 Penavin Olga: i. m. 136.

42 Dienes András: *A Petőfi titok*, 138.

43 Dienes András: *A Petőfi titok*, 139.

44 Dienes András: *A Petőfi titok*, 139.

45 Bencze Cs. Attila: i. m. 11.

- Mi tetszik önnek, uram? - kérdezte a Petőfi-alteregőtől.

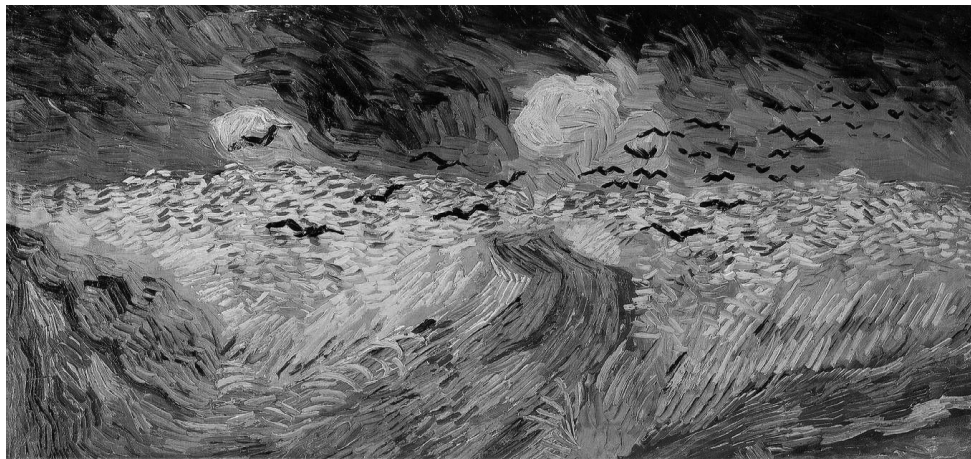
- Hát nem ismeresz rám, Feri? - nyújtotta neheztelően a kezét a másik - én vagyok, Sándor...

- Uram - mondta a gyanakvó Bathó - az igaz, hogy ön bámulatosan hasonlít Petőfihez, hogy az embert zavarba hozza, de ön mégsem az...

Erre az állítólagos menekült beszélni kezdett Júliáról, Zoltán fiáról, debreceni összejöveteleikről, utazásairól, csupa olyan dolgokról, amit 'nem tudhatott más, csak Petőfi'. Meggyőzte Bathót, már tegezték egymást, húsz forintot adott a bujdosónak, majd abban egyeztek meg, hogy Bathó visszamegy Szendrey Ignácért, a bujdosó várja meg őket...

Dehogy várta, tudta, hogy az após leleplezi, a gyűlölet sokkal jobb detektív, mint a rokonszenv. A húsz forintért azonnal hozatott egy pár új csizmát, azt felrántotta a lábára, és úgy elfüstölt..."⁴⁶

Az ál-Petőfikről szóló számos történet több neves író is megihlette. Ilyen álruhás alak szerepel már Jókai *Az új földesúr* című regényében is, Krúdy Gyula pedig egy külön művet szentelt e témának *Ál-Petőfi* címmel.⁴⁷

46 Dienes András: *A Petőfi titok*. 138-139. A Jászságban még a 20. század elején is emlegettek egy ott élő „ál-Petőfit”: EA 27519/14. Tóth Klára gyűjtése, 1997.

47 Az Ál-Petőfik néprajzi irodalmához lásd még Dobos Ilona: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*. 140; Magyar Zoltán: *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-medencei redakciói*. Budapest, 2001, Akadémiai Kiadó, 232-233

Nemzedékünk kényszeressége

Korosztályi hangok Németh Gábor Dávid *Lebegő arborétum* című verseskötetéhez

Prae Kiadó, 2022

„Belenőttem a szobába egy egész korosztállyal” – olvashatjuk Németh Gábor Dávid második verseskötetének, a *Lebegő arborétum* egyik legtöbbet emlegetett, legkiemelkedőbb költeményében, a *Kamillakényszerben*. A szerző a felnőtté válás mezsgyéjén lépdelve önmagát egyre inkább meg- és kiismerve jut el addig a felismerésig, hogy a gyerekkor elmúlása – ugyanis ez a legkézenfekvőbb kijelentés ebben a kényszerességben –, a felnőtté válás elemisége valahol a szorongásban, a hangtalan apákban, őseinkben keresendő. A költő négy cikluson keresztül mutatja be, milyen korosztályunk kényszeressége a felnőtté válás stációjában.

Németh Gábor Dávid *Lebegő arborétum* című verseskötete sorsunk öröklődését, a transzgenerációs válságok sekélyességét tárja fel. Erről tanúskodik a kötet nyitókölteménye, a *Tengerhordás*, ami magába foglalja a sorsszerűséget, őseink, elődeink életének, lelki terheinek cipelését. „Elnevésedtek a felmenők, rajtam a felelősség, / hogy megszársítam őket, de félek / más formában száradnak majd, / mint amit ismerek.” Elvégre, ahogyan zajlik az élet, s vele együtt a fejlődő világ hajtja ki magából az újjászületett traumákat, úgy a következő generáció – saját fájdalmai mellett – feladatának érzi, hogy elviselje a családi múltból áradó fel nem dolgozott traumákat. Szorongástudatunk ebből fakad. Nem hiába, hogy ez a korosztály, az új generáció szülöttei abban nevelkedtek, azzá váltak, akikké a 20. század tragédiáiból válhattak.

A tenger helyzete megváltozott, ahogyan olvashatjuk a kötetnyitó versben: „Elhordtam az egész tengert”, amelyben az elhordás legitimálja, hogy a szerző kor-

osztálya – vagy a lírai beszélő társadalmi beilleszkedése – a magányosság berkein belül mozoghat. Valamiféle áttörhetetlen gáton belül hordja át a versbeszélő a vizet – netán a szavakat – versről versre, míg nem felviláglik a gyógyulás fényes alagútja. „Ideje nyílt terepre menni. Meghatároz / az építész-kényszer, deklasszált mérnökök, / ügyeletes skizofrének leszünk. Halvérűek, szíromkezűek. / Félreboldogult férfiak.” A *Kamillakényszer* című vers – ami az első ciklus címe is egyben – sorai deklarálják a férfiség többjelentésű formáját, amelybe az előző nemzedékek egyszerű férfiségét és a 21. század modern férfiemb-lémáját helyezte bele a költő.

Azonban mégis megbicsaklik a felnőtté válás, ahol a még nem érett fiatal felnőtt, aki leginkább még a férfiség határán toporgó fiú, nem tudja, hogy egy adott helyzetben mit tehetne, hogyan érezzen. Szabad-e éreznie? Erre utal a kötet címadó versének, a *Lebegő arborétum*nak néhány sora: „Mégis abba kapaszkodom, / aki felnőtt módon tud összehordani / tücsköt-bogarat.” A régi szólásból fakadó élményinterpretálás egyszerűsíteni próbálja annak jelentőségét, hogy a felnőtté válás valóban több stációs, s nem csupán a társadalmi kor határozza meg, hogy ki, mikor mivé válhat, melyben a kérdőszavak elviselhetetlen nehézséggel csüngnek korosztályunk ajkain. Vajon a felnőtté válás abbéli élményünk-e, hogy valakit a gyermekkorunkban megismertünk felnőttként – például a szüleinket –, és a tőle vagy tőlük ellesett attitűdből próbáljunk a magunkét kibontogatni? Aki tücsköt-bogarat összehord, az mellébeszél. Így minden felnőtt mellébeszél, ami párhuzamba állítható az „örök gyerek”

analógiával. Felnőttjeink nagyra nőtt gyerekek, akik a felnőtté válás valamelyik stációjában kényszercselekvés gyanánt behúzták a kézfüket. A *Kertelés* című vers szintúgy ennek a mellébeszélésnek lehet az utözöngéje. „Fekete fejű kosok. Komor, leszegett / fejű kosok, hideg gondviselők, / mint a nehezen közelíthető apák.” Bennünk élő apaképek sokasága mutatja az utat a felnőtt férfiséghez. Amennyiben igazak a hallgatag apák szavai.

A *Gyöngykazal* című ciklus szépen formálja tovább a be- és megérés következő stációját: „Megrázták a sötétet. / A bent maradtak ekstázisban ünneplik / saját határ nélkülségüket. // Nem tudom, mennyire nem / vagyok más. Üvegpárnán lyuggat / a családi ágynemű.” A *Szorítsa mindenki* című poéma nekigyürkőzik a családi falnak, amelyen csöppnyi rések nyiladoztak a férfivé válás során, s e réseken keresztül a lírai beszélő próbál kievickélni a család által meghatározott konvenciókból.

Ahogy ebben a ficergő szorongásban a fiú gyötrelmei felszínre törnek, öngyógyítással árulja el az örök időkre feleskett fájdalmakat. A költő *Hajótörés nézővel* című versében vádolja a bennünk levő harag és a traumatizáció idegenségét hétköznapijaink befolyásoltságában: „Összeszugorítom: az üldöző hatalmát / azzal igazolja, hogy lealacsonyítja áldozatát.” A harmadik ciklus, a *Károg az édes* mégsem hozza meg azt a várt bizonyosságot, hogy a lélek kiismerhető. Leginkább afelé közelít a költő, hogy a szorongás örökké velünk élő parazita, ami kiapadhatatlanul szórja ránk az elvárt valóságot, ez pedig leginkább lelkünkben csapódik le: „Fűszerezni kell a gyerekeket, családi recept alapján, / hogy a szülők ne ismerjenek rájuk.” A *Dísznyelés* önmagában fakír tényezője földi

létünk pompájának. Torkunkon keresztül jut be szervezetünkbe az élelem, a folyadék és megannyi fájdalom, amit nem engedünk szabadjára, így e vers szervezetünk megmételvezéséről szól, s ezért „belemerevedek a szituációkényszerbe”, ahogyan a *Gomböntőben* is olvashatjuk.

A negyedik ciklusban – *Összevert térség* – nem érünk felnőtté. Legalábbis abban az eszményi értelemben, hogy a lelkünk is felnőtté válik, semmiképpen. De a férfivá érés rögös útja sosem ér véget, ugyanis „Nem azért van csend, hogy megszólalj”. A férfilet e képzelet természetünk től fogva belénk kódolt szegmentum. Hallgatni arany; a csönd megszólaltatja a belső hangokat. De vajon a fixa ideákból épített felnőttkorban maradhatunk-e önmagunkkal szemben hallgatagok? „Alattunk bunkereket találunk majd, amiket / családi történeteken keresztül tanultunk használni, / amikor még nem tudtuk, hogy akarhatjuk, / hogy jól akarunk lenni.” Mert jól lenni, öröm. És korosztályunk szorongásegzisztenciája éppen erre a „jól lenni akarásra” törekszik.

Németh Gábor Dávid *Lebegő arborétum* című verseskötete nem nyitja fel komplexusaink okozta bezárt ajtóinkat, de utat mutat afelé, hogy a gyógyulás, a magunkból való kibeszélés, kiírás folyamata segít önmagunkkal – és környezetünkkel – jólban lenni. A kötet hangvétele, nyelvezete, formaellenessége nem teszi könnyűvé az interpretálást. Azonban, ha mégis megbirkózunk a versekkel, akkor tisztában leszünk azzal, hogy nem egyedül küzdünk a szellemeinkkel, az elvárásokkal, a konvenciókkal és saját magunkkal. Az ellentétekre épülő versek képekben gazdagok, a felnőtté válás stációi nemcsak korosztályunk, hanem korszellemünk termékei.

Karkó Ádám

KARKÓ ÁDÁM (1997) költő, újságíró. A Pázmány Péter Katolikus Egyetemen szerzett magyar-történelem szakos diplomát. Az *Új Köznevelés* pedagógiai magazin szerkesztője.

Iancu Laura dilemmái

Iancu Laura: *Miért csángó, ha magyar?*

A moldvai magyarság története és elcsángósítása

Libri Kiadó, 2022

Megszületett és megjelent egy hiteles könyv a moldvai magyarokról, amit olyan teológiai végzettségű, néprajztudományból doktorált kutató készített, aki közülük valóként látta meg a napvilágot, szülőfalujában töltötte gyermekkor legfogékonyabb éveit, és nemhogy megtagadta volna – mint sokan – gyökereit, de személyes elkötelezettségének minden energiáját szolgáltukra, nemzeti tanulságokat hordozó sorsuk megismertetésére fordítja. Hiszen ismerünk, ismerhetünk rajta kívül jónéhány hasonlóan tősgyökeres moldvai születésű, magyarságától el nem tántorított személyt, akik népüket írásaikkal is szolgálva egyházi emberként, mint Petrás Incze János, Ferenc János, Horváth Antal, Salamon József; tanárként mint Perka Mihály, Ósz Eröss Péter, szépíróként mint Gábor Felícia; népköltőként mint Lakatos Demeter, Demse Márton, Duma-István András; amatőr helytörténészként mint Erdős-Szászka Péter, Laczkó István és Mihály, Jankó János és Antal; néprajzusként vagy nyelvészként mint Nyisztor Tinka, Trunki Péter... és persze még számos olyan jeles személyisége volt és van moldvai magyarságnak, akik kisebb-nagyobb írásaikkal bele is illenének ebbe a sorba, ha most nem a címben szereplő, számos szempontból kiemelkedő jelentőségű könyv ismeretéből lenne a célom.

Iancu Laura könyve négy nagyobb fejezetre oszlik. Legterjedelmesebb a kétötödét kitevő *történelmi* rész, ami természetesen is, hiszen ez a tudományterület a legmeghatározóbb a moldvai magyarság helyzetére, jórészt ebből következik múltbéli és jelenlegi sorsuk, talán a jövőjük is.

Kitűnő ötlet a 17. oldalon levő térkép, a részben vagy egészen magyar népességű települések első írásos említésének feltüntetésével. Bár ez természetesen csak arra utal, hogy az a hely abban az esztendőben már lakott helyként létezett, de jó támpontot jelenthet a magyar gyökerű moldvai települések helytörténeti kutatásához, aminek során talán az is kideríthető, hogy a különböző helyek magyar alapításúak-e, vagy mikor jelentek meg ott a római katolikusok? A 16. század elejétől Róma a missziós területté nyilvánított Moldva egyházi felügyeletét a Vatikán Propaganda de Fide szervezete irányítása alá rendelte, így a Szentszék az ott szolgáló hittérítők és más egyházi személyek jelentéseiből pontos tájékoztatást kapott a moldvai katolikusok helyzetéről. Bizonyára tudott arról is – írja Iancu Laura Petrus Parčević 1670-ből való jelentése alapján –, hogy „Moldvában szinte az egész katolikus népesség magyar, magyarul beszél és hangos szóval magyar papokat kér. A csak románul értő papokhoz nem mennek gyónni, mert ezen a nyelven nem tudják magukat kifejezni, prédikációjukat sem hallgatják. A közösséget összetartani, az ifjúságot nevelni tehát csak magyar pap tudja Moldvában.” Ám a Vatikán nem tudta, vagy tán nem is akarta orvosolni a felmerült problémát. Rómának nem voltak magyar misszionáriusai, hiszen Magyarország jelentős részén ekkor terjedt el a protestantizmus, a moldvai katolikusok egyházi irányítása pedig akkoriban a lengyel egyházhoz tartozott. Emiatt a moldvai magyarság vallási, etnikai töredezettsége és keveredése egyre fokozódott és mindinkább olyan helyzetbe

került, hogy választania kellett a vallás és az anyanyelv között. „Az etnikai szempontokat mellőző körülmények közepette – írja Iancu Laura – a »sokféle magyarokat« a vallási és etnikai beolvadástól a magyar (tudatos vagy természetszerű) öntudat őrizte meg.” A magyar népesség jelentőségét mutatja az a körülmény is, hogy a források, egészen a 19. századig a katolikus vallást „magyar vallásnak”, a katolikus templomot „magyar templomnak”, a katolikus papot pedig „magyar papnak” nevezték akkor is, ha ez utóbbi történetesen olasz vagy más nemzetiségű volt. A forrásokban „magyar nemzetiségű, de oláhul beszélő”; „magyarul beszélő, de 'szakadár' (görögkeleti) hiten való”; „magyar nemzetiségű, de szakadár hitű”, „egykor magyar volt, de már nem beszéléi nyelvét” stb. ismeretésekről olvashatunk. A paphiány következtében kialakult helyzet felerősítette az anyanyelvű kántorok („diák”, „deák”, „gyák”) szerepét, akik a licenciátusokhoz (lelkipásztori kisegítőkhöz) hasonló feladatokat láttak el. Iancu szerint „a 17. században az egyházi adminisztrációban és pasztorációban még tetten volt érhető valamiféle kétnyelvűség” – szerintem még jóval később is, hiszen az 1875. évi schematizmus szerint Moldva 26 római katolikus plébániája közül 18-ban a 'használt nyelvek' rovatában a magyar is szerepelt. De hát ez csak egy állomása volt a román nyelv minden területen megfigyelhető térnyerésének, hiába írták a magyar katolikusok nemcsak a pápához, de még az osztrák császárhoz is panaszleveleiket, amikben megfogalmazták igényüket a magyar anyanyelvű papok iránt.

A 17. század végén az osztrákok és a törökök által Karlócán aláírt – rólunk, de nélkülünk kötött – békében a Habsburg Birodalom elérté, hogy a török fennhatóságú területeken élő katolikusok szabadon gyakorolhassák vallásukat. A hírre az Erdélybe menekült magyarok közül sokan visszatértek Moldvába, ami fokozta a keleti egyháznak a katolikusokkal szemben megnyilvánuló ellenszenvét. „Napja-

inkban az egész nép kereszténynek és a keleti egyház tagjának vallja magát – írja Dimitrie Cantemir, a történészkedő moldvai fejedelem –, egy vallást sem gyűlölnek jobban, mint a rómain, bár ehhez tartozik csaknem valamennyi magyar alattvalójuk...” Bár a 18. században a vajdaság déli városaiban még előfordultak magyar iparosok, a magyarság nagy része falun élt. Egy részük szabadparasztihoz hasonló kiváltságos helyzetben „részes” (rázes) volt, az adókat és a terményeket közvetlenül a vajdának szolgáltatták be, és pedig a közösen megállapított éves járadékok szerint. Panaszaikkal, sérelmeikkel, ügyeikkel – legalábbis elvileg – a vajdához fordulhattak, külön törvényekkel és szokásokkal rendelkeztek. Persze a valóság nem volt ilyen idilli, hogy – akárcsak a népmesékben – a szegény ember valamilyen sérelmével fölment a királyhoz, elpanaszolta, s az orvosolta a baját; mert akkor honnan lenne az a számos kisemmizett, egykor *részes* státusú falu – mint például Lujzikalagor –, ahol aztán a lakosság nemzedékeken keresztül hiába kereste elveszett igazságát?

Helyesen állapítja meg Iancu Laura, hogy a moldvai katolikus egyház politikájában a kétnyelvűség egészen a 19. század második feléig napirenden volt. Sőt, „az Erdélyből érkező és megtelepedő újabb és újabb magyar katolikus csoportok révén a magyar nyelv meghatározó tényező volt”; Jászvásáron pedig 1816-ban iskola nyílt, ahol „moldovenească”, magyar és német nyelven folyt az oktatás. A 19. század elején Dominicus Brocani: *A keresztény hit alapjai* című olasz kiadványát román és magyar nyelvre egyaránt lefordította. Az 1835-ben Szabófalván megnyílt egyházi intézményben a latin és a román nyelv mellett a magyart is tanították. Raphaël Arduini román, magyar, latin és német nyelven nyomtatta ki a Moldva katolikus fiainak oktatására szolgáló ábécét.

Románia 1859. évi létrejötté után a moldvai katolikus klérusnak erőteljesebben részt kellett vállalnia a moldvai magyarok asszimilálásában. Az egyháznak minden

tekintetben kiszolgáltatót hívek tragédiája, hogy ebben az időben erősödött fel a fiatal román államban a nemzetépítés vágya, amit francia mintára, igencsak erőszakos formában igyekeztek megvalósítani, s amivel szemben az értelmiség és középosztály nélküli magyarok szinte teljesen védtelenek voltak. „Ez a dráma – írja Iancu Laura – tükröződik Petrás Incze János klézsei lelkész élettörténetében és életművében. Mindazonáltal a moldvai magyarság iránti érdeklődés, a népcsoporttal vállalt sorsközösség napjainkig töretlennek mondható, s az emberi és kulturális kapcsolatok szinte számbavehetetlen formái alakultak ki.” Ez az érdeklődés, bár a magyar tudományosságot – néprajzot, nyelvészetet s általában művelődéstörténetünket – rendkívül értékes anyagokkal gazdagította, ám az ottani magyarok kiszolgáltatótságán nem sokat változtatott.

Iancu Laura nagy érdeme, hogy finom műszerként bemutatja a két malomkő között őrlődő moldvai magyarok lelki állapotát. A román nacionalizmus markába került katolikus egyház ugyanis a valóság durva meghamisításától sem riadt vissza. A missziót irányító Giuseppe Tomassi például az ortodoxok megnyerése céljából a Szentszéknel szorgalmazta, hogy a misszió „első nyelve” a román legyen, amit azzal indokolt, hogy „hittérítői hivatásunk nemcsak katolikusaink őrzése, hanem a Skizma útjáról ennek szerencsétlen áldozatainak a visszatérítése is”. Álszent módon arra hivatkozik, hogy „ha a mise magyarul van, ezek elhagyják a templomot, mert semmit sem értenek belőle. Ha viszont románul van, szívesen maradnak hallgatni.” Még véletlenül – vagy nagyon is tudatosan – eszébe sem jut a misszió vezetőjének, hogy a már elrománosított katolikusoknak és a magyar anyanyelvüket még gyakorló híveknek kétféle nyelvű szolgáltatást lenne indokolt nyújtaniuk. Ezért aztán a misszionárius papok és a hívő közösségek között nem alakulhatott ki személyesebb, bensőségebb lelki kapcsolat. A vallási élet számos területén a népi

hitvilág élt tovább mindaddig, amíg a 20. században erősödő egyházi beavatkozása el nem kezdte ezt is visszaszorítani.

Voltak persze belátóbb, híveik lelki igényei iránt érzékenyebb egyházi vezetők is. Mint például Raphaël Arduini, aki 1838-ban a meglátogatott katolikus településeken hajlandó volt tudomásul venni, hogy a magyar falvak közül számosan nem ismerik a „moldovenesc” nyelvet, s igyekezett fékezni a magyar papok ellen fellépő olasz papok propagandáját. Hozzájárult a magyar nyelvű imák és énekek hivatalos használatához és a tervezett egyházi iskolák növendékei számára magyar nyelvű ABC-s könyveket is vásárolt. A helyi egyház irányítói számára – írja Iancu Laura – „a katolikusok többnyelvűsége olyan problematikus helyzetnek számított, amit a misszió újabb és újabb konfliktusnak tekintett, s az apostoli vikáriusok nem tudtak, vagy nem akartak megoldani”. A magyar katolikus szerzetesek ugyanerről a kérdésről természetesen másként gondolkodtak. Ők ugyanis felismerték: a román nyelv terjedésével megnyílik az út az ortodoxia számára, ami a katolicizmus zsugorodásával és a katolikus magyarok beolvasásával jár. Szerencsére az egyházi feladatok egy részét továbbra is a kántorok látták el, amit elősegített a 20. század elején még fennálló paphiány. Így lehetővé vált a hívek számára, hogy román nyelvű misehallgatás helyett anyanyelvükön imádkozhassanak. A *deák*knak, *gyeák*knak nevezett kántorok tevékenysége plébániánként a plébános-kántor viszony függvényében változott, de a jászvásári szemináriumból kikerülő, bár még Gyulafehérváron szentelt papok arányának növekedésével a moldvai magyarok közül való kántorok tevékenysége egyre nehezebb lett. A katolikusok bonyolult helyzetének megértéséhez hozzátartozik annak ismerete, hogy bár egyházuk kiszolgáltatta az állam ideológiai érdekeit, jelenlétüket az ortodox egyház továbbra is ellenezte, és mind a román, mind pedig a nemzetközi sajtóban tiltakozott a tervbe vett autonóm katolikus püspökség meg-

alakulása ellen. A tiltakozás egyértelmű volt, hiszen a románság egésze „idegen elemként” kezelte még a jászvásári román (egykor szász vagy magyar eredetű) katolikusokat is, mivel a közvélekedés szerint valódi román csakis ortodox vallású lehet.

A 20. század első felében a moldvai egyházvezetés a helyi katolikusok közül a papneveldebe került fiatalokat már úgy nevelte, hogy a magyar nyelv és az ahhoz tartozó népi kultúra „pogány” és „eretnek” hagyományok továbbélését szolgáló „közegnek” tekintendő, s a hívek hagyományos közösségi műveltségének – folklór, apokrif imádságok, díszítőművészet stb. – minden elemét tiltaniuk kell a „katolikus egyház hittételeinek védelme érdekében”. Ezzel az egyház a moldvai katolikus magyarok népi kultúrájának rovására elindította a kultúraváltás napjainkban is tartó folyamatát. Iancu Laura teljes körű rálátással, lépésről lépésre mutatja be a román állam és a moldvai katolikus egyház egyre erősödő magyarelles tevékenységét. A 19. század második felében elterjedt állami oktatási rendszerben a katolikus falvakban a tanuló anyanyelvét nem ismerő, ortodox román pedagógusok oktatták a románul nem tudó kisgyermeket; a hatóságok az okiratokban a magyar családneveket román fonetika szerint írták be, vagy tükörfordítást alkalmaztak, gyakran pedig új, idegen néven jegyezték be a családot. A magyar közösségek identitásának erősségét mutatja, hogy a román nemzeti érdekek szolgálatába állt római katolikus egyház milyen elszántan küzdött ellenük. Korlátozták, majd lehetetlenné tették a közülnük való, anyanyelvükön szolgáló deákok, vagyis kántorok működését, elégették a magyar családok által őrzött és használt magyar nyelvű vallásos kiadványokat, kéziratokat. Ezáltal a saját hagyományukat és a katolikus hittételeket ötvöző népi kultúrában felnőtt közösséget vagy annak egy részét szembefordították az egyházzal. Sokszor hallottam idős moldvai barátaimtól, hogy „a páterek ugyan felcsapták a bőjtöt, de mi tarcsuk”.

1946 után a Magyar Népi Szövetség a Román Kommunista Párt szövetségeseiként vállalta a „csángók nyelvi jogaiért” folytatott küzdelmet, szorgalmazva az iskolák létesítését és a magyar nyelv oktatását. Ebben az időszakban ugyanis anyanyelvű oktatás hiányában a moldvai magyar közösségek nagyobbik felét sújtotta az analfabétizmus. A szövetség kezdetben még magyar nyelvű imakönyvekkel is támogatta az iskolákat, ami kiváltotta a katolikusok rokonszenvét. Az antiklerikális szög azonban hamar kibújt a kommunista párt zsákjából, nyilvánvaló lett a vallás és az anyanyelv egymás elleni kijátszása. Ez megakadályozta „az etnikai önazonosság nyilvános megvallását és az etnikai csoportosulás szervezését”, s kiderült, hogy „a Magyar Népi Szövetség hívőt hívővel, magyart a magyarral állított szembe”. Ezekre az időkre emlékezve mondta egy lészpedi ismerősöm, hogy „amikor a bátyám oláh lett”. Így aztán a kezdetben örömmel fogadott anyanyelvű oktatással szemben megingott a bizalom, mert világossá vált, hogy az iskolai oktatás ürügyén a kommunista ideológia intézményes terjesztése a cél. A magyar iskola- és óvodahálózat 1947 és 1953 között – Lészpeden 1959-ig – állt fenn és működött, ezt a lehetőséget azonban Románvásár környéki úgynevezett „északi csángó” falvak és több déli település sem kapta meg. De az akkori magyar nyelvoktatás révén néhány száz vagy talán ezer moldvai katolikus ismerkedhetett meg anyanyelve írásbeliségével, ám ez a körülmény keveset javított a közösség identitásán. Bár később több helyen tapasztaltam, hogy amikor 1990 után lehetővé vált, hogy Erdélyben vagy Magyarországon anyanyelvükön tanulhassanak a moldvai magyar gyermekek, a szülői érdeklődés megnyilvánulása sok esetben visszavezethető volt ezekre az ötvenes években működött magyar osztályokra.

A két világháború közötti egyházi és világi hatalom erőszakos asszimilációjához társult a népszámlálási statisztikák torzítása. Ez az 1930. évi összeírásakor még

- hogy úgy mondjam - amatőr módon történt, amiről tanúskodnak, számos településen a „magyar származású” és a „magyar anyanyelvű” lakosok gyakran teljesen és minden logikát nélkülöző különbségei, vagyis a hamisítás nem volt összehangolt. Hiszen tudjuk, hogy a moldvai katolikusok túlnyomó része magyar származású, de hogy valaki nem magyar - tehát nagy valószínűséggel román - nemzetiségűként magyar anyanyelvűnek tartsa magát, igencsak árulkodó. Mindezek ellenére azt mondhatjuk, hogy az a csaknem száz esztendővel ezelőtti népszámlálás volt a moldvai magyarok helyzetét tekintve az utolsó, romániai viszonylatban szinte reálisnak tekinthető összeírás. Kimutatott Moldova 109 953 római katolikus vallású lakosából 20 964 „magyar származású”, valamint 23 896 „magyar anyanyelvű”, ám az 1948-as országos népszámlálás adatai szerint már csak 6600 moldvai személyt tüntettek föl „magyarul beszélőnek”. Ez a szám aztán a későbbi évtizedekben végzett felmérésekben folyamatosan csökkent, 1992-ben pedig - bár közben mintha valami rendszerváltásnak nevezett eseményre is sor került volna - a több mint kétszeressé nőtt római katolikusból (240 038) mindössze 3118 személyt számoltak el magyarként, azok is a megkérdezésük nélkül Bákó megyéhez csatolt gyimesbükki csángók voltak. Joggal állapíthatta meg Iancu Laura, hogy „a kommunista érában, a hivatalos állami statisztikákban a moldvai magyarság eltűnt”. De hogy csak a statisztikai kiadványok rovataiból tűntek el, arról meggyőződhetünk Tánczos Vilmos igen alapos és körültekintő módszerrel becsült adataiból, amik ha nem is hajszálpontos, de nem is légből kapott módon bemutatják a moldvai magyarok anyanyelvi helyzetét, s folyamatában érzékelhetjük rohamos nyelvvesztésüket. Eszerint az 1994-96 közötti időtől 2008-10-ig terjedő 14-16 esztendő alatt csaknem 18 ezerrel, 49 ezerre csökkent a magyarul beszélő moldvai katolikusok száma, ami mutatja a nyelvcsere folyamatának gyorsulását.

A 20. század közepétől újabb és újabb csapások érték a moldvai magyarságot. Mint az összes szovjet hódoltság alá került országban, ha nem is egyforma mértékben, de gyakorlatilag mindenhol, így Moldvában is fől számolták a hagyományos falusi közösségeket, ami esetünkben gyakorlatilag az összes magyar vagy magyar származású katolikust jelentette. A II. Vatikáni Zsinat anyanyelvű pasztorációt elrendelő döntése pedig teljes mértékben kiszolgáltatta az etnikai identitásukat vállaló híveket a románosítás szolgálatába szegődött katolikus klérusnak, akik az államnak tett hűségesküjük értelmében az államnyelvet tartották híveik anyanyelvének, azt a néhány lelkipásztort pedig, aki megkísérelte néhány esetben híveik anyanyelvű szolgálatát, súlyos retorziók érték a hatalom reverendás vagy egyenruhás képviselői részéről. Amint a szerző írja, „a diktatúra évtizedeiben az állami érdekeket kiszolgáló egyház gyarapodott, a politikával szembeszálló vagy annak igényeit megtagadó egyháziak azonban életükkel és szabadságukkal fizettek”.

A moldvai magyarok erős identitását mutatja, hogy a történelmük talán legsötétebb korszakának elmúltával is maradt - ha nem is sok, de jónéhány - olyan közösség, amely igényelte az anyanyelvű oktatás és vallásgyakorlat valamilyen formáját. Nyilván sokkal többen megfogalmazták volna az ilyen igényüket, ha a több mint negyven évig tartó kettős diktatúra el nem gyöngíti ilyen mértékben önvédelmi reflexeiket. Mégis, részben a kollektivizálás elől Erdélybe költözött moldvai, valamint az erdélyi és anyaországi magyarok támogatásával tíz esztendeig tartó kemény és egyenlőtlen küzdelemben elérték, hogy létrejött néhány civil szervezet, amiket elvileg a Moldvai Csángómagyarok Szövetsége fog össze. Ezek segítségével a 2021-22-es tanévre 34 moldvai településen megvalósult az állami tanrend keretében vagy az iskolán kívüli fakultatív magyar nyelvoktatás. Az ebben résztvevő diákok száma jelenleg másfél ezer, az erdélyi magyar

középiskolákban tanul mintegy félszáz, egyetemi képzésben pedig tíz moldvai magyar diák. Az a szándék azonban, hogy a vallási életben is érvényesítsék az anyanyelv gyakorlatát még ennyi eredménnyel sem járt, csupán annyit tudtak elérni, hogy havonta egyetlen vasárnap a megyeszékhely egyik templomában, mintegy jelképes könyöradományként, magyar nyelvű miseszolgálatra is sor kerül. Ezek a csekély méretű, de mégsem elhanyagolható engedmények részben az Európai Unió jogi eszközöket is alkalmazó fellépésének, jórészt azonban a külhoni kisebbségek sorsáért felelősséggel tartozó magyar állam, az erdélyi és a magyarországi civil szervezetek anyagi és erkölcsi támogatásával valósultak meg. Jogosan írja Iancu Laura, hogy a moldvai magyaroknál „a nyelv- és kultúrávesztés természetes következménye az identitásváltozás, amire nemcsak a román közeg, de az ún. csángó státus is jelentős mértékben kényszerítően hat, azaz erősíti az asszimilációt”.

A második fejezet a moldvai magyar népcsoport *néprajzáról* nyújt rövid, szinte lexikonba illően tömör összefoglalást. A díszítőművészetről talán érdemes lett volna megemlíteni, hogy akárcsak a nyelvben, itt is megfigyelhető az „asszimilációs nyomás”, mert a hagyományos, főleg geometrikus motívumokkal díszített, szőttés, vagy hímzett textileiken az utóbbi évtizedekben egyre inkább áttérnek a környező románok között már régebben is divatos, rikítóbb színű, naturalisztikus elemek használatára, miáltal elvesztik identitást jelző szerepüket. A folyamat erőszakos formáját is megfigyelhetjük, amikor nagyobb egyházi ünnepek, pl. bérmálások, püspöklátogatások alkalmával a helyi plébánosok leparancsolják a kerítésekre terített hagyományos díszítésű szőnyegeket, padra és falra való szőttéseket, s helyettük nagyrózsás vagy más virágmintás, vagyis idegen szín- és motívumvilágú terítőket rakatnak ki, mondván, hogy „az a szép”.

A moldvai magyarság sorsának talán legkeservesebb időszaka a kommunista és a szélsőségesen nacionalista eszmék összefonódásának kora, ami a 20. század második felének több mint négy évtizedét tette pokollá számukra. Iancu Laura megfogalmazza ennek az állapotnak a fő jellemzőjét: „A családi, rokoni kötelékek mentén szerveződött mikroközösségeket a mesterségesen létrehozott (etnikai, vallási szempontból vegyes) munkaközösségek váltották fel. A kollektívizmus véget vetett a hagyományos életmódnak is, népszokások, társadalmi szerveződések (pl. a fonó) sokasága szűnt meg.” Napjainkban tovább folytatódik a tradicionális társadalmi szerkezet átalakulása, az erőteljes és egyre nagyobb távolságokra terjedő migráció a társadalom, a közösségek szétforgácsolódásával jár. Az Európa nyugati részén és a mediterrán országokban munkát vállaló családtagok és az otthon maradtak között fennálló fizikai távolság és a kulturális távoldódás következtében a család intézménye is átalakulóban van. A szerző szerint a gyors, ellenőrizhetetlen és feldolgozhatatlan kultúra- és életmódváltás nemcsak a családok, de a helyi katolikus egyház számára is „megoldandó feladatot jelent”.

A moldvai magyar kultúra legismeretesebb vagy legalábbis legjobban feltárt területe – ha nem is mennyiségét, de mélységét tekintve valószínűleg – a *folklórjuk* és a *tájnnyelvük*, amennyiben folklórban elsősorban a produkáló vagy reprodukáló, de mindenképpen aktív művészi tevékenységet értjük, aminek gazdagsága európai szinten is páratlan. A magyar népköltészet legtöbb archaikus, középkori alkotása itt maradt fenn a magyar nyelvterületen. A költészetben és a dallamvilágban a 16–17. század kéziratosszerű költészetének hagyománya tükröződik. A népballadatípusok közül nem egy csak Moldvában ismert vagy maradt fenn, a régi stílusú balladák szöveghagyománya pedig itt a leggazdagabb. A balladák és általában az énekköltészet előadásában nagy szerepet kap a rögtönzés. Az új típusú lírai dalok

és balladák csak 1920 után jelentek meg Moldvában, elsősorban az erdélyi magyarokkal együtt katonáskodó, s így a magyar folklór új stílusával is megismerkedő férfiak révén, de a zenetudósok, elsőrendűen Domokos Pál Péter szerint a hagyományos moldvai magyar zenei anyag önálló dialektust alkot.

Jelentősnek nevezi Iancu Laura a Moldvából ismert a *történeti mondahagyományt* is, pedig könyve írásakor még nem is láthatta Magyar Zoltán erről a témáról ezer oldalas meghaladó terjedelemben azóta megjelent kétkötetes munkáját. A moldvai környezetben élő, a Kárpát-medencén belüli magyar hatásoktól elzárt, a Balkánról érkezőknek annál erőteljesebben kitett moldvai katolikusok szokásvilága „sok tekintetben egyedülálló kulturális reliktumnak” tekinthető, bár „a vallásos folklór (imák, hiedelemszövegek, legendák) elemei között nem egy középkori gyökerekkel rendelkezik”. Az utóbbi évtizedek társadalmi változásai nyomán „a magyar nyelvhez kötődő folklór és szokásvilág elvesztette korábbi szerepét és jelentőségét, helyét a román nyelvű, globális jellegű populáris kultúra foglalta el. Az egykori népi hagyományok megjelenítése ma színpadi keretek között, akulturális szervezetek tevékenysége nyomán valósul meg” – mutat rá a szerző.

A hagyományos népzenehez hasonlóan a *moldvai magyar nyelvújítás* is önálló dialektust alkot, ami aztán tovább tagolódik. A népcsoport történeti, földrajzi és néprajzi szempontból egyaránt differenciált, ami a nyelvújításokban is megfigyelhető. Ennek jellegzetességei a sajátos hangtani, szókincsbeli jelenségek, valamint a román jövevényszavak jelentős mennyisége. A moldvai magyar nyelvújításokban számos archaikus elemet találunk, ezek nyelvtani tekintetben, a ragok használatában a magyar beszéd szabályaihoz illeszkednek. A jövevényszavak hangtana idomult a magyar nyelvújítások sajátosságaihoz, de a román nyelv hangrendszerének hatása is megfigyelhető. Bár a múlt századok magyar-

országi nyelvújításának új kifejezései alig jutottak el a moldvai magyarokhoz, „alapszókincsük döntő hányada ma is minden kétséget kizáróan megegyezik vagy nagymértékben hasonló a többi magyar nyelvváltozathoz, e nyelvújítások a nyelvi kritérium alapján egyértelműen a magyar nyelv változatainak tekintendők”. Ettől függetlenül a nyelvi asszimiláció minden településen előrehaladott állapotban van.

A könyv harmadik fejezete a népcsoport nevévé váló *csángó* kifejezés „fejlődéstörténetével” foglalkozik. Megállapítja, hogy „a kulturális és nyelvi karaktert érzékeltető fogalom, a magyar tudományos diskurzus, valamint a magyar nyelvű sajtó egységesítő hatására idővel – többé-kevésbé teszem hozzá – a történetileg sokrétű moldvai magyar népcsoport egységes megnevezésévé vált. Az új jelentéstartalommal felruházott kifejezés (etnoníma) új tudományos problémákat hozott magával, de súlyos kihívások elé állította az érintetteket is: a fogalom (nem várt) hatására az etnikai öazonosság konszenzusos megfogalmazása a végletekig bonyolódott”. Ugyanis a rendszerint hiányosan tájékozott, gyakran felszínes „közbeszéd” elsősorban nem a moldvai magyarok sajátos történelme során rendkívül differenciáltan őrzött értékekre, hanem környezetük egyre erősödő nacionalizmusa miatt nehezedő közös sorsukra koncentrált, ami nagyjából azonos mértékű és következményű.

Iancu Laura nem a moldvai csángómagyarok nyilvánvaló magyarságát akarja bizonygatni olyanokkal szemben, akik ezt a politikai töltetű témát nem tudományos felismerésként, hanem – mai szóval – „vágyvezérelt hiedelemként” hangoztatják. Nem fecsérli idejét és kéziratának valószínűleg szűkre szabott terjedelmét ilyesmire, de azért megidézi fő témájának egy olyan, hasonlóképpen politikával átítatott összetevőjét, amire könyvének tagadhatatlanul – mondjuk németül, mert úgy finomabban hangzik – *blickfangosan* csengő címe

utal. Való igaz, jogosan tehetjük föl a kérdést: *miért nevezünk egy népcsoportot csángónak, ha egyszer magyar?* Vagy meg is fordíthatjuk a kérdést: *miért lenne magyar, ha egyszer csángó?* Ám a kérdés tulajdonképpen költői, mert eleve tudjuk rá a választ. Ugyanis álszent módon azt is kérdezhetnénk, hogy miért matyó a matyó, ha egyszer magyar, miért székely a székely, a barkó, a palóc és így tovább? De hát ilyen csak az kérdez, aki tájékozatlan a tekintetben, hogy minden nép olyan kisebb-nagyobb csoportokból áll, amelyek neve utal a földrajzi (pl. sárközi-, fekete kőrös-völgyi, csallóközi-, hétfalusi-), történelmi (pl. hajdú, barkó) vagy egyéb (pl. kurtaszoknyás-stb.) sajátosságukra, amiktől azonban ezek éppen olyan magyarok, mint az Erdély különböző részeiről, különböző időben, eltérő okok miatt és körülmények között Moldvába telepített, menekült vagy bujdosott magyar népesség. Akiket aztán a madéfalvi veszedelmet követő székely exodus után, mivel a székely nyelvjárásban a nyájból kiszakadt jószág vagy a hagyományos közösségéből földrajzilag (moldvai, gyimesi), vagy közjogilag (hétfalusi) kivált kisebb-nagyobb társadalmi csoport mivel elcsángált, hát idővel *csángó* lett.

Kétségtelen, hogy az idők során egyik vagy másik népcsoportunk különböző indíttatásból, nem is mindig kedveskedő céllal, pejoratív felhangú nevet kapott. Mint a *matyók*, akiknek népnevét a hagyomány hol a valamikori birtokos Csák Mátétól, hol Mátyás királytól származtatja. De voltak a székelyek meg a palócok, nem is olyan régen, egyszer a vicclapok nevetéséig, tájékozatlan figurái, máskor a szépirodalom életrevaló, agyafúrt atyafiai, a mulékony divat váltakozó széljárása szerint. Iancu Laura nyilvánvalóan ugyanilyen jól vagy még jobban ismeri az effajta „népi előítéleteket”, amikkel amióta világ a világ együtt élünk, s néhány csúfolkodó megjegyzésen, a vele járó bosszankodáson, alkalmi sokadalmakban kitört, netán fokossal vagy bicskával súlyosbított verekedésen s a párválasztáskor az érzelmeket

nagyritkán egyéni tragédiába torkollóan felülíró szemponton kívül nem volt baj. Hát akkor vajon miért tartja, tarthatjuk napjainkban aggályosnak a moldvai magyar népcsoport *csángó*ként való megnevezését? Miért sugallja azt, hogy vessük el, vagy felejtjük el a *csángó* megnevezést, amit Zöld Pétertől és Csokonai Vitéz Mihálytól Lükő Gáboron, Mikecs Lászlón, „himnuszuk” szövegét termő népköltőn és Lakatos Demeteren keresztül a mai néprajzkutatók, tudósítók, vallástörténészek jelentős részéig, továbbá a gyimesiek és a barcaságiak a legjobb szándékkal és értelemben használják? Sajnos komoly oka van rá, mégpedig az, hogy ezt a semmi esetre sem pejoratív népcsoportnevet a többségi politika belemártotta az állami és az egyházi szintű „nemzetiségi gyűlölködés” beléndekfőzetébe. Másként mondva ez a fajta politika kompromittálta a *csángó* népnevet, mert el akarja téríteni a közgondolkodást, felhasználva a szómágia tisztességesen és tisztességtelenül egyaránt alkalmazható módszerét. Soha senkinek sem jutott eszébe, hogy kétségbe vonja a hajdúk, a matyók, az ormánságiak, a palócok, a göcsejiek s a többiek magyarságát csak azért, mert történelmi vagy földrajzi örökségként külön népnevük van. Egyedül a székelyek románságának bizarr ötletével próbálkozott a múlt század elején a politikába keveredett N. Iorga történész, de hamvába holt elméletét talán már nemzetársai is elfeledték. Iorga hasonló töltetű módszerét próbálta alkalmazni Burjánfalalván (Buruinești) született, Lujzikalagorban tevékenykedő, Iosif Petru M. Pal nevű katolikus pap, aki éppen akkortájt vetette papírra Iorga moldvai *csángó*magyarokra adaptált ötletét (*Catolicii din Moldova sunt români neaoși*, 1941), amikor az ötletgazdát – persze nem ezért a hajmeresztő ötletéért – a Vasgárda kivégezte a Ploeshti melletti Strejnicu erdejében. Ezt a bolond lukból fúvó szelet fogta be aztán a román „nemzeti szocialista” vagy „nemzeti kommunista” politika és az ortodoxia melletti megtúrt helyzetét erősíteni akaró moldvai

római katolikus egyház a román nemzet-építést segítő politikájának vitorlájába. Amihez felhasználták azt a néprajzi jelentőséget, hogy a magyarság számos, különböző névvel ellátott néprajzi csoportra oszlik. Mint ahogy minden más nép, természetesen a román is: moldovean, maramureșean, oltean, moț. De még nem találkoztam akár évszázadokra visszatekintve sem olyan magyar politikussal, történésszel, netán egyházi emberrel, aki arról írt volna, hogy a mócok vagy akár a Békés megyei Méhkerék románjai minden ízükben törzsökös magyarok lennének. De még olyannal sem, aki a palócokról azt igyekezett volna bebizonyítani, hogy azok „őseredeti szlovákok”, pusztán azért, mert egy részük – a történelem kerekének forgandósága következtében – száz esztendeje egy országba került velük. Ez a lehangelő – vagy elkeserítő – kiváltság csak a moldvai katolikus magyarok sorsának csöppet sem kívánatos különlegessége. Tökéletesen érthető tehát, hogy ha valaki rendet akar vágni a moldvai katolikusok etnikai hovatartozásának kusza és évszázadok óta konkollyal felülvetett, régóta elburjánosodó veteményében, az először is tiszta vizet kíván önteni a „csángó-kérdés” elszennyezett poharába. Mi más lehetne a közülük való, felkészült és megfelelő tudással felvértezett néprajzkutatónak vagy bármely más a moldvai magyarok művelődésével *tudományos témaként* foglalkozó írástudók feladata, mint a minél tisztább szándékú megközelítés, ami az ő esetükben egyben közvetlenül vagy áttételesen megnyilvánuló *kollektív érdekvédelem* is...

Iancu Laura könyve nem tekinthető a moldvai magyarság iránt érdeklődők számára készült kézikönyvnek, de olyan alapvetően fontos ismereteket foglal össze és nyújt át minden, a témával bármilyen megközelítésben foglalkozó vagy törődni kívánó kutatónak, publicistának, vagy akár zszurnalisztának, amik nélkül nem volna szabad ennek a népcsoportunknak megítélését, öntudatát, vagyis sok tekin-

tetben a sorsát is meghatározó, de legalábbis befolyásoló témákhoz nyúlni. Sok utánajárástól, nehézkes tájékozódástól kíméli vagy kímélheti meg azt, aki a témában tájékozódni, vagy azzal foglalkozni kíván. A „csángó témának” napjainkban megfigyelhető fölkapottsága könnyen felszínességgel jár, ezért nagyon fontos az ilyen mélységű könyv, ami nemcsak számba veszi és rendbe teszi mindazt, amit a témáról pillanatnyilag tudunk, de ki is egészíti a valósággal összevetett tapasztalataival. Nem feltételezésekre, fél füllel hallott hírekre alapozza mondanivalóját, hiszen a moldvai magyarság helyzete éppen elég lesújtó, semhogy azon bármit is tódítani kellene. Elsősorban nem is új ismereteket vagy véleményeket, különösen nem föltételezéseket közöl témájáról, de számos kevéssé ismert adattal teszi teljesebbé a moldvai magyarokra vonatkozó tudásunkat, és sorsukat érthetőbben, hogy úgy mondjam: *megrázóbban* helyezi el Moldvára vonatkozó ismereteink teljességében. Azt a meglehetősen bonyolult történeti és társadalmi hátteret vetíti elénk, aminek ismerete nélkülözhetetlen az etnikum néprajzi karakterének (kulturális, nyelvi, vallási stb. sajátosságainak) hiteles megismeréséhez és értelmezéséhez. Legfőbb értéke pedig talán az, hogy segít jobban, teljesebben megérteni ennek a Domokos Pál Péter szerint legelfeledettebb, ma talán inkább a legtöbb félreértésbe taszítottnak nevezhető népcsoportunk igaz múltját és jelenét. A „csángó” fogalom használatából eredő problémákról pedig fogadjuk el a téma nyelvészeti részének egyik legkiválóbb szakembere, Péntek János véleményét, aki szerint a „többnyire a moldvai csángók érdekében folyó, az ő megmentésüket célzó törekvések és diskurzusok már-már elfogadhatóvá tették számukra ezt a – szerinte – sértő megnevezést, most pedig a hamis román eredetszemlélet tette kényszerűvé annak igazolását, hogy ők mégis magyarok, és hogy a nyelvük is magyar”. Amihez hozzáteszi, hogy bár furcsa és ellentmondásos, „a gyakran konjunkturális

értelmiségi, politikai diskurzusokban nem a moldvai magyarnak, hanem a csángónak van jobb, fonetikailag is feltűnőbb hangzása, romantikája, mítosza”.

A könyvet záró Mellékletek három nagyobb tételt tartalmaznak. Az elsőben két-tucatnyi *szövegpéldát olvashatunk* – címe szerint – *a moldvai magyarság nyelvjárásaiból*. Kétségtelenül a moldvai magyarok magyarságát bizonyítják ezek a 16–21. században született dokumentumok, bár a nyelvjárások szakszerű tanulmányozásához kevésbé alkalmasak, hiszen többségüket közöttük élő írástudó, tehát tanultabb emberek vethették papírra, illetve magnófelvétélről írta vagy íráthatta le a gyűjtője, ami természetesen semmit sem von le a közölt szövegek dokumentációs értékéből. Ezt követi 68 moldvai, magyarok által, vagy magyarok által is lakott település első írásos említésének időpontját feltüntető lista, valamint a könyv írásához felhasznált bőséges szakirodalom jegyzéke.

Iancu Laura is fölteszi a kérdést, „vajon számolhatunk-e bármiféle tudatossággal a csángó fogalom kanonizálódásának folyamatában? Hiszen a sajátos kulturális és nyelvi adottságokkal rendelkező moldvai magyar népcsoport differenciálása a tömbmagyarságon belül akár indokolt is lett

volna, az akkor bevett ún. néprajzi csoportok distinkciós logikája szerint (palócok, barkók, bukovinai székelyek stb.)” A kérdésre azonban maga is kérdéssel válaszol: vajon a „kétségtől kivül speciális néprajzi csoportot alkotó moldvai magyarság megnevezésére az a fogalom volt-e a legalkalmasabb, ami Budapesten ugyan kellemsen csenghetett, de Moldvában gúnynev volt, és a népcsoport egészét stigmatizáló kifejezés ma is.” Mi lehet erre a válaszuk? Talán az, hogy a megoldást bízzuk az időre. Az olyan idők eljövételére, amikor már ellankadnak vagy kivesznek a gonosz előítéletek és szándékok, s a népek – akár lelki – pásztorai is megelégszenek a maguk nyájaival, és nem fenik fogukat a szomszédokéra.

Addig pedig vigyázzunk, hogy ha a régóta tartó, hiábavaló vitákban a magunk számára már sikerült az igazság mentén tisztáznunk a moldvai katolikusok etnikai hovatartozását, ne keveredjük bele egy hasonlóképpen vélt vagy valós előítéletekből táplálkozó, időnket, energiánkat sokkal fontosabb kérdésektől elvonó vitába. Ehelyett mentsük a süllyedő hajó értékes rakományát, legyen az akár segítséget kérő kéz, akár öröklött értékeiket ránk hagyó emberi bizalom.

Halász Péter

HALÁSZ PÉTER (1939) néprajzkutató, a Duna Televízió volt főszerkesztője. Gyimesközéplekon él. Legutóbbi kötete: *„Ninc ki gondot üszeljen ránk...” Néprajzi tanulmányok, dolgozatok a moldvai magyarok hagyományos műveltségéről* (2020).

Sárgamellényben, zseblámpafényben

S. Király Béla: *Sárgamellényben* (esszék, interjúk)

Magyar Szemle Könyvek, 2021

Az erdélyi születésű kiváló publicista, műfordító, szerkesztő és politológus, S. Király Béla legújabb kötete a „modern” európai civilizációt uraló progresszív ideológiával és a történelmi gyökereket egyre erőszakosabban eltörölni akaró globalista törekvésekkel szembeni „szellemi önvédelmet” szolgáló írások gyűjteménye. A kötet címe, mely a Macron elnök neoliberais megszorító törekvéseivel szembeni francia tömegmozgalomra utal, jól érzékelteti a szerző frankofón érdeklődését, és elkötelezettségét egy nemzeti alapú antiglobalista együttműködés mellett.

A *Bevezető helyett* alcímet viselő nyitó szöveg (A „modern” világ hirdetőiről) szókimondó nyíltsággal és finom iróniával mutatja be a globális kapitalizmus és az újbaloldali mozgalmár ideológia „szentségtelen szövetsége” által életre hívott új embertípus, a magukat hasonszőrűek társaságában bárhol otthonosan érző gyökértelen *anywhere*-ek és a gyökereikhez ragaszkodó *somewhere*-ek közötti szembenállást. A küzdelem tétje a szerves történelmi fejlődés során létrejött közösségek fennmaradása, avagy feloldódásuk a korlátlan „migráció” tengerében.

A kötet két nagy egységre oszlik. Az első tizenhárom esszét tartalmaz, melyek egy kivétellel 2020–21-ben jelentek meg magyarországi és erdélyi folyóiratokban illetve napilapokban. Az első esszé a közelmúlt legnagyobb hatású angol konzervatív gondolkodója, a 2020 januárjában elhunyt Sir Roger Scruton francia kapcsolatait tekinti át. Scruton az általa személyesen megtapasztalt 1968-as diáklázadásoktól kezdve nyíltan fellépett a francia újbaloldal értéktagadó és közösségromboló

ideológiája ellen, hozzájárulva a „kizárólagos és anyagilag is jövedelmező” újbalos hegemonia megtöréséhez, rámutatva a dekonstruktív elmélet torz relativizmusának káros következményeire. Scruton konzervativizmusa szoros összefüggésben áll esztétikai érdeklődésével, és a brit hagyományba illeszkedve pozitív állításokon alapuló, rugalmas és gyakorlatias, szemben a „védekező és tagadó jellegű” francia konzervativizmussal, így franciaországi recepciója termékenyítő erővel hatott az ottani szellemi életre. Az esszé egy Scruton-nal készült interjú zárja a szerző fordításában, mely 2019-ben jelent meg a *Le Figaro*-ban. Az angol konzervatív filozófus a baloldali és a jobboldali gondolkodás közötti különbségre reflektálva felhívja a figyelmet a baloldali utópia megvalósíthatatlanságára és az emberi természettel ellenkező mivoltára. Scruton szerint csak a kulturális örökség képezhet védővonalat a globális piac mindenhatóságával szemben.

A két következő írás a francia baloldal muszlim bevándorláshoz való viszonyulását vizsgálja. A baloldaltól induló Pierre Cassen *Hogyan lett a baloldal az iszlám szajhája?* című könyve a francia baloldal vitriolba mártott kritikája, mely arra mutat rá, hogy a francia civilizáció hanyatlásáért nem a bevándorlók a felelősek, hanem azok, „akik idecsábítják őket, és megszervezik utaztatásukat. Az előtérben a hipergazdagok és a francia állam által támogatott civil szervezetek, a háttérben a multikulturális ideológiáját terjesztő eszközmédia tündököl” (31). A továbbra is baloldali értékrendet valló, de a nemzeti összefogás fontosságát hangsúlyozó, szuverenista Cassent volt elvtársai szélsőjobboldali-

sággal vádolták meg és minden eszközzel igyekeznek ellehetetleníteni, mivel olyan problémára mutatott rá, mely az Európai Uniót irányító balliberális elit szerint vagy nem is létezik, vagy pedig a kontinens multikulturális gazdagodását előmozdító pozitív dolog. Cassen könyvének legfontosabb üzenetét a szerző az elitek által elkövetett, a szabadság garanciáját képező közösségekkel szembeni kettős árulás leleplezésében ragadja meg: „a pénzvilághoz csatlakozva a jobboldal elárulta a nemzetet, a baloldal pedig a népet” (37).

A Pascal Bruckner könyvéről készített recenzió a radikális iszlám franciaországi megjelenésének okaival és következményeivel vet számot. Bruckner Cassenhez hasonlóan a baloldal és az iszlamista radikálisok szövetségére vezeti vissza az egyre súlyosabb társadalmi gond okait, melynek a „bűntudatra idomított” többségi társadalom mellett a mérsékelt, alkalmazkodni akaró muszlimok is kárvallottjai. A gondot csak súlyosbítja a kettős mérce, mely a szólásszabadság liberális alapértékét tagadva üldözőndő „iszlamofóbiának” nyilvánít minden iszlamizmussal szembeni kritikus hangot, míg a kereszténységgel szemben mindenfajta gyalázkodás megengedett.

A francia forradalom korának két radikálisan ellentétes nézeteket valló képviselője áll a következő két könyvismertetés gyűjtőpontjában. A jakobinus diktatúra vezéralakja, Robespierre, Marcel Gauchet filozófus róla szóló új monográfiájában magát a néppel azonosító populistaként jelenik meg, aki „halál komolyan” vette *Az emberi és polgári jogok nyilatkozatát*. Ellentmondásossága és bukása Gauchet szerint a liberalizmus és a demokrácia eltérő következményeinek összeegyeztethetlenségére vezethető vissza. Joseph de Maistre, a francia forradalmat elutasító teokrata politikai gondolkodó életművének rövid, de mély és lényegre törő bemutatásának apropóját a francia szerző *Elmélkedések* című művének a Századvég kiadónál megjelent magyar fordítása képezte. Király szerint

az ellenforradalmár De Maistre gondolatai ki tudják billenteni az olvasót „napjaink konformizmushoz szoktató gondolatpaneljeiből”, és az erőszakos ideológián alapuló változtatási kényszerrel szemben a szerves történelmi fejlődés során kialakult szokásrendhez való igazodás szükségességét hirdetik.

„A változás ritkán haladás” – S. Király Béla e konzervatív hitvallásként is értelmezhető címet viselő írása, mely eredetileg a *Hitel* folyóiratban jelent meg, François-Xavier Bellamy francia filozófus-politikus 2018-ban kiadott könyve kapcsán vázolja fel a hazánkban alig ismert, a mérsékelt jobboldalhoz sorolható karakteres gondolkodó és gyakorlati politikus pályaképét, illetve nézeteit. Bellamy az öncélú progresszió kritikusaként elutasítja a woke ideológiát előkészítő és azt megalapozó *french theory* képviselőinek relativizmusát, valamint kiáll a közjó, illetve a kulturális örökség értékei mellett a digitalizáció korában egyre veszélyeztetettebbé váló valódi szabadság megőrzése érdekében.

S. Király Béla kulturális érdeklődésének széles látókörét példázzák a francia irodalom és az összehasonlító irodalomtudomány jeles kutatójaként ismert Szávai János, valamint a sokoldalú Kucsera Tamás Gergely könyveiről készült recenziók, mely írások a kulturális identitás megőrzésének és továbbvitelének egyéni, illetve közösségi szintű tanulságaira irányítják az olvasó figyelmét a vizsgált munkákban.

A kötet következő írásai aktuálpolitikai eseményekre és folyamatokra reflektáló véleménycikkek. A nemzeti hagyományait és értékeit megtagadó, egyre antidemokratikusabb francia elitről szóló írás figyelmeztetés régióink számára, ahová szintén beszívárog az oktatásba a nemzeti identitás tagadására épülő eszmeiség. A 2020-as év Egyesült Államok-beli eseményeit és azok Európára gyakorolt hatását összefoglaló írás nyíltan rámutat a járványügyi intézkedések és az antirasszista zavargásokat kiváltó George Floyd- eset ellentmondásaira, valamint a liberális

elitek által szervezett Trump-ellenes hisztéria hátterére, azonban a választások eseményeit elemző részből megtudhatjuk, hogy a Joe Biden alkalmasságával szemben felhozott kritika helyett végül más tényezők befolyásolták a választások kimenetelét. Az Angela Merkel kancellári működését értékelő cikk kíméletlen és teljes mértékben megalapozott kritikával mutat rá a Németország első női kormányfője által elkövetett „döbbenetes stratégiai hibákra”. Merkel döntései nemcsak a német gazdaságot gyengítették meg (atomerőművek bezárása), de aligha visszafordítható módon felszámolták a német társadalomnak a liberális demokrácia stabil működéséhez szükséges relatív homogenitását (Willkommenskultur), ezenfelül minden korábbinál nagyobb mértékben alárendelték az országot az USA katonai érdekeinek. Király Béla záró értékelése nem kérdőjelezhető meg: „Helmut Kohl nem ilyen utódot képzelt el magának” (91). A *Montesquieu forog a sírjában* címet viselő elemzésben a szerző a bírák politikai aktivizmusának problémájára hívja föl a figyelmet. Napjaink Amerikájában a hatalmi ágak szétválasztása nem érvényesül, hiszen a Legfelsőbb Bíróság megürült helyeinek betöltéséért nyilvánvalóan ideológiai alapú politikai küzdelem folyik, és a bíróság tagjainak többsége egyértelműen ideológiai alapon szavaz. A cikk megjelenése utáni események (a szisztematikus választási csalást alátámasztó bizonyítékok vizsgálat nélküli lesöprése) viszont arra utalnak, hogy a Legfelsőbb Bíróság döntéseit nem mindig ideológiai meggyőződések határozzák meg.

A gyűjteményes kötet első részét az Európai Unió ügyeit érintő nemzetállami alkotmánybírói döntések problémáját vizsgáló írás zárja. A német Szövetségi Alkotmánybírósnak az Európai Központi Bank eszközvásárlásaival kapcsolatos döntése a szerző szerint az európai szuverenitás kétértelműségére mutat rá, és követendő példaként kellene szolgálnia a „nemzetállamok Európája” mellett elkötelezett tagállamok számára.

S. Király Béla könyvének második fejezetét általa készített interjú tartalmaz, melyek közül öt ez alkalommal jelenik meg először nyomtatásban. Az interjúalanyok egy kivétellel valamennyien magyar származásúak. Ez a kivétel a francia konzervatív gondolkodás kiemelkedő alakja, Alain de Benoist filozófus, akivel a szerző a világhírű magyar születésű katolikus filozófus, Molnár Tamás születésének századik évfordulója alkalmával beszélgetett. De Benoist személyesen ismerte Molnárt, és közös könyvet is írt vele *A szentség hanyatlása* címmel. A francia filozófus Molnárral kapcsolatos emlékeinek felidézése után olyan aktuális politikai kérdésekről is kifejtette álláspontját, mint az amerikai választások eredménye, a Covid-19 járvány kormányzati kezelése, illetve az Európai Unió jövője.

Király Béla többi interjúalánya is érdekes egyéniség, akinek emlékei és gondolatai méltán tarthatnak igényt szélesebb közönség érdeklődésére. Tar Pál egyértelműen „nagy idők nagy tanújának” tekinthető, hiszen a jeles pénzügyi szakértő és diplomata felidézte a II. világháború idejétől az 1956-os forradalom eseményein át a rendszerváltás koráig terjedő személyes emlékeit. Ezenkívül érdekes részleteket osztott meg többek között Valéry Giscard d'Estaing francia elnökről, akinek halála jelentette a beszélgetés apropóját, valamint Antall Józsefről, akinek az Egyesült Államok elnöke is kikérte a tanácsát.

Szijártó István irodalomtörténészt, az Eötvös Collegium volt igazgatóját a szerző piliscsabai otthonában kereste föl. Családjáról, munkásságáról, közösség-szervező tevékenységeiről, valamint Molnár Tamással való kapcsolatáról beszélgetett vele. A következő interjúalány, André Farkas a harmincas évek kávéházi környezetében töltötte gyerekkorát, és korán eldöntötte, hogy újságíró szeretne lenni. Ezt azonban hosszas kerülőutakon keresztül tudta csak elérni, mivel 1956-os rövid főszerkesztői tevékenysége után emigrálni kényszerült. Franciaországban vállalko-

zöként csinált karriert, és csak nyugdíjas éveiben tért vissza az íráshoz. S. Király Béla vele készített párizsi életútinterjúja anekdotikus elemekkel fűszerezett lebilincselően személyes kortörténeti forrás.

A Szíki Károly színművész-rendezővel készített interjú fő témája az erdélyi magyar irodalom egyik kiemelkedő képviselője, a 2021 februárjában elhunyt Farkas Árpád Kossuth-díjas költő életművének méltatása. Szó esik benne Szíki saját pályájának alakulásáról is, amely során a modern irodalom értékeinek népszerűsítése vezérelte, élő kapcsot teremtve az anyaország, az elszakított területek, illetve a nyugati emigráció irodalma és életközösségei között. A marosvásárhelyi születésű „írókrónikás”, Gyárfás András a Ceaușescu-diktatúra elviselhetetlen légköréből menekült Svájcba, majd nyugdíjas éveiben Budapestre költözött. A felidézett életút megmutatja, hogyan jutott el az íráshoz, az általános viszonyok látszólag jelentéktelen eseményeken keresztül történő mesteri érzékeltetéséhez. A Szappanos Gábor Máté történésszel folytatott beszélgetésben szó esik a Római Birodalom bukásának okairól és aktuális tanulságairól, a liberalizmus fogalmának kontextusairól, valamint a sokoldalú érdeklődésű fiatal (1995-ös születésű) tudós ígéretes pályájának eddigi állomásairól, és a történettudomány művelésére vonatkozó elveiről.

Különleges helyszínen, Benedek Elek kisbaconi kúriájában készült az Elek apó hazatérésének századik évfordulójára emlékező, a döntés külső és belső okait felidéző interjú. Az interjú alanya az emlékmúzeumot családjával együtt gondozó Bíró Béla nyugdíjas pedagógus, Benedek Elek dédunokájának férje, aki küldetésének tekint a székely mesemondó ma is élő szellemi örökségének ápolását. Tüskés Anna irodalom- és művészettörténészt, aki nagyapja, Tüskés Tibor, valamint szülei, Tüskés Gábor és Knapp Éva irodalomtörténészek nyomdokait követve választotta szakmáját – családi háttéréről és kutatásairól, Tüskés Tibor és Takáts Gyula

fél évszázadot felölelő levelezésének kiadásáról, valamint Rab Gusztáv *Szent Optika* című regényéről kérdezte a szerző, melyet a magyar–francia irodalmi kapcsolatok jeles kutatója rendezett sajtó alá.

Király Béla Molnár Tamás filozófus hagyatékának áttanulmányozása során figyelt fel a nemzetközi hírű gondolkodó volt asszisztensére, Barna Terézre, akitől a vele készített interjúban Molnár munkásságáról és a hozzá kapcsolódó személyes emlékeiről érdeklődött. Szintén Molnár Tamás a témája a Pánczél Hegedűs János eszméletörténéssel folytatott, a filozófus születésének századik évfordulója előtt tisztelgő beszélgetésnek, mely rávilágít a magát katolikus, jobboldali és ellenforradalmi gondolkodóként meghatározó Molnár modernitással szembeni kritikájának időszerűségére.

A könyvben olvasható utolsó interjú Garda Dezső erdélyi történész-politikussal készült, akivel a szerző Székelyföld önrendelkezésének történelmi előzményeiről, a politikus által aktív éveiben többször is kezdeményezett székely autonómiaüzenet kudarcának okairól, valamint esetleges jövőbeli kilátásairól folytatott szókimondó eszmecsere. A kötetet egy francia politikus, a Nicolas Sarkozy, illetve Emanuel Macron elnökök kormányában különböző miniszteri posztokat betöltő Bruno Le Maire Király Bélához írt levelének másolata, valamint a közölt írások első megjelenési helyének listája zárja. A kötet külön érdekessége a szerzőnek Éric Zemmour barátjával készült közös fotója a hátsó borítón, annak ismeretében, hogy a francia újságíró és esszéista azóta hét százalékot – azaz két és fél millió szavazatot – szerzett a 2022. évi francia elnökválasztáson, és Reconquête! névvel egy több mint százezer tagot számláló pártot alapított.

S. Király Béla ötödik könyvét tartja kezében az olvasó. A *Zseblámpafényben* című verskötetettel debütált (Litterra Nova, 1995), majd két interjúkötetettel folytatta, amelyek a Kairosz Kiadónál jelentek meg. A *Sárga-*

mellényben szerves folytatása 2019-ben, szintén a Magyar Szemle Könyvek sorozatában *Harangzúgás vagy laikus humanizmus* című, esszéket és publicisztikai írásokat egybegyűjtő könyvének, mely szintén

megszívlelendő szellemi kiállásnak tekinthető a keresztény erkölcsön és nemzeti szuverenitáson alapuló, szerves fejlődés során létrejött európai kultúra veszélyeztetett értékei mellett.

Tóth Kálmán

Vincent van Gogh: Napraforgók, 1888 (olajfestmény, 91x72 cm, Neue Pinakothek, München)

TÓTH KÁLMÁN (1979) irodalom- és esztétörténész, az NKE EJKK Politika- és Államelméleti Kutatóintézetének tudományos munkatársa.